

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Bc. Karolina Krejčířiková

Římský šperk a jeho zobrazení na památkách záalpských provincií

Roman Jewellery and Its Depictions on the Monuments of Transalpine
Provinces

Praha 2014

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Iva Ondřejová, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 15. srpna 2014

.....

Jméno a příjmení

Poděkování

Ráda bych poděkovala své vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Ivě Ondřejové, CSc. za odborné vedení, pomoc a rady při zpracování této práce.

Klíčová slova (česky)

Římský šperk, provincie, zobrazení, spony, provinciální oděv, náušnice, náhrdelníky, náramky, prsteny

Klíčová slova (anglicky):

Roman jewellery, provinces, depiction, brooches, fibulae, provincial clothing, earrings, necklaces, bracelets, fingerrings

Abstrakt (česky)

Tato diplomová práce porovnává zobrazení římského šperku a spon na památkách, které pocházejí především z Norika, Pannonie, Germánie, v menší míře Galie a dalších oblastí, s archeologickými nálezy. V souvislosti se šperkem jsou uvedeny také lokální varianty provinciálního oděvu. Zastoupené památky jsou zejména funerálního charakteru.

Uveden je přehled typů jednotlivých šperků, následně se pokouším nalézt paralely k reálným šperkům mezi shromážděnými zobrazeními. Typologie šperků uváděná v této práci nepředstavuje kompletní výčet možných variant, ale zaměřuje se na nejobvyklejší druhy nebo na druhy, které lze rozpoznat na zobrazeních.

Porovnání archeologických nálezů se zobrazením šperků a spon umožňuje získat konkrétnější představu o podobě oděvu v jednotlivých provinciích a také o zvláštních zvyklostech v nošení šperků. Většinu zobrazených šperků se podařilo identifikovat také mezi nálezy, některé případy ale zůstávají nejasné.

Abstract (in English):

This dissertation compares depictions of Roman jewellery and brooches on monuments with archaeological finds. These monuments are mainly of funerary character and they come primarily from Noricum, Pannonia, Germania, in lesser amount also from Gallia and some other areas. Jewellery is also related to local variants of provincial clothing.

A typology of Roman jewellery is given and subsequently I try to find analogies to these jewellery types among the depictions. The typology mentioned here doesn't represent a complete list of jewellery types and variants. It focuses on the most common variants and variants which are relevant to the depictions of jewellery.

By comparison of the archaeological finds to the depictions it is possible to obtain more accurate image of the appearance of clothing in different provincial areas and also of some specific traditions related to jewellery. The majority of depicted jewellery was identified with archaeological finds of jewellery, yet some cases stay unclear.

Obsah

1. Úvod.....	11
1.1 Historie bádání	11
1.2 Vymezení tématu, struktura práce.....	12
1.3 Ikonografické památky.....	13
1.4 Barevnost římského šperku	14
1.5 Mužský šperk	15
2. Oděv římských provincií	17
2.1 Germánie, Galie	18
2.1.1 Oděv Menimane.....	18
2.1.2 Blussův oděv.....	19
2.1.3 Oděv matron	20
2.2 Noricko-panonský oděv	21
2.3 Dětský oděv.....	23
2.4 Oděv římského nebo italského původu	23
3. Náhrdelníky	24
3.1 Zapínání, rozdělovače	24
3.2 Řetízky z pospojovaných článků.....	25
3.2.1 Z jednoduchých drátěných článků	25
3.2.2 „Splétané“ řetízky	25
3.3 Náhrdelníky.....	26
3.3.1 Náhrdelníky z navlékaných perel, se zasazenými kameny	26
3.3.2 Široký pásek z kovových článků	27
3.3.3 Nákrčník.....	27
3.4 Závěsky	28
3.4.1 Lunula	28

3.4.2	Medailon	29
3.4.3	Kolo	29
3.4.4	Disk	29
3.4.5	Bulla	30
3.4.6	Héraklův kyj	31
3.4.7	Kónické závěsky s perlou	31
3.4.8	Závěsky se zasazeným kamenem	32
3.4.9	Závěsky ve tvaru nádoby	32
3.5	Zobrazení náhrdelníků	32
3.5.1	Zobrazení náhrdelníků se závěsky	34
4.	Náušnice	37
4.1	Náušnice s uzavřenou obroučkou	38
4.1.1	Nezdobená obroučka	38
4.1.2	S výzdobou přímo na obroučce	39
4.1.3	Se závěskem	39
4.2	Náušnice s otevřenou obroučkou	40
4.3	Náušnice s háčkem	41
4.3.1	S poměrně malým štítkem	41
4.3.2	S připevněnou perlou bez pevného zasazení do lůžka, s páskovitým zasazením 42	
4.3.3	S kamenem zasazeným do lůžka	42
4.3.4	S příčným ramenem a několika závěsky, popř. s další výzdobou hlavy	43
4.4	Zobrazení	43
5.	Prsteny	46
5.1	Výzdoba	47
5.2	Prsteny s rozlišeným štítkem a vykládané prsteny	47
5.2.1	Prsteny s hlavou nevystupující nad linii ramen	48

5.2.2	Prsteny se zdůrazněnými rameny	49
5.2.3	Prsteny s tenkou obroučkou a ostře odlišenou hlavou.....	50
5.2.4	Prsteny s ostře odlišenou hlavou a zároveň se zdůrazněnými rameny	51
5.2.5	Prsteny, jejichž hlava je v rovině s tělem.....	51
5.2.6	Prsteny s několika šítky nad sebou	51
5.3	Prsteny tvořené několika obroučkami	51
5.4	Jednoduché drátěné prsteny	52
5.5	Prsteny s výzdobou posazenou po jedné straně obroučky	52
5.6	Prsteny-klíče.....	52
5.7	Hadí prsteny	53
5.8	Prsteny tvořené různě zdobenou obroučkou	53
5.9	Polygonální prsteny.....	54
5.10	Prsteny tvořené otevřenou obroučkou	54
5.11	Zobrazení	54
5.11.1	Způsob nošení	55
5.11.2	Rozlišitelné tvary	56
6.	Náramky.....	57
6.1	Náramky s uzavřenou obroučkou.....	57
6.1.1	S celistvou uzavřenou obroučkou	57
6.1.2	S posuvným zakončením	57
6.1.3	Se zapínáním ve formě oka a háčku.....	58
6.1.4	Se zapínáním ve formě oček a čepu.....	58
6.1.5	Náramky s dvoudílnou obroučkou.....	58
6.2	Náramky s pevnou, otevřenou obroučkou	59
6.2.1	S drátěnou nebo tyčinkovitou, nezdobenou obroučkou.....	59
6.2.2	S páskovitou obroučkou.....	59
6.2.3	Hadí náramky.....	59

6.3	Náramky s obroučkou zdobenou vykládáním.....	60
6.4	Náramky z perel nebo pospojovaných článků	60
6.5	Zobrazení.....	60
7.	Spony	62
7.1	Lučíkovité spony	62
7.1.1	Bodlákovité spony	62
7.1.2	Spony s límcem.....	64
7.1.3	Spony se dvěma uzlíky na lučíku	64
7.1.4	Spony s křídélky na lučíku.....	65
7.1.5	Kolínkovité spony.....	66
7.1.6	Kotvovité spony	68
7.1.7	Pannonské trubkovité spony	68
7.1.8	Spony s cibulovitými knoflíky.....	69
7.2	Zobrazení lučíkovitých spon	70
7.2.1	Bodlákovité spony, spony s límcem	70
7.2.2	Spony se dvěma uzlíky na lučíku, spony s křídélky na lučíku	70
7.2.3	Kolínkovité spony.....	72
7.2.4	Kotvovité spony	72
7.2.5	Pannonské trubkovité spony	73
7.2.6	Spony s cibulovitými knoflíky.....	73
7.3	Destičkovité spony	73
7.3.1	Destičkovité spony s emailovou výzdobou	74
7.3.2	Destičkovité spony s výzdobou z tepaného plechu	74
7.3.3	Destičkovité spony s raženou výzdobou, popř. se vsazeným kamenem	75
7.3.4	Destičkovité spony zdobené prolamováním	75
7.3.5	Destičkovité spony ve tvaru předmětů.....	75
7.3.6	Zvířecí spony	75

7.3.7	Tutulovité spony	76
7.3.8	Peltovité spony.....	76
7.3.9	Spony ve tvaru písmene	77
7.3.10	Spony ve tvaru hákového kříže.....	77
7.4	Zobrazení destičkovitých spon.....	77
7.4.1	Spony s řetízky.....	78
7.4.2	Obdélné spony	80
8.	Závěr	82
9.	Seznam použité literatury	84
9.1	Antické prameny	84
9.2	Literatura	84
10.	Seznam zkratk	90
10.1	Zkratky použité v textu.....	90
10.2	Zkratky použité v seznamu vyobrazení	90
11.	Obrazová příloha.....	91

1. Úvod

V rámci své diplomové práce se pokusím dát zobrazení šperků a spon v záalpských provinciích do souvislosti s archeologickými nálezy a poukázat na případné lokální specifické varianty způsobu jejich nošení, popř. zvláštnosti s nimi spojeného oděvu. Některé z rozpoznávaných druhů šperků a spon již byly v literatuře uváděny, vždy ale představují pouze doplňkový prvek v rámci souvisejícího pojednávaného tématu. Ucelené zpracování tématu mi není známo, pozornost se v tomto ohledu obrací spíše k památkám, jako jsou malované fajjúmské portréty nebo palmýrské náhrobní reliéfy, které nabízejí lepší provedení detailů. Přesto ale i obdobné památky záalpských provincií mohou poskytnout množství zajímavých doplňujících informací, týkajících se lokálních variant oděvu a šperku.

1.1 Historie bádání

Základní práci týkající se spon představuje práce O. Almgrena (1923), z něhož vychází typologie spon pozdějších autorů. Pannonskými sponami se zabývaly I. Kovrig (1937) a E. Patek (1942), v souvislosti s noricko-pannonským oděvem rozpracoval J. Garbsch (1965) především typologii noricko-pannonských spon se dvěma uzlíky na lučíku a s křídélky na lučíku. Kotvovitými sponami se zabývá S. Cociş ve svém článku z r. 2006. Práce zabývající se galskými sponami pochází od M. Feugère (1985). K. Exner (1941) se zabýval emailovými sponami, na chronologii spon s cibulovitými knoflíky se zaměřuje ve svém článku P. M. Pröttel (1988). Mezi dalšími badateli, kteří se tématem zabývali, lze zmínit např. A. Böhme (1972), W. Jobsta (1975) nebo E. Riha (1994).

Publikace o řeckém a římském šperku pochází od R. A. Higginse (1980). Problematikou vojenských vyznamenání se zabývala V. A. Maxfield (1981). Provinciálním šperkem se zabývala např. E. Riha (1990) při zpracování nálezů z Augstu a Kaiseraugstu. Práce L. Rusevy-Slokosky (1991) a I. Popović (2001) se zaměřují spíše na východnější oblast římské říše, informace v nich uvedené se ale dotýkají i severozápadních provincií. Z novějších publikací lze zmínit zpracování šperků pocházejících z depotu z Lunnernu S. Martin-Kilcher (2008) nebo šperků z Aquinca A. R. Facsády (2009).

Zobrazením šperku se v rámci svých prací věnovaným příbuzným tématům (často v souvislosti s provinciálním oděvem) do jisté míry zabývali např. J. Garbsch (1965; 1985), J. P. Wild (1968; 1985), A. Böhme-Schönberger (např. 1985; 1997) nebo S. Martin-Kilcher (2008).

1.2 Vymezení tématu, struktura práce

Ke shromáždění ikonografických památek relevantních pro zaměření této práce bylo využito zejména svazků *Corpus Signorum Imperii Romani* (dále *CSIR*)¹ a internetové databáze *ubi erat lupa* (dále *lupa*)². Získaný materiál obsahuje především památky z norické, pannonské a germánské oblasti, menší měrou jsou zastoupené památky z Galie a Raetie. Mezi doklady získanými z těchto oblastí ovšem převažují zobrazení z Norika a Pannonie, v rámci Germánie Inferior i Superior tvoří památky zachycující šperk méně početnou skupinu. V některých případech jsou zahrnuté také další provincie, pokud nabízejí vhodné doplnění popisovaného tématu. Shromážděná zobrazení zahrnují především období od raného císařství do severovské doby, pozdější památky jsou vzácnější, nicméně pokračují až do 4. století.

Práce je uvedena kapitolou zabývající se nejvýraznějšími lokálními variantami oděvu, který je v některých případech do jisté míry svázán s určitými formami šperku. Mezi popisovanými druhy šperku jsou zastoupeny náhrdelníky a závěsky, náušnice, prsteny a náramky. Závěsky jsou zařazené pod kategorii náhrdelníků, jejichž částou součástí tvoří, zároveň se ovšem vztahují k následující kapitole náušnic, protože se vyskytují také jako jejich doplněk, v některých případech mohou představovat také výzdobu související se sponami. Zároveň jsou v rámci zobrazení závěsků zmíněny nepříliš časté šperky zdobící temeno hlavy a čelo, jejichž součástí jsou rovněž závěsky. Závěrečnou kapitolu tvoří spony, které nepředstavují šperk v pravém slova smyslu, v určitých kontextech je za něj ale lze považovat.

V rámci jednotlivých kapitol je uveden přehled variant šperků na základě archeologických nálezů³ a následně jsou zmíněné varianty, které se podařilo rozpoznat na zobrazeních. Uvedená typologie šperků nepředstavuje kompletní souhrn, ale spíše výběr v provinciálním prostředí nejčastěji nalézáných a zmiňovaných druhů, popř. s přihlédnutím k variantám rozlišitelným na zobrazeních. Především v případě spon jsou uvedené typy pouze výběrem, který zahrnuje spony, které je možné na zobrazeních identifikovat.

¹ Pro snadnější orientaci nejsou odkazy na jednotlivé svazky *Corpus Signorum Imperii Romani* (*CSIR*) uváděny pod jménem autora či editora konkrétního svazku, ale ve formě odkazu na číslo svazku v rámci tohoto souboru. Kompletní bibliografický údaj lze dohledat v seznamu literatury na základě čísla konkrétního svazku.

² Pokud je to možné, je v textu na zobrazení odkazováno zároveň na *CSIR* (popř. jinou literaturu, v níž je publikováno) a na internetovou databázi *ubi erat lupa*, která nezářídka poskytuje kvalitnější fotografie daných památek.

³ Při vytváření typologie jednotlivých druhů šperků bylo mimo jiné využito publikací L. Rusevy-Slokosky (1991) a I. Popović (2001), které jsou zaměřeny především na oblast Moesie a Thrákie, uváděné druhy šperků lze ale často doložit i na území ostatních provincií.

1.3 Ikonografické památky

Většinu ikonografických památek, které byly v rámci této práce využité, tvoří náhrobní monumenty, a to především reliéfní zobrazení, která představují velmi početnou skupinu. Množství informací, které mohou poskytnout, je dáno nejen kvalitou provedení, ale zároveň také povahou zobrazení. Již samotná forma reliéfu omezuje možnosti, pokud jde o náhled z více pohledů, což se projevuje zejména v případě různých pokrývek hlavy, u kterých není možné vidět jejich zadní část, nebo případného použití vlasových jehlic. Z tohoto důvodu se mezi tématy této práce vlasové jehlice neobjevují jako samostatná kategorie a jsou zmíněny jen výjimečně v souvislosti s jiným tématem. Rovněž byla pouze minimálně brána v úvahu zobrazení božstev, jejichž svědectví pokud jde o zobrazení skutečně používaných šperků a způsobů jejich nošení by bylo spíše zavádějící.

Menší měrou jsou zastoupené sochařské památky nefunerálního charakteru nebo malby. Z malířského umění zachycujícího šperk lze uvést stropní konstantinovské malby z Trevíru (*Alföldi 2001*) nebo z Brigetia, datované do 3. století (*Borhy 2011*, 47), nebo raně císařské nástěnné malby z Magdalensbergu (*Kenner 1985*, Taf. 17–24). Jejich témata se ovšem pohybují v mytologické rovině, v případě Trevíru jsou pak zobrazení členové císařské rodiny. Proto v rámci shromážděných dokladů tvoří tyto památky spíše zajímavé doplnění, které může poskytnout informace k barevnosti šperků. Ten je zde představován ve své nejnákladnější formě, jako zhotovený ze zlata, doplněný perlami a výraznými barevnými drahokamy.

Funerální památky mají v různých provinciích do jisté míry standardizovanou podobu, a to jak v případě celkového vzhledu, tak i způsobu zachycení zobrazovaných postav. Přestože tedy nevyjadřují konkrétní situaci, představují jakousi obecnou představu tehdejší společnosti o vhodném reprezentativním šperku. Na zobrazování šperku měly dále vliv také lokální zvyklosti, spojené se společenským postavením zobrazovaných. Charakteristickým příkladem jsou památky noricko-panonské oblasti, kde se vdané ženy od mladých dívek v některých případech odlišují přítomností často bohatého šperku a čepce nebo klobouku.

Protože samotný zvyk vztyčování funerálních monumentů představuje vliv římských tradic, poskytují tyto památky informace o tom, jak se vyvíjel oděv a šperk mezi obyvatelstvem měst, v nichž se romanizace projevovala ve větší míře než na venkově. Tuto skutečnost dokumentuje i srovnání zobrazení s archeologickými nálezy. Tzv. oděv Menimane, původní místní ženský oděv v oblasti středního Porýní, jehož součástí bylo množství spon, se

na zobrazeních objevuje velmi často v předflavijském období, poté ale začíná vycházet z obliby a je nahrazován jiným druhem oděvu bez spon. Ve 2. století na jeho další existenci poukazují spíše archeologické nálezy z odlehlejších oblastí (Wild 1985, 399, 412).

Nejen povaha, ale také kvalita dochovaných zobrazení se značně liší. Objevují se mezi nimi poměrně detailní zobrazení, stejně jako velmi schematická. I když byly náhrobky původně barevné, do dnešních dob se zbytky malby zachovaly výjimečně a lze z nich zjistit spíše barvu oděvu než zobrazených šperků. Také štuk, kterým mohly být dopracovány právě nejruznější detaily, se zachoval jen výjimečně. Pokud jde tedy o materiál, ze kterého se šperky vyráběly (především v případě drahých kamenů), nebo o detaily zobrazených šperků, výpovědní hodnota těchto památek se tím značně snižuje, už vzhledem k oblibě barevných materiálů, které šperkaři v průběhu římského císařství používali.

Pro dataci ikonografických památek nepředstavuje zobrazený šperk obvykle příliš spolehlivý prostředek, protože jednotlivé varianty se často objevují během dlouhého období. Užitečnější jsou v tomto ohledu spíše jiné detaily, jako účesy, spony nebo celková podoba zobrazení. Šperk zde může tedy sloužit spíše jako zdroj informací o jeho užívání v rámci lokálních druhů oděvu či kroje nebo k vyjádření určitého společenského postavení. Přestože jsou zobrazení v jednotlivých oblastech do značné míry typizovaná, existuje mezi nimi variabilita šperků dostatečná na to, aby stála za pozornost.

1.4 Barevnost římského šperku

V římském šperku lze vysledovat dvě umělecké tradice – ve východních částech říše převažuje helénisticko-římský šperk, pro severní a západní oblasti je příznačnější italo-římská tradice (Pfeiler 1970, 59). Šperky římského císařství zahrnují množství variant, zároveň se zde ale objevuje určitá jednotnost, protože tyto varianty jsou obvykle rozšířené na rozsáhlém území, třebaže míra jejich obliby v rámci jednotlivých oblastí může kolísat. Mezi jednotlivými variantami nebývá přímá chronologická posloupnost, šperky různých druhů se vyskytují často paralelně během delších období.

Zatímco ještě v helénistickém šperku spočívala jeho hodnota především v kvalitě provedení, u šperku římského císařství se zpracování zjednodušuje a cena se začala postupně odvíjet více od hodnoty použitého materiálu, ve kterém se výrazně uplatnily drahé kameny. K oblíbeným druhům patřily perly, časté v kombinaci se smaragdy, dále granáty, malachity, ametysty a řada dalších barevných drahých kamenů, ale také jantar nebo gagát. Drahé kameny bývají nahrazovány levnějšími skleněnými imitacemi. Od 2. století rostla obliba nejruznějších

barevných materiálů, mezi nimiž se objevuje také email, skelná pasta nebo niello, zároveň se v tomto období začínají používat mince jako součást medailonů.

Jak již bylo uvedeno, není mnoho památek záalpských provincií, které by mohly poskytnout informace ohledně barevnosti římského šperku. V této souvislosti je ovšem vhodné zmínit, že šperky zachycené na fajjúmských portrétech nebo na nevelkém množství maleb dochovaných v Trevíru a jinde, nemusí být objektivní. Šperky, které se zde zobrazují, se zdají být výhradně ze zlata, přestože ve skutečnosti byly často z méně ušlechtilých materiálů. Také škála barevných materiálů (kamenů, skleněných perel⁴) je na nich omezenější než mezi archeologickými nálezy. Nejčastěji se objevuje kombinace bílých perel a zelených kamenů, představujících nejspíše smaragdy. Tuto barevnou kombinaci najdeme i na malbě z Trevíru, na které má žena náhrdelník se zelenými kameny a ze šperkovnice vybírá šňůru bílých perel. Méně časté jsou na fajjúmských portrétech červené kameny, jiné barvy se objevují spíše zřídka.

1.5 Mužský šperk

Zvláštní kategorii v rámci římského šperku představuje mužský šperk. Pro něj je charakteristické, že jeho primární úlohou je poukázat na status nositele, jeho ozdobná funkce je druhotného významu. V římském světě se považovalo mezi muži za zženštilé nosit větší množství šperků a i když se pod východními vlivy tato móda objevovala, v severních a západních provinciích nenašla větší ohlas.

Za těchto předpokladů patří k běžným mužským šperkům prsten, náramky a torques, obvyklým doplňkem je také spona spínající plášť. Spony sice nepředstavují šperk v pravém slova smyslu, jde spíše o oděvní součást, touto skutečností ale dobře zapadají do římského pojetí mužského šperku, ve kterém byla na prvním místě jeho funkčnost.

Během císařství pokračovala tradice udělování zlatého prstenu jako pocty a vojenského vyznamenání. Podle Tiberiova nařízení směli zlatý prsten nosit pouze příslušníci třetí svobodné generace s majetkem alespoň 400 000 sestercií, ale roku 197 toto právo Septimius Severus rozšířil na všechny vojáky (*Higgins 1980, 182; Croom 2002, 72*).

⁴ Označení „perla“ nebo „barevná perla“ se v této práci obvykle nevztahuje k použitému materiálu, ale označuje korálek. Výjimkou mohou být části, které se zabývají používanými materiály. Pro zjednodušení nejsou v této práci ve většině případů vypisovány všechny možné varianty barevných perel nebo výplní. Označení „kámen“, „perly“ apod. tedy zahrnuje i jiné podobně používané materiály.

Ještě v 1. století př. n. l. nebylo zvykem, aby muži nosili více než jeden prsten, situace se ale již před počátkem císařství měnila, což vyvolávalo kritiku u řady antických autorů – mezi nimi lze jmenovat Horatia, Martiala nebo Plinia Staršího (*Higgins 1980*, 183; Plinius, *Natur. Hist.* XXXIII, 6). Bez ohledu na množství prstenů, které mohli muži nosit během svého života, zůstala symbolická funkce prstenu na náhrobních památkách zachovaná – objevuje se zde stereotypně navlečený na levém malíčku, poukazující na status nositele.

Armillae (náramky) a torques (nákrčník) představují dva druhy nižších vojenských vyznamenání (dona militaria), která se vyvinula ze šperků přejatých od neřímských národů, se kterými Římané válčili. Během období principátu sloužily torques i armillae jako druh nižšího vyznamenání, které se udělovalo centurionům a níže postaveným vojákům, popř. vojenským jednotkám (*Maxfield 1981*, 87). Obvykle se tato vyznamenání udělovala párově.

Torques získaný jako vyznamenání se nenosil kolem krku, ale připevňoval se na pancíř, jak ukazuje zobrazení na stéle M. Caelia (*CSIR Deutschland III.1*, Kat. 1). Ze zobrazení je zřejmé, že torques ani armillae neměly neměnnou podobu, objevují se jejich různé variace. Torques má obvykle tvar otevřeného kruhu, zastoupené jsou obroučky tordované i s hladkým povrchem, často zakončené zvířecími motivy (*Maxfield 1981*, 88).

Armillae se objevují v podobě širokého plochého pásku, užší spirálovitě stáčené obroučky, tvořící uzavřený nebo otevřený kruh, mohou být jednoduché nebo zakončené zvířecími hlavičkami (*Maxfield 1981*, 51). Na rozdíl od nákrčníku, který se objevuje pouze na pancíři nebo samostatně, bývají armillae zachycené také na rukou.

Tradice udělování těchto vojenských vyznamenání upadá počátkem 3. století. Děje se tak s koncem vlády Septimia Severa a nástupem Caracally, jehož Constitutio Antoniniana mohlo představovat jeden z podnětů k této změně. Pozdější doklady uvádějí místo dřívějších způsobů vyznamenání finanční odměny nebo povýšení (*Maxfield 1981*, 248–254).

2. Oděv římských provincií

S oděvem římských provincií se setkáváme především na ikonografických památkách – na náhrobcích, sochách a soškách, nástěnných malbách, mozaikách aj. V archeologických nálezech se objevují zejména kovové oděvní součásti. V prvních staletích našeho letopočtu převládala v oblasti severně od Alp kremace, teprve od 3. století se od spalování zemřelých většinou upouštělo a od 4. století jsou pohřby zpravidla kostrové (*Böhme 1985, 425, 436*). Zatímco z dřívějších pohřbů lze tedy zjistit, jaké kovové součásti oděvu se používaly, v pozdější době je možné častěji navíc určit i jejich umístění na těle pohřbeného. Do jisté míry lze při rekonstrukci provinciálního oděvu, např. pokud jde o velikost nebo střih, využít nálezy skutečných oděvů, pocházející z území mimo římskou říši.

I když během doby docházelo v provinciálním oděvu ke změnám, římský vliv zde neměl tak zásadní dopad jako na jiné oblasti života. Důvody k tomu mohly být praktické – zdejší původní oděv byl přizpůsobený místním klimatickým podmínkám a byl praktický. Postupem času se objevila spíše opačná tendence – Římané se začali zbavovat předsudků a byli vstřícnější k přejímání oděvních součástí běžných (nejen) v severních provinciích. Zatímco po dobytí Římany v provinciích v civilním prostředí mizí evidence pro některé oděvní součásti typické pro keltské a germánské kmeny (především dlouhé kalhoty, v některých oblastech i tunika s dlouhými rukávy) a dále se objevují jen v auxiliích (*Wild 1968, 230*), v pozdně římském oděvu začala být situace opačná. Tento proces byl provázen klesající oblibou tradičního římského oděvu – tóga již nepředstavovala běžně nošený oděv, stávala se oděvem určeným pro formální příležitosti. Od pozdního 2. a raného 3. století tak i Římané začali oblékat např. galské kápě (*byrri, caracalli*), germánské tuniky (*camisiae*) nebo dalmatské tuniky (*dalmaticae*). Již dříve se začalo v Itálii objevovat *sagum* nebo *cucullus*, běžně se ale tyto části oděvu do římského šatníku zařadily až od doby Severovců (*Wild 1985, 413*).

Provinciální oděv, ostatně jako i oděv řecký nebo římský, se během staletí příliš neměnil. Výraznějších změn vzhledu se dosahovalo spíše pomocí účesů, které i v provinciálním prostředí odrážely vývoj vycházející z Říma. Přesto lze ale v oděvu vysledovat několik základních variant.

2.1 Germánie, Galie

2.1.1 Oděv Menimane

Zvláštním typem ženského oděvu je tzv. oděv typu Menimane, označovaný podle náhrobku z Mainz-Weissenau z klaudijského období, na kterém je zobrazen lodník Blussus se svou ženou Menimane a synem (obr. 1:1; *CSIR Deutschland II.6*, Taf. 2). Tento typ oděvu se objevuje především na náhrobcích středního Porýní v okolí Mohuče a dostupné prameny nasvědčují tomu, že se nosil zejména v 1. a v raném 2. století a vycházel z místní předřímské tradice. V 1. století je v této oblasti prakticky jediným dochovaným ženským oděvem, ale od pozdního 1. století jeho obliba klesala a až do jeho vymizení v antoninské době ho nosili jen obyvatelé odlehlejších venkovských oblastí.

V ženských pohřbech lze na oděv Menimane usuzovat z většího počtu spon, které byly potřeba k jeho spínání⁵ – obvykle jeden pár spon pro sepnutí na ramenou a několik dalších jednotlivých spon jiného typu nebo velikosti, celkem čtyři až šest spon. V úvahu je třeba brát jen uzavřené hrobové celky, ale ani u nich není jisté, jestli všechny uložené spony byly ve skutečnosti nošeny zároveň, nebo byla-li některá z nich přidána navíc. Za těchto podmínek lze oděv Menimane archeologicky doložit zejména v předflavijském období. K nejranějším hrobovým nálezům, které poukazují na tento typ oděvu, patří ženský pohřeb z Nospelt-Kröckelbiereg v Lucembursku, datovaný do Tiberiovy doby, jehož součástí byly dvě bodlákovité spony a další tři spony jiného typu (*Böhme 1985*, 439–440). Od flavijského období se potřebné kombinace spon nacházejí spíše výjimečně, v odlehlejších venkovských oblastech ale přetrvává ještě ve 2. století (*Wild 1985*, 399, 412).

Oděv Menimane zahrnoval spodní živůtek, vrchní dlouhou tuniku a plášť. Spodní živůtek je úzký, s dlouhými rukávy, pravděpodobně z jemné látky. Pro snadnější oblékání přes hlavu je vpředu uprostřed opatřený rozparkem, který se spínal malou sponou.

Vrchní tunika se připomíná řecký peplos⁶, sahala až po kotníky a tvořil ji široký válec látky, v pase přepásaný a na každém rameni sepnutý sponou, což napomohlo k vytvoření množství

⁵ Také s ohledem na to, že v dané oblasti je párové používání spon pouze záležitostí ženského oděvu a jiný oděv používající více než jednu sponu je výjimečný.

⁶ Označení peplos sice primárně patří řeckému prostředí, v římském oděvu bývá pro jeho paralelu běžný termín tunika, nicméně v souvislostech provinciálního oděvu je přirovnání k peplu výstižnější. Na rozdíl od římské tuniky, která byla v linii od krku k rukávu celistvá, je charakteristickým znakem pepelu sepnutí na ramenou, stejně jako je tomu v provinciích. V literatuře tedy bývá dávana přednost označení „oděv typu peplos“, protože lépe vyjadřuje jeho charakter.

záhybů. Na hrudi se nacházela ještě další spona, která k sobě připevňovala spodní a vrchní oděv. Na zobrazeních tvoří spony na ramenou pár a jsou umístěné hlavicí dolů, spona na hrudi bývá menší a připnutá vodorovně. Ve spodní části někdy tento oděv přecházel do třísní. Paralelu k tomuto typu ošacení představuje peplos z dánského Huldremose z rané doby železné (*Schlabow 1976*, 95–96). Ten byl utkán z vlny jako jeden kus ve tvaru válce o obvodu 2,64 m a výšce 1,68 m, takže jeho délka vyžadovala, aby byl při nošení přepásaný a s přepadajícím záhybem, popř. s přeložením horního okraje (*Schlabow 1976*, Abb. 253 -54). Určitou módou bylo zřejmě nechat z jednoho ramene oděv sklouznout, jak je vidět na zobrazení Menimane.

Přes tento oděv bývá přehozený obdélný plášť, který se mohl nosit omotaný kolem těla podobně jako římská palla (přehozený přes levé rameno, diagonálně přes záda a pod pravou rukou zpět dopředu, s koncem podpíraným levou rukou)⁷ nebo sepnutý na rameni sponou, jak je tomu u Menimane.

Z uvedeného vyplývá, že oděv typu Menimane využíval množství spon. Jejich počet se pohybuje mezi čtyřmi až šesti, přičemž spony sloužící k sepnutí oděvu na ramenou tvoří pár. Charakteristické jsou v této souvislosti především bodlákovité spony, které se zde obvykle objevují v páru⁸. Méně často se vyskytují spony s límcem. Menší spony se používaly k sepnutí spodního oděvu na hrudi. K tomuto účelu se využívaly lučikovité nebo destičkovité spony.

Kromě množství spon je pro oděv Menimane příznačný další šperk. Může jej tvořit výrazný náhrdelník s velkým zdobeným diskem, který je zavěšený na silném řetízku⁹. Jindy se vyskytuje nákrčník s kulovitým ukončením¹⁰. Dále se objevují úzké náramky na zápěstí, obvykle (pokud to zobrazení umožňují určit) párově.

2.1.2 Blussův oděv

Jako ukázka mužského provinciálního oděvu může posloužit zobrazení Menimanina manžela Blussa. Ten má na sobě tuniku a přes ni plášť s kapucí. Tunika sahala po kolena (na rozdíl

⁷ Jak je možné vidět u ženy z Nickenich (Kr. Mayen; *Wild 1985*, Pl. VIII:25; *lupa* 20457).

⁸ Mohou být zastoupeny i ve větším počtu, např. ze ženského pohřbu v Rohrbachu (Kr. St. Ingbert) pochází čtyři bodlákovité spony.

⁹ Tyto disky nejsou z nálezů doloženy v potřebné kombinaci se sponami, odpovídajícími oděvu Menimane. Podobné závěsky se objevují především mezi sídlištními nálezy a v depotech, nejbližší paralelu představuje disk z Bonnu z 1. století (*Martin-Kilcher 2008*, Abb. 2).

¹⁰ Tento druh šperku lze vidět u ženy z náhrobního monumentu z Ingelheim (*Wild 1985*, Pl. VI:23).

od ženského oděvu, který končil až u kotníků) a v porýnských provinciích i v Galii se mohla nosit nepřepásaná, i když díky tomu byla na těle až příliš široká. Jednalo se o jakousi obdobu tuniky nošené na jihu, ta ale bývala přepásaná. Je možné, že pod vrchní tunikou se někdy skrývala ještě spodní, která mohla být z jemnějšího materiálu, např. lněná, z většiny zobrazení to ovšem nelze zjistit. Přes tuniku se oblékal široký plášť s kapucí nebo bez ní.

Oděv doplňovala ještě šála. Jedním z jejích nejranějších zobrazení v provinciích je právě Blussův náhrobek – zde je poměrně mohutná, vpředu překřížená a zastrčená pod plášť. V průběhu prvního století mohla být podoba šály ovlivněna římskou armádou, kde byly běžné těžké šály, tzv. focale. Později ve 2. a 3. století byly běžnější spíše menší šály, omotané několikrát kolem krku a obvykle schované pod plášť nebo pláštěnku, přestože existují výjimky, kdy se šála objevuje přehozená přes plášť. Na náhrobcích se s ní setkáváme zejména u lidí, kteří se při výkonu své práce pohybovali venku, např. u lesníka z Waldfischbachu nebo u posádky neumagenských lodí s vínem, jindy ji nosí účastníci loveckých scén.

Galský oděv se v základu podobal Blusovu, je pro něj typická široká tunika s dlouhými rukávy, nošená i nepřepásaná, a to u mužů i žen, s tím rozdílem, že ženská varianta je delší. Přes ni nosily ženy obvykle velký šál, pro muže je typický plášť, který mohl být s kapucí nebo bez ní. Tento oděv ve 2. století nahradil oděv Menimanina typu, který se postupně přestal používat. Součástí ženského galského i Menimanina oděvu mohl být přiléhavý čepce, který lze vidět přímo u Menimane nebo u ženy z Neumagen (obr. 2:2).

2.1.3 Oděv matron

Takzvaný oděv matron (obr. 3) pochází z pozdější doby než výše zmiňovaný oděv Menimane, podobně jako on je ale také původním místním oděvem. Většina ikonografických památek zachycujících tuto garderobu pochází z 2. poloviny 2. století nebo 1. poloviny 3. století. Oděv tohoto typu se objevuje především v oblasti dolního Porýní, kde se téměř výlučně nachází na území kmene Ubiů, a jednalo se zřejmě o oděv ubijských žen. Je k vidění i na náhrobcích, ale zejména na votivních oltářích. Bohyně-matrony jsou na nich zobrazované sedící, často ve skupinách po třech a v charakteristickém oděvu. Jejich ošacení se podobá oděvu, s nímž se setkáváme u bohyně Nehalennie (obr. 2:3) na sérii oltářů pocházejících z Colijnsplaat a Domburgu při ústí Rýna, kde se nacházel chrám této bohyně (Wild 1985, 404). Přestože je tento druh oděvu doložený především ze zobrazení božstev, na jeho používání ve skutečném životě poukazují některé reliéfy, které zachycují v tomto oděvu kromě matron také smrtelné ženy (obr. 2:1).

Takzvaný oděv matron sestával z výrazného klobouku, pláště přes ramena a několika tunik, z nichž některé sahaly až těsně ke krku. Bližší podrobnosti o jejich podobě ovšem nelze zjistit, protože většinu těla zakrývá dlouhý plášť, který je ve výšce pasu nebo prsou sepnutý výraznou sponou. Tu lze označit jako lučikovitou, ovšem bez bližšího určení. U Nehalennie se navíc objevuje ještě krátká kápě a spona pak spíná plášť i s touto kápí (Wild 1985, Fig. 46).

Nápadnou součástí oděvu matron byl velký kulatý čepce. Ze zobrazení se zdá, že byl poměrně hladký, bez výraznější povrchové struktury. U pravé tváře zpod klobouku vyčnívá zvláštní předmět, o němž nelze s určitostí říci, co ve skutečnosti představoval¹¹. Podobnou pokrývku hlavy, ovšem menších rozměrů, zachycuje bronzová hlava ženy či bohyně nalezená v Rýně¹² (obr. 2:4). Její vzhled naznačuje, že výsledná podoba mohla být utvořená spletením nebo stočením vlasů kolem hlavy nad čelem a jejich překrytím šátkem. Ten byl pak na hlavě upevněný pomocí síťky, která je zřetelná v přední části čepce. U pravého ucha vyčnívá výše zmiňovaný podlouhlý předmět. Poměrně blízké paralely k této pokrývce hlavy je možné najít u Treverů ve 2. a 3. století a také v některých typech noricko-pannonských pokrývek hlavy.

2.2 Noricko-pannonský oděv

Ženský oděv typický pro oblast Norika a Pannonie lze pozorovat na památkách 1. a 2. století. Zatímco v Pannonii bývají ženy a dívky zobrazené celé, v Noriku se často zachycovala jen horní polovina těla (vdané ženy se zde objevují v medailonech), takže detaily oděvu od pasu dolů nelze zjistit s jistotou, ale zdá se, že se v tomto ohledu norický oděv podobal pannonskému.

V ženském oděvu obou oblastí existovaly různé varianty vycházející ze základního typu, odlišené věkem či společenským ostavením nositelky (rozdíly mezi mladými dívkami a vdanými ženami), regionálně i chronologicky.

Ženský oděv v oblasti Norika a Pannonie sestával ze spodní tuniky s dlouhými rukávy, přes kterou se oblékal kratší vrchní oděv, připomínající peplos a spínaný na každém rameni sponou, která může být značné velikosti, měřící obvykle mezi 8–20 cm (obr. 4–5). Nejčastěji se používaly spony s křídélky na lučíku (Almgren 238) nebo spony se dvěma uzlíky na lučíku (Almgren 236/237), v menší míře např. destičkovité, obloukové a jiné (Garbsch 1985, 570).

¹¹ Podle M. Gebühra (1976, 51–52) se mohlo jednat o jehlici do vlasů, J. P. Wild (1968, 212) navrhoval, že by mohlo jít o kovovou trubičku, kterou byly chráněné konce šňůrek, stahujících čepce kolem hlavy.

¹² Její datace se původně kladla do 4. století (Wild 1968, 211; Gebühr 1976, 52), v pozdější literatuře bývá navrhováno pozdní 2. století (Wild 1985, 401).

Kromě těchto spon, které se nosily párově, mohla doplňovat oděv další spona, umístěná na hrudi. Mezi těmito jednotlivými sponami se objevují především výrazně členěné spony (*Garbsch 1985, 570*). V pase se tento vrchní oděv nosil přepásaný širokým opaskem s kováním a trojdílným nákončím, sahajícím téměř k dolnímu okraji vrchního oděvu. Ve 2. století se místo tohoto opasku vyskytuje šňůrový. Ženy mívaly přes tento vrchní oděv přehozenou ještě pelerínu.

Od 2. století se v Noriku i Pannonii objevuje odlišný typ oděvu, který se od dřívějšího lišil především tím, že se již na ramenou nespínal sponami – byl buď sešitý, nebo nošený obdobně jako pončo (obdélník látky, přeložený v půlce a s prostříženým otvorem pro hlavu). K jeho přepásání se již nepoužívaly široké opasky, ale úzké řemínky nebo šňůry, vpředu uvázané na uzel. Oproti 1. století se objevuje šperk střídmější.

Pokud jde o pokrývku hlavy, objevuje se v noricko-pannonské oblasti řada druhů (obr. 5). Zvyklosti se v tomto ohledu mezi mladými dívkami a provdanými ženami v Noriku a Pannonii lišily – u prvních se se zakrytím hlavy v Noriku nesetkáváme, obvyklé jsou u nich kratší vlasy, popř. vlasy sahající po ramena. Oproti tomu vdané ženy nosily čepce a také bohatý šperk, zatímco mladé dívky bývají na zobrazeních téměř bez ozdob, standardně se u nich objevují pouze spony, které měly praktickou funkci ve formě spínadla oděvu. Mezi různými pokrývkami hlavy se v Noriku objevují norické čepce, tvořené srolovaným čtvercovým šátkem omotaným kolem hlavy, přičemž se od 1. do 3. století vyvinulo několik variant (obr. 5:3–6, 9). K méně častým zde patří v 1. století vysoký válcovitý klobouk – *modius* (obr. 5:2), doplněný závojem. Tento druh se vyskytoval v oblasti okolo Viruna.

Na rozdíl od situace v Noriku, kde mladé dívky nenosily pokrývky hlavy ani šperk, se v severozápadní Pannonii v 1. století objevují dívky se závojem (nebo s čepcem se závojem) a šperkem, který tvoří zpravidla nákrčník a náramky. Pro vdané ženy jsou v Noriku i Pannonii charakteristické různé lokálně rozšířené pokrývky hlavy, mezi nimi zvláštní kožešinové klobouky, na stranách zašpičatělé a obvyklé v 1. století v severozápadní oblasti (obr. 5:1), dále zde byly oblíbené různé čepce se závoji. Tyto čepce vytvářely kolem hlavy větší či menší kruh, v některých případech se podobaly turbanům¹³ (obr. 5:7–8). Jejich paralelu lze najít ve výše zmiňovaném oděvu matron a v čepci na bronzové ženské hlavě nalezené v Rýně (obr. 2:4).

¹³ Typologii noricko-pannonských pokrývek hlavy a lokálních variant noricko-pannonského kroje podrobně rozpracoval J. Garbsch (1965), stručněji je problematika shrnuta např. v článku z r. 1985 (*Garbsch 1985*).

O mužském oděvu v Noriku a Pannonii lze říci méně než o ženském, obvykle sestával ze spodního oděvu s dlouhými rukávy, vrchního oděvu podobného tunice a obdélného pláště (sagum), který se na pravém rameni spínal sponou. K tomuto účelu byly v největší oblibě destičkovité spony. Služebníci bývají zobrazováni jen v přepásané tunice, někdy doplněné pláštěm (paenula). Zřídka se objevuje pláštěnka s kapucí (cucullus), obvyklá v jiných oblastech.

2.3 Dětský oděv

Se zvláštním dětským oděvem se nesetkáváme v Římě ani v provinciích, děti nosily zmenšenou variantu oděvu dospělých. Objevuje se tak často tunika, plášť a kápě s kapucí.

2.4 Oděv římského nebo italského původu

Zvláštní otázku představuje rozšíření původem římského oděvu v provinciích. Oděv typický pro římské občany – tóga – je sice snadno rozpoznatelný od původně provinciálního, je ale otázkou, do jaké míry tógu muži, kteří se v ní nechali zpodobnit, skutečně nosili. I v samotném Římě se tóga postupně z běžného života vytrácela a stávala se spíše formálním oděvem. V provinciích lze předpokládat podobnou situaci a snad spíše než na běžně nošený oděv měla poukazovat na společenské postavení jejího nositele.

U ženského oděvu je situace poněkud komplikovanější, rozdíly se hůře rozlišují a je otázkou, jestli i samotní sochaři vždy jasně odlišovali oděv římských žen od různých provinciálních typů. Obě garderoby se v základních rysech příliš nelišily – oděv římských žen sestával z tuniky, která mohla být s rukávy nebo bez nich, sahala ke kotníkům a na ramenou bývala sešitá. Připomínala tedy svůj provinciální protějšek, u něhož se ale často setkáváme s používáním spon k sepnutí oděvu na ramenou. Podobné si byly také pláště, tvořené velkým obdélníkem látky a nošené obdobným způsobem.

Mezi zobrazeními se objevují nejen skupiny lidí oblečených podle stejné módy (tj. výhradně v římském, nebo v původním místním oděvu), ale i kombinované, kdy např. muž má na sobě tógu, zatímco jeho žena je v domorodém oděvu, který mohl být pouze nařasený po římském způsobu.

3. Náhrdelníky

Délka náhrdelníků se pohybuje nejčastěji v rozmezí 35–45 cm, doložené jsou ovšem i náhrdelníky kratší nebo naopak delší, měřící více než 1 m (*Böhme-Schönberger 1997*, 68). Kromě jednořadých se objevují také náhrdelníky utvořené z víceřadých řetízků. Řetízky netvořily pouze součást náhrdelníků, vyskytují se také u jiných druhů šperků zdobících hrud', kde často spojovaly několik spon umístěných na hrudi. Součástí většiny náhrdelníků jsou řetízky, které primárně slouží k zavěšení přívěsku a mají tedy doplňující funkci, objevují se ale také samostatně. Podobně je tomu i v případě nákrčníků.

3.1 Zapínání, rozdělovače

Zapínání je u náhrdelníků zpravidla řešeno háčkem a očkem, u nákrčníků nemusí být přítomno nebo se objevuje také posuvné zapínání, u kterého konce probíhají kousek podél sebe a následně jsou spirálovitě stočené kolem obruče, takže je technicky možné jejich posunutím regulovat délku obruče.

Zajímavým prvkem jsou koncové články, které mívají výraznější tvar a slouží zároveň jako ozdobný prvek. Jejich podoba i provedení zahrnují množství variant. Bývají plechové nebo spájené z různě tvarovaných drátěných částí. Mohou být drobnější, např. trojúhelníkovité nebo srdčité (obr. 6:1–2), v podobě kola nebo disku (obr. 6:3–4).

Rozšířenou variantu představují koncové články ve tvaru kola, popř. disku. Používaly se jednotlivě i párově. U párových článků je jeden článek opatřený očkem, druhý háčkem (obr. 6:3). Pokud jsou použité samostatně, jsou jejich součástí dvě oka nebo oko a háček, umístěné na protilehlých stranách nebo vzdálené přibližně třetinu obvodu kola (obr. 6:5–6). Zatímco s párově použitými články se vpředu na hrudi nesetkáváme, naopak samostatně použité se objevují umístěné podobně jako závěsky. Tyto koncové články se objevují již u náhrdelníků z 1. století, kde jsou doloženy mezi nálezy z Pompejí, používaly se dále po celé císařství. Ve 2. polovině 2. století tvoří součást dvou náhrdelníků a náramku z Británie z lokality Backworth (obr. 12:2a), z 2. – 3. století pochází nález z Augstu (obr. 10:2. Do 5. století se datuje nález z lokality Répcelak v Maďarsku (obr. 6:5).

Koncových článků se využívalo také k vytvoření víceřadých náhrdelníků, jak je možné vidět na příkladu náhrdelníku ze švýcarského Lunnernu, pocházejícího z depotu uloženého okolo poloviny 3. století (*Martin-Kilcher 2008*, Kat. 7). Zde mají koncové články peltovitý tvar, jsou zdobené filigránem, granulací a modrou skleněnou výplní (obr. 7–8). Na jedné straně je

umístěno zapínání, na opačné straně se nachází tři očka s připevněnými řetízky. Obdobný náhrdelník pochází z depotu z francouzského Naix, uloženého po polovině 3. století (*Böhme-Schönberger 1997*, Abb. 60). Z téhož depotu pochází příklad čtyřřadého náhrdelníku s koncovými články v podobě kola (*Martin-Kilcher 2008*, Kat. 8). Součástí víceřadých náhrdelníků bývají další ornamentální články, které jednotlivé řetízky oddělují v jejich průběhu. Zde je tento typ zastoupený náhrdelníkem z depotu z Naix (obr. 9:1).

3.2 Řetízky z pospojovaných článků

3.2.1 Z jednoduchých drátěných článků

V nejjednodušším provedení představují řetízky z pospojovaných článků řadu provlečených drátěných kroužků nebo osmiček. Tímto způsobem vznikaly hrubší řetízky, které samy o sobě nepůsobily příliš zajímavě. Obvyklá je jejich kombinace s přívěsky nebo barevnými perlami navlečenými na další drátěné články.

3.2.2 „Splétané“ řetízky

„Splétané“ řetízky¹⁴ se vyráběly z malých uzavřených drátěných kroužků, které byly uprostřed zploštělé, takže připomínaly osmičku (obr. 15:3–6). Takto připravené články se vzájemně provlékaly a ohýbaly. Tím vznikal hladký řetízek, vzhledem připomínající splétanou šňůrku. Výsledná podoba závisela na velikosti a způsobu provlékání jednotlivých článků. Objevují se po celé období císařství. Podle způsobu výroby lze rozlišit „splétané“ řetízky jednoduché, dvojité a s křížícími se články.

První varianta představuje nejjednodušší možnost zhotovení (obr. 15:3). Řetízek je utvářen provlečením vždy jednoho článku jedním článkem. Takto vzniklé řetízky mají volnější strukturu a čtvercový průřez, přičemž na dvou protilehlých stranách vzniká stromečkový vzor připomínající splétání, boční strany vypadají odlišně.

Dvojité varianty (obr. 15:4) jsou vyráběné podobně jako jednoduché, ale článek se zde provléká očky předchozích dvou kroužků. Řetízky zhotovené tímto způsobem jsou kompaktnější než jednoduché varianty.

Řetízky s křížícími se články (obr. 15:5) představují rozšíření předchozí varianty, články se opět provlékají dvěma předchozími, nejsou ovšem všechny navzájem rovnoběžné, ale jsou

¹⁴ Zde použité označení „splétané“ se vztahuje k podobě řetízků, nikoli ke způsobu jejich výroby. V německé literatuře jsou označovány jako „Fuchsschwanzketten“, odpovídají anglickému termínu „loop-in-loop chain“.

položené křížem nebo do hvězdice. Díky tomu je řetízek mohutnější a má také více (4, 6 nebo 8) „čelních“ stran.

3.3 Náhrdelníky

3.3.1 Náhrdelníky z navlékaných perel, se zasazenými kameny

Pokud jsou součástí řetízku barvené perly, mohou být navlékané na šňůrku nebo řetízek v řadě za sebou, jako na šňůře perel viditelné na malbě z Trevíru (obr. 23:3), nebo navlečené jednotlivě na pospojovaných člancích. Tyto články jsou utvořené z drátu, jehož konce jsou ohnuté zpět a spirálovitě omotané kolem drátu, takže vznikají očka. Navlečené perly mohou být z různých materiálů – např. kamenné, skleněné nebo tvarované z kovového plíšku.

Častá je kombinace navlečených perel s jinými kovovými ornamentálními články. Ty bývají vyrobené spájením několika drátěných prvků nebo z plechu, případně zdobené prolamováním. K oblíbeným tvarům patří motiv Héraklova uzlu, někdy zjednodušený do osmičkovitého tvaru. Objevuje se ale množství dalších tvarů, často zdobených různě uspořádanými volutovitě (peltovitě) nebo spirálovitě stočenými dráty. Tyto články s peltovitými filigránovými motivy se objevují zejména ve 3. století, později v poněkud masivnějším provedení (*Martin-Kilcher 2008, 77*). Další variantu představují řetízky utvořené z ornamentálních článků bez barevných perel (obr. 9:2).

Alternativu k navlékaným perlám představují zasazené kameny. Objevují se jednotlivě jako součást jiných druhů náhrdelníků nebo ve větším počtu. V tom případě může být náhrdelník utvořen výhradně ze zasazených kamenů nebo jejich kombinací s kovovými články, podobně jako u náhrdelníků z navlékaných perel. Příklad použití zasazených kamenů poskytuje několik náhrdelníků z depotu z Lyonu¹⁵. Zde se objevují řetízky z navlékaných perel i se zasazenými kameny, obojí samostatně i v kombinaci s kovovými články (obr. 9:3–4; *Böhme-Schönberger 1997, Abb. 57–58*). První z náhrdelníků tvoří řada zasazených oválných granátů s kapkovitými závěsky rovněž z granátů. U druhého náhrdelníku se střídají oválné zasazené ametysty s drobnějšími kovovými články, náhrdelník doplňují oválné závěsky ze zasazených ametystů.

¹⁵ Jeho součástí bylo na 2000 mincí, z nichž nejmladší pocházejí z doby Septimia Severa, dále množství šperků, zahrnujících prsteny, náušnice, náramky a náhrdelníky různých typů.

3.3.2 Široký pásek z kovových článků

(Popović III; Riha 4.1; Ruseva-Slokoska VI)

Tyto náhrdelníky tvoří řada stejných zlatých článků, které jsou duté, s přední stranou plasticky tvarovanou a zadní plochou. K zadní straně je vždy připevněné očko, které slouží ke spojení jednotlivých článků podobným způsobem jako u řetízků (*Riha 1990*, Taf. 29). Jedná se o krátké náhrdelníky, jejichž délka se obvykle pohybuje do 40 cm.

Články mohou mít různý tvar, nicméně ve většině případů je patrné, že jejich podoba vychází ze společného základu, který pak byl s různou mírou stylizace přepracován (*Riha 1990*, 67). Motivy jsou zachycené zrcadlově, zastoupeny jsou kachničky, které jsou spojené ocasy¹⁶, břečťanové listy jako na náhrdelníku z Kaiseraugstu (obr. 10:1), srpkovité nebo srdčité zdobení. Jindy jsou články srpkovité (obr. 10:4), podlouhle oválné (obr. 10:3) nebo mají tvar písmene V (obr. 6:1). Na koncových člancích lze v některých případech rozeznat dva od sebe odvrácené delfíny s lasturou uprostřed, popř. s listem, jindy jsou srdcovitého tvaru nebo jednoduché trojúhelníkovité, listovité. Zapínání je řešeno očkem a háčkem. U náhrdelníků z bulharského Nikolaeva a Ratiarie je řada článků uprostřed přerušena medailonem, který mívá podobu zasazeného kamene (obr. 10:4).

Tento druh náhrdelníků lze datovat do 2. – 3. století, objevuje se převážně ve východních oblastech, nálezy ale pocházejí i z Porýní a Galie¹⁷.

3.3.3 Nákrčník

Nákrčník (torques; obr. 33:2) tvoří různě silná otevřená nebo uzavřená obruč, zhotovená z drahých kovů, bronzu nebo železa. Nákrčníky se objevují jako samostatný šperk i doplněné závěsky. Je několik možných způsobů vzhledu obroučky a tvarování jejích konců. Vyskytují se nákrčníky tvořené jedním tordovaným¹⁸ drátem, jindy je tordování napodobeno spirálovitým rýhováním nebo stočením více drátů. Obroučka je otevřená nebo opatřená zapínáním ve formě oka a háčku, jindy je použito posuvné zapínání, u kterého konce částečně probíhají podél sebe a následně jsou spirálovitě ovinuté kolem opačného konce obroučky. Toto řešení umožňuje do určité míry regulovat velikost nákrčníku posouváním konců po obroučce.

¹⁶ Objevují se např. na náhrdelníku z Dumbarton Oaks (*Riha 1990*, Abb. 22).

¹⁷ Nálezy z Kaiseraugstu, Kolína nad Rýnem a Sault-du-Rhone (*Riha 1990*, 68).

¹⁸ Pojem tordovaný je zde používán pro spirálovitou výzdobu, jež vzniká kroucením materiálu, který zůstává napnutý, v kontrastu s technikou, při níž je drát spirálovitě stáčený (nikoli přetáčený), takže uvnitř vzniká dutina.

Řadu variant nákrčníků lze rozlišit podle vzhledu konců. Mohou být zúžené zašpičatělé, zploštělé rozšířené, kulovité, ve formě stylizovaných hadích nebo zvířecích hlav aj.

Nákrčníky mají v provinciálním prostředí tradici již od pozdně laténského období, jedná se o šperk, který Římané přejali od národů, proti nimž válčili, a následně jej začali používat jako vojenské vyznamenání. Díky tomu patří nákrčníky ke šperkům, které nosili muži i ženy. U mužů torques představoval druh nižšího vojenského vyznamenání, které se nezřídka objevuje společně s dalšími vyznamenáními – náramky (armillae) a falérami (obr. 34:9). Nebylo ovšem zvykem nosit je kolem krku, ale připevněné k pancíři (obr. 34:10). U žen sloužil nákrčník jako šperk.

3.4 Závěsky

Závěsky se objevují především u náhrdelníků a náušnic, mohou být ale i součástí jiných šperků. Zastoupeny jsou také u spon – zde mohou zdobit spony na ramenou nebo doplňovat náhrudní šperk. Objevují se jednotlivě i ve větším počtu, obvykle zavěšené na jednom nebo dvou očkách.

3.4.1 Lunula

Závěsky ve tvaru srpku měsíce patří k oblíbeným šperkům. Vycházejí z helénistické tradice, do severních a západních provincií se rozšířily z Itálie (*Riha 1990, 73*) a objevují se zde od 1. století a dále během celého císařství. Jednalo se o typicky ženský šperk, který sloužil zároveň jako amulet chránící před zlými silami a podporující plodnost, zatímco u mužů se v této souvislosti objevují falické přívěsky. Nezřídka jsou doloženy kombinace těchto dvou symbolů, např. na vojenských opascích nebo u koňských postrojů¹⁹ (*Riha 1990, 73*). Patrná je také spojitost s přívěsky ve tvaru kola, které představují sluneční symbol (*Martin-Kilcher 2008, 83*). Jako příklad lze uvést pár bronzových náramků z chorvatského Starigradu, z nichž jeden je zdobený lunulou a druhý motivem kola (obr. 31:4–5) nebo náhrdelník z Backworth s lunulovitým závěskem a koncovým článkem ve tvaru kola (obr. 12:2).

Lunuly (obr. 12:1, 3–5) mají tvar více nebo méně vykrojeného srpku měsíce, konce jsou zašpičatělé nebo zakončené kuličkami. V některých případech se cípy dotýkají, takže je utvořen uzavřený kruh. Lunuly tohoto typu bývají tenké, jsou charakteristické zejména pro polovinu 3. století (*Facsády 2009, 67*). Očko k zavěšení je obvykle páskovité, v některých

¹⁹ Lunuly jako součást koňského postroje lze rozeznat na řadě náhrobních zobrazení. Dobře patrné jsou např. na náhrobní stéle Flavia Procla z flavijského období (*CSIR Deutschland II.5, Kat. 36; lupa 15813*).

případech značně široké. Zastoupeny jsou jednoduché varianty bez zdobení i varianty s reliéfní, filigránovou nebo granulovanou výzdobou. S. Martin-Kilcher (2008, 83) uvádí bohatě zdobené zlaté lunuly s granulací jako časté zejména v oblasti Podunají 2. – 3. století.

3.4.2 Medailon

Prívěsky v podobě medailonu se rozšířily ve 2. století. Jako výzdoba se objevují zasazené drahé kameny, kameje nebo zlaté mince, s ozdobným rámečkem, zdobeným např. technikou repoussé nebo prolamováním, jindy jsou celokovové s reliéfní výzdobou. Obvykle mají kruhový nebo oválný tvar (obr. 11:2–3). Zatímco u kamenů se používalo uzavřené skříňkové zasazení, u kterého je zadní strana osazny²⁰ opatřená plechem, u mincí se objevuje zasazení způsobem ažuru, u kterého není zadní strana zakrytá, takže zůstává viditelný avers i revers mince (Popović 2001, 209). Příkladem náhrdelníku využívajícího mince i oválné kameje je náhrdelník z depotu z Naix, datovaného mezi roky 260–270 (obr. 11:3). Jeho součástí jsou dvě kameje a pět mincí zasazených do medailonů²¹, které jsou navzájem odděleny dlouhými válcovitými články. Tyto články, označované pojmem „tubuli“, se objevují u náhrdelníků jako prvek oddělující od sebe jednotlivé navlečené závěsky (Popović 2001, 201).

3.4.3 Kolo

Motiv kola se objevuje jako závěsek, ale také jako koncový článek u zapínání. Jednoduchá kolečka tvoří rám se čtyřmi, šesti nebo osmi paprsky. U složitějších variant se objevuje výzdoba filigránem a granulací, s volutovitými, peltovitými aj. motivy, umístěnými mezi paprsky. V pozdní antice jsou někdy paprsky stylizované do podoby christogramu nebo kříže, jak je možné vidět u řetízku z lokality Répcelak v Maďarsku (obr. 6:5), datovaného do 5. století.

Kolo bylo zároveň chápáno jako sluneční symbol. Díky tomu se nezdálo objevuje na šperku společně s lunulou. Velké oblibě se těšily koncové články i závěsky tvaru kola v galo-římském prostředí vzhledem ke spojitosti tohoto symbolu s bohem Taranisem (Martin-Kilcher 2008, 79).

3.4.4 Disk

Zvláštní druh prívěsku představují bohatě zdobené disky (obr. 6:6–7; 11:1), které jsou doloženy přibližně dvěma tucty známých exemplářů, pocházejících především z Germánie

²⁰ Jako osazna se označuje část šperku, do které je zasazený kámen nebo jiná výzdoba.

²¹ Kameje zdobí zobrazení Iulie Domny a Minervy, mince jsou Hadriánovy, Septimia Severa, Caracally a Gety.

Inferior a západní Raetie a datovaných do 1. – 3. století (*Martin-Kilcher 2008*, 83). Jejich velikost se pohybuje v rozmezí 2,5–10 cm. Výzdobu tvoří koncentrické kružnice, kruhové výseče a jeden nebo více kuželovitých výčnělků. Zdobení je u propracovanějších kusů provedeno technikou filigránu, u jednodušších je jeho dojem napodobený rytím nebo ražbou. K zavěšení slouží dvě očka, ke každému z nich byl háčkem připevněn jeden konec řetízku, takže zároveň sloužila jako zapínání náhrdelníku. Nejčastěji jsou tyto disky vyrobené ze stříbra, třebaže i z nepříliš kvalitního, v několika případech jsou zlaté. Na rozdíl od ostatních druhů šperku zde není obvyklé použití jiného materiálu. To může naznačovat, že představovaly symbol společenského postavení (*Martin-Kilcher 2008*, 85).

Stříbrný disk z Bonnu (obr. 11:1) vystupuje z řady ostatních nálezů několika zvláštnostmi. Jako jediný pochází z 1. století, ostatní nálezy jsou pozdější, většinu z nich lze datovat do pozdního 2. století až poloviny 3. století (*Martin-Kilcher 2008*, 86). Zároveň se jedná o největší závěsek tohoto typu, s průměrem 10 cm. Součástí depotu, z kterého pochází, byly mimo jiné dvě spony s límcem, náramek, nákrčník a také „splétaný“ řetízek, na němž byl disk zavěšený (*Martin-Kilcher 2008*, Abb. 2). Představuje nejbližší paralelu ke šperku, který se vyskytuje na zobrazeních jako součást oděvu typu Menimane. K jejich příkladům patří zobrazení Menimane a další ženy z Mainz-Weisenau (*Martin-Kilcher 2008*, Abb. 3:41; *lupa* 16485, 16484) nebo ženy z Bonnu (obr. 15:1–2).

3.4.5 Bulla

Tento přívěsek je utvořený ze dvou k sobě připevněných vypouklých kruhových částí, uvnitř dutých, s páskovitým očkem na zavěšení (obr. 9:5–6). Jedná se o šperk přejatý od Etrusků, který sloužil jako amulet a v provinciálním prostředí se objevuje v hrobech dětí (chlapců i dívek) a žen. Uvnitř mohl být uschovaný nápis nebo části rostlin, semínka a jiné drobnosti, posilující ochrannou funkci bully. Mohly být vyrobené z drahých kovů, obvyklejší jsou ale bronzové exempláře (*Facsády 2009*, 67).

Přívěsky ve formě bully byly v provinciích rozšířené od konce 2. století, ranější nálezy pocházejí z dětských pohřbů z nekropole ve Viminaciu (*Popović 2001*, 205), časté jsou na pozdně antických pohřebištích (např. v Intercise nebo Aquincu; *Teichner 2001*, 160–161; *Facsády 2009*, 67).

Podobným způsobem se jako ochranné amulety používaly schránky v podobě dlouhého válečku nebo kvádrů, obvykle zavěšené na jednom až třech očkách. Schránku bylo možné na jednom konci otevřít. Objevují se od 3. století (*Facsády 2009*, 68).

3.4.6 Héraklův kyj

Závěšky ve tvaru stylizovaného Héraklova kyje vycházely z helénistické tradice. Byly oblíbenou formou, která se objevuje jako součást náhrdelníků a náušnic. V případě náušnic se nemusely vždy nosit párově, jak naznačují hrobové nálezy, kde se v neporušených pohřbech nachází pouze jedna samotná náušnice s tímto závěskem (*Facsády 2009*, 68). Často jsou zhotovené ze zlata, na jejich výrobu se používala ale i řada jiných materiálů, jako je stříbro nebo jantar (*Popović 2001*, 205).

Tyto závěšky mají tvar plechového komolého kužele nebo jehlanu (obr. 13:2–3). Jejich výzdoba mohla být vyvedená technikou filigránu, rytím, žlábkováním nebo skelnou pastou a původně měla evokovat strukturu dřeva. Závěšky byly duté, proto bývaly vyplňované jiným materiálem, aby nebyly příliš lehké. V některých případech jsou patrné pozůstatky této výplně ve formě bělavé pasty (*Popović 2001*, Cat. 69). Spodní část těchto závěšků bývá zdobená skelnou pastou nebo vsazeným kamenem, jindy se objevuje barevná perla navlečená spolu se závěskem na drát. Jejich velikost se pohybuje mezi 3–5 cm.

Díky svému apotropaickému významu sloužily závěšky tvaru Héraklova kyje jako amulet, který nosily zejména ženy a děti (*Riha 1990*, 71). Jejich spojitost s Héraklem potvrzuje i nález závěsku tohoto typu z Kolína nad Rýnem, na němž je technikou niella vyvedený nápis DEO/HERCULI (*Popović 2001*, 205).

A. R. Facsády (2009, 68) datuje tyto závěšky do 2. – 4. století, E. Riha (1990, 71) uvádí příklad již z 1. století, kdy tvar ještě věrněji připomínal skutečný kyj, pokles jejich obliby datuje již do počátku 4. století. Značné oblibě se těšily závěšky v podobě Héraklova kyje ve 3. století, k čemuž přispěla propagace kultu tohoto božstva v Commodově době (*Popović 2001*, 206).

3.4.7 Kónické závěšky s perlou

Tyto pozdně antické závěšky připomínají výše zmíněné závěšky v podobě Héraklova kyje, k nimž bývají někdy také řazeny. Bývají ale menší, obvykle se jejich velikost pohybuje v rozmezí 16–29 mm (*Facsády 2009*, 81). Jsou kónické, vyrobené z plechu, tvaru komolého kužele nebo jehlanu, dutého nebo vyplněného skelnou pastou. Tento článek mohl být zavěšený užším nebo širším koncem vzhůru (obr. 21:10) a doplněný jednou, výjimečně dvěma barevnými perlami.

Tyto závěšky se objevují od 3. století, časté jsou zejména v pannonských hrobech, objevují se ale i v jiných provinciích (*Riha 1990, 72; Facsády 2009, 81*).

3.4.8 Závěšky se zasazeným kamenem

Závěšky se zasazeným kamenem se objevují u náušnic i náhrdelníků. Barevné výplně se v římském šperkařství používaly s velkou oblibou od 2. století a zasazené kameny představují jejich častou variantu. Na závěsku se uplatňovaly buď jako doplňkový výzdobný prvek, nebo byl závěsek utvořený pouze zasazeným kamenem. Podle způsobu zasazení lze rozlišit dvě varianty – u skříňkového zasazení je osazna podložená plechem, takže je barevná výplň umístěná ve skřínce, která ji obklopuje zespodu i po stranách. U způsobu typu ažur zůstává viditelná přední i zadní strana. Toto provedení není obvyklé pro kameny a podobné barevné materiály, objevuje se ale u mincí, tvořících součást medailonů (*Popović 2001, 209*).

3.4.9 Závěšky ve tvaru nádoby

Takto tvarované závěšky navazují na helénistickou tradici, v raném císařství se používaly jako součást náušnic, náhrdelníků i náramků (obr. 13:6). Příznačné jsou spíše pro východnější provincie, západně od Pannonie se objevují méně často (*Facsády 2009, 69*)²².

3.5 Zobrazení náhrdelníků

Náhrdelníky představují na zobrazeních po celé císařství oblíbený šperk. Samostatně bez závěsků se na zobrazeních vyskytují náhrdelníky z navlečených perel, se zasazenými kameny nebo krátké náhrdelníky, představující pravděpodobně nákrčníky. V jiných případech jsou řetízky (včetně výše zmíněných variant) doplněné závěskem nebo tvoří součást šperku nošeného na hrudi.

Variabilita délek náhrdelníků mezi archeologickými nálezy se odráží i na ikonografických památkách. Obvyklé jsou náhrdelníky velmi dlouhé, kratší i velmi krátké, nošené těsně na krku. Nezřídka na sobě ženy mají větší počet náhrdelníků, které může doplňovat ještě náhrudní šperk s destičkovitými sponami.

Na konstantinovských stropních malbách z Trevíru (*Alföldi 2001, Taf. V–VI*) mají ženy kolem krku krátké náhrdelníky utvořené ze zasazených kruhových až mírně oválných kamenů. Paralelu k tomuto druhu šperku nabízí např. nálezy z lyonského depotu, jehož

²² Např. mezi nálezy z Augstu a Kaiseraugstu (*Riha 1990, Taf. 30:697–698*).

součástí byly dva náhrdelníky se zasazenými oválnými kameny, v tomto případě jsou doplněné kapkovitými závěsky (*Böhme-Schönberger 1997, Abb. 57*).

Na některých zobrazeních se objevují široké pásy řetízků. Může se zde jednat o náhrdelník z víceřadých řetízků nad sebou. Jako příklad lze uvést bustu ženy z Lendorfu z 1. čtvrtiny 2. století, na níž je zřetelný náhrdelník s množstvím závěsků (obr. 14:1), jehož základem je trojřadý řetízek. Tentýž řetízek je základem náhrudního šperku této ženy. Toto řešení připomíná náhrdelník z Nikolaeva z 1. poloviny 3. století, u něhož je medailon s Caracallovou mincí zavěšen na třech „splétaných“ řetízcích (obr. 11:2). Naznačení „splétaného“ řetízku lze rozpoznat na portrétní stéle z Intercisy z 1. poloviny 2. století, na které je zobrazená Veriuga (obr. 13:7). Na dlouhém řetízku je zavěšený velký disk.

Náhrdelníky, které tvoří navlékané perly nebo pospojované výraznější články, bývají krátké nebo těsně obepínající krk. Je možné rozpoznat různé varianty. Šňůry kulatých perel se objevují i po několika řadách nad sebou, někdy jsou doplněné závěskem, obvykle lunulou (obr. 16:1; *CSIR Österreich I.5, Savaria, Kat. 7; lupa 448*). Výraznější náhrdelníky tvoří větší kruhové, oválné nebo obdélné články, které se objevují v kombinacích, oblíbená je především varianta s obdélnými články, v některých případech s naznačenou vsazenou výzdobou, které se střídají s užšími oválnými dílky (obr. 16–17; *CSIR Österreich III.2, Kat. 51; lupa 495*)²³.

Paralely k těmto náhrdelníkům představují náhrdelníky z navlékaných perel, se zasazenými kameny a ornamentálními články. Jako příklad lze uvést depot z Lyonu, jehož součástí byly náhrdelníky se zasazenými oválnými kameny i perlové řetízky. Na zobrazeních jsou často perly výraznější a jednotlivé články větší než mezi skutečnými nálezy, protože jinak by v kameni zanikaly, bylo pak také jednodušší jejich dotvoření štukem a barvami. Také jejich podoba se zde obvykle omezuje na jednoduché tvary.

Zobrazení nákrčníků u žen pocházejí především z Pannonie, kde představují oblíbenou součást místního ženského oděvu mohutné tordované nákrčníky (obr. 18:3; 19:1)²⁴. Na reliéfech jsou zachycené ženy se sponami s křídélky na lučiku na ramenou, na hrudi spíná spodní oděv v některých případech další spona, zpravidla destičkovitou nebo kolínkovitou. Šperk doplňují ještě náramky, které se objevují často po dvou nebo i více kusech na každé ruce a jejich výzdoba poukazuje na náramky tordované nebo utvořené z pravoúhlých článků.

²³ Rovněž např. *lupa 471, 491, 832, 1607*.

²⁴ Také *lupa 735, 740, 805, 2853, 4027*.

Takto zobrazené ženy mívají na hlavě čepce se závojem nebo turban se závojem (typ Garbsch H 7–8). Tato zobrazení lze datovat do trajánského až antoninského období.

V oblasti Porýní se nákrčníky objevují v souvislosti s oděvem typu Menimane. Na fragmentu ženské sochy z Bonnu (obr. 14:2; *CSIR Deutschland III.2*, Kat. 56; lupa 15649) je patrný nejen disk, který tvoří výraznou součást oděvu tohoto druhu, ale také kratší nákrčník s kulovitými konci. Podobné nákrčníky se objevují i u jiných žen zachycených v oděvu typu Menimane, u nichž disk chybí (např. u ženy z Ingelheim; *Wild 1985*, Pl. VI:23). Je patrné, že výrazný disk netvořil jeho nedílnou součást.

3.5.1 Zobrazení náhrdelníků se závěsky

Závěsky jsou na zobrazeních častou součástí náhrdelníků. Objevují se jednotlivě, po několika od stejného typu najednou i v kombinaci s jiným druhem závěsku. Mohou také tvořit součást spon na ramenou nebo výrazného šperku nošeného na hrudi²⁵. Pomineme-li zobrazení božstev, představují závěsky ryze ženský a dětský šperk. Na zobrazeních je lze vidět zavěšené na krátké obruči (nebo snad šňůrce z organického materiálu), různě dlouhém řetízku nebo na krátkém řetízku z perel.

Nejčastěji jsou zastoupeny lunuly. Objevují se u žen i mladých děvčat, zavěšené na různých typech řetízků. V souvislosti s lunulami jsou obvyklé především krátké řetízky, popř. řetízky přiléhající těsně ke krku, ale lze doložit i lunuly na dlouhých řetízcích (obr. 17:3; lupa 734, 770). Zastoupené jsou lunuly drobné i větší, ve tvaru otevřeného měsíce a široké i s téměř nebo zcela se dotýkajícími cípy a tenké, hodně vykrojené (obr. 16:1; 18:1–2; lupa 448, 471, 1486, 3616).

Druhým nejobvyklejším typem jsou různé kruhové závěsky. Jejich konkrétnější podobu ve většině případů nelze určit, může se tedy jednat o kolo, disk, medailon nebo bullu.

Přestože se závěsky v podobě bully objevují v dětských i ženských pohřbech, na ikonografických památkách je lze v tomto kontextu doložit pouze minimálně. Příkladem je Aureliův (nebo Aureliin) sarkofág z maďarského Györköny, datovaný do severovského období. Na něm je možné vidět chlapce či dívku s bullou zavěšenou na dlouhém páskovitém řetízku. Bullu na velmi dlouhém řetízku lze vidět také na soše chlapce v tóze z rakouského Triebendorfu, datované do antoninské doby (obr. 20:1). V literatuře se přítomnost bully

²⁵ K těmto případům blíže v kapitole o sponách.

zmiňuje také u několika ženských zobrazení, v těchto případech ale není zcela zřejmé, jestli jde o závěsek, nebo o předmět, který osoba drží v ruce (*lupa* 3811).

Disk tvoří výraznou součást výše popsaného oděvu typu Menimane, zároveň se ale na zobrazeních neobjevuje příliš často. Kromě samotné Menimane z Mainz-Weisenau (obr. 1:1; 15:1) jej lze najít u ženy na dalším náhrobku manželského páru z Mainz-Weisenau (obr. 15:1–2; *CSIR Deutschland II.6*, Kat. 1; *lupa* 16484), ženy ze Selzen (*CSIR Deutschland II.6*, Kat. 3; *lupa* 16486), na Silvanově stéle z Xantenu (*CSIR Deutschland III.1*, Kat. 22; *lupa* 15531), na fragmentu ženské sochy z Bonnu (obr. 14:2; *CSIR Deutschland III.2*, Kat. 56; *lupa* 15649), jednodušší disk je zobrazený na stéle mladé ženy z Mohuče (obr. 1:2; *CSIR Deutschland II.6*, Kat. 12; *lupa* 16496)²⁶. Podobné disky jsou známé z nálezů, zde ale bývají menší. Nejbližší paralelu představuje stříbrný disk s průměrem 10 cm, který byl součástí depotu z Bonnu (obr. 11:1).

Zobrazení se závěsky v podobě disku pocházejí také z Podunají. V noricko-pannonské oblasti netvoří tyto závěsky charakteristickou součást místního kroje, obvyklejší je zde samostatný šperk připnutý na hrudi, někdy se ale objevují místo něj. Příklad nabízí portrétní stéla Veriugy z Intercisy z přelomu 1. a 2. století (obr. 13:7). Zde je disk zavěšený na dlouhém „splétaném“ řetízku podobným způsobem jako u Menimane, tedy za dvě očka. Objevují se také dlouhé řetízky se třemi nebo pěti menšími disky. Tento druh šperku je možné vidět na několika stélách v Intercise a Aquincu, kde se shodně objevují tři disky (obr. 19:2–3)²⁷. Nejdetailnější zobrazení nabízí socha ženy z Pannonie Inferior (obr. 19:4). Na jejím náhrdelníku je pět různých velkých reliéfně zdobených disků. Na prostředním disku je patrných šest výstupků – podobná výzdoba se objevuje i u disků známých z archeologických nálezů (obr. 6:7; 11:1). Jindy je u těchto náhrdelníků zřetelný závěsek v podobě kola. Příkladem jsou dva reliéfy z Intercisy (obr. 17:3; *Barkóczy 1954*, Nr. 173, 174; *lupa* 734, 3956).

Pouze výjimečně se vyskytují závěsky jiných tvarů. Mezi nimi lze rozpoznat závěsky ve tvaru žaludu, listovité (popř. srdčité), kapkovité nebo připomínají tvar nádoby. Většina těchto méně obvyklých tvarů ovšem častěji představuje závěsky spon.

V několika případech se na zobrazeních objevují závěsky jako součást šperku zdobícího temeno a čelo (obr. 20:2–4), který je někdy doplněný příčným páskem nebo řetízkem

²⁶ A. Böhme (1985, 444) uvádí ještě další případ z Koblenze a Frauenlobplatz.

²⁷ Také *Barkóczy 1954*, Nr. 53, 59; *lupa* 3214, 3112, 765.

obíhajícím kolem hlavy. K nejzřetelnějším příkladům patří stéla z Aquinca, datovaná do 3. století, na které má tato ozdoba podobu pásku z několika oválných článků zakončených obdélným dílkem a lunulou visící do čela (obr. 20:3). Náhrobek ze Sopiany, datovaný do severovského období až vojenského císařství, zobrazuje podobný šperk, ovšem ústřední motiv zde tvoří obdélný zasazený kámen se třemi závěsky, takže se shoduje s náušnicemi, které má dívka na sobě. Je doplněn diadémem z oválných zdobených dílků. Konečně na reliéfu z Gorsia je zobrazený jako široký pásek ozdobený v čele třemi závěsky a s tenčím řetízem obíhajícím kolem hlavy (obr. 20:2).

Ve všech těchto případech se tento druh šperku objevuje u malých děvčat, zatímco ve východních provinciích (např. na palmýrských reliéfech) se vyskytuje u dospělých žen. Přitom náhrobní reliéfy, na nichž je zachycený, prozrazují vazby na orientální prostředí, prostřednictvím nápisu nebo zpracováním²⁸ (*Barkóczy 1982/83*, 140).

Paralely k těmto šperkům orientálního původu se v evropských provinciích objevují od 2. století (*Ruseva-Slokoska 1991*, 89; *Böhme-Schönberger 1997*, 81). Jeho doklady lze najít mezi nálezy z lyonského depotu ze 3. století (*Böhme-Schönberger 1997*, Abb. 58), dívčího pohřbu ze Southfleet z 2. století (obr. 20:4) nebo z Ratiarie (*Ruseva-Slokoska 1991*, Cat. 286).

²⁸ Ve východní Pannonii od doby Marca Aurelia sílí orientální vlivy, projevující se na zobrazeních mimo jiné u žen specifickými pokrývkami hlavy ve formě turbanu, rostoucí oblibou perlových náhrdelníků, jež jsou časté např. i na palmýrských reliéfech, nebo přítomností šperku zdobícího temeno a čelo dívek. Tato situace je následkem příchodu orientální kohorty *I milliaria Hemesenorum* do oblasti východní Pannonie v době markomanských válek. Další skupina orientálního obyvatelstva se ve východní Pannonii objevila v pozdně severovském období (*Barkóczy 1982/83*, 146).

4. Náušnice

Náušnice, latinsky *inaures*, jsou druhem šperku, který vychází z helénistické tradice. V římském světě představují oblíbený typ šperku, v provinciálním prostředí byly ale cizím prvkem. Proto v těchto oblastech představuje zvyk jejich nošení jeden z průvodních jevů romanizace. Jedná se o ryze ženský šperk, který nosily nejen dospělé ženy, ale také mladé dívky a děti. Tuto skutečnost lze doložit hrobovými nálezy, kde se náušnice nacházejí v ženských i dětských pohřbech, a také řadou zobrazení, zejména na fajúmských portrétech, na kterých je nosí i malé dívky.

K nošení náušnic je třeba jako u jediného šperku provést na těle úpravu, která, má-li zůstat trvalou, vyžaduje následné časté používání náušnic. V některých případech je zapínání náušnice tvarováno tak, že způsob uchycení k uchu není zcela zřejmý (*Popović 2001*, 29; *Facsády 2009*, 78), zvyk proděravění ušních lalůček ale zmiňuje Plinius (*Natur. Hist.* XII, 1). Výše uvedená skutečnost, že se náušnice objevují v pohřbech i na zobrazeních dětí, nasvědčuje tomu, že k tomuto zákroku docházelo již v raném dětství. Proděravělé ušní lalůčky se objevují také v sochařském umění, jako v případě náhrobního reliéfu manželského páru z Norica (*CSIR Österreich II.2*, Taf. 31:155; *lupa 879*). V takových případech lze předpokládat, že se v uších původně nacházely skutečné náušnice, jako je tomu u bronzové busty znázorňující Minervu, nalezené v Augstu (*Riha 1990*, Abb. 23).

Mezi nálezy se často objevují náušnice z drahých kovů (*Riha 1990*, 70; *Facsády 2008*, 230). To může být dáno stavem dochování, ale také to může svědčit o tom, že se drahé kovy používaly k výrobě těchto šperků častěji než barevné kovy, protože jejich nošení představuje menší nebezpečí vzniku zánětu.

Existovalo velké množství variant náušnic, které se mnohdy vyskytovaly po delší dobu, paralelně a na rozsáhlém území. Kromě samotného tvaru může pro bližší určení posloužit také použitá výrobní technika. Tak např. výzdoba reliéfně napodobující tordovaný drát, která často lemuje zasazení kamene do lůžka, se rozšířila během 1. poloviny 3. století. Technika opus interassile se rozšířila z východu, především ze Sýrie, od 2. – 3. století (*Popović 2001*, 31). Přestože se technika prolamování v římském šperkařství tedy objevuje již od 2. století²⁹,

²⁹ U spon, které ovšem obvykle nejsou primárně chápány jako šperk, se tento způsob výzdoby objevuje již v 1. století, kdy byla technika prolamování např. charakteristickou součástí výzdoby zachycovače spon s křídélky na lučíku nebo spon se dvěma uzlíky na lučíku.

za své široké rozšíření vděčí změně vkusu, která se odehrála během severovského období (*Facsády* 2009, 79).

Jednotlivé typy jsou často rozšířeny na rozsáhlém území, není tomu tak ale vždy. Tato skutečnost je dobře patrná u náušnic východních provincií, které příliš neodpovídají vkusu západních provincií. Mezi varianty objevující se především ve východní části říše lze zařadit např. esovitě prohnuté náušnice z drátu, jehož jeden konec má podobu háčku, zatímco na druhém jsou navlečené perly a tvoří uzavřenou smyčku. Tento typ náušnic bývá zobrazován také na fajúmských portrétech. Charakteristickým rysem zdejšího šperkařství bývá i bohaté zdobení, hojně užívající granulaci a filigrán, jako je tomu např. u náušnic se štítkem tvaru Héraklova uzlu nebo u hroznovitých závěšků.

Podle způsobu zavěšení náušnic na ucho lze rozlišit jejich dva základní typy, a to náušnice, jejichž základ tvoří uzavřená, popř. otevřená obroučka, a náušnice s háčkem, často esovitě prohnutým.

4.1 Náušnice s uzavřenou obroučkou

4.1.1 Nezdobená obroučka

(*Facsády* I)

Nejjednodušší variantu náušnic s uzavřenou obroučkou představuje samotná obroučka bez dodatečného zdobení (obr. 21:1–4). Kromě toho se objevují zdobené varianty, a to buď s výzdobou přímo na obroučce, nebo prostřednictvím závěšků. Tento typ náušnic se objevuje po celé císařství, i když vzhledem k podobnosti jednotlivých variant nelze na základě nálezů s jistotou určit, jestli se i nezdobená varianta nosila již od samého počátku císařství (*Facsády* 2009, 79).

Zapínání může být u tohoto typu náušnic řešeno více způsoby. První variantou je zapínání pomocí háčku a očka, utvořených z konců drátěné obroučky (obr. 21:1–2). Obroučka je z hladkého nebo tordovaného drátu. Objevují se náušnice bez dalšího zdobení, zdobené s výzdobou umístěnou přímo na obroučce nebo se závěsky.

Druhou variantou upevnění náušnic je omotání konců kolem opačného konce obroučky (obr. 21:3–4). Tento způsob se objevuje také u jiných typů šperků, jako jsou náramky, kde je výhodou, že umožňuje posouváním omotaných konců po obroučce do určité míry regulovat její velikost. V případě náušnic tento způsob ale představuje zároveň omezení, protože

ztěžuje, ne-li znemožňuje, jejich rozepínání. Vzhledem k tomu byly určeny k dlouhodobému nošení nebo byly vyrobeny speciálně pro funerální účely (*Ruseva-Slokoska 1991, 25*). Jinou možností zakončení, kdy se obroučka rovněž zapíná v podstatě natrvalo, je zpětné ohnutí konců do navzájem provlečených oček a omotání kolem části obroučky.

Náušnice tvořené uzavřenou obroučkou mají dlouhou tradici, byly široce rozšířeny a jsou doloženy po celé období císařství.

4.1.2 S výzdobou přímo na obroučce

(Facsády II)

U těchto náušnic je součástí obroučky připájená nebo jiným způsobem upevněná výzdoba (obr. 21:5–8), která nemá formu závěsku. Může být utvořená z drátu, plechu nebo jiným způsobem. Tento typ se objevuje zejména ve 2. a 3. století.

Použitím samostatného drátu svinutého do spirály může být na obroučce utvořen jednoduchý kruhový štítek, jindy je drát pouze ovinutý kolem části obroučky.

Štítek vyrobený z plechu a připájený k obroučce má často podobu vypouklého kruhu. Může být hladký nebo zdobený filigránem, granulací, barevnou výplní nebo různě reliéfně tvarovaný. Náušnice s bohatě zdobeným dvojitým štítkem, který má často podobu Héraklova uzlu, popř. je osmičkovitého tvaru, je zdobený filigránem a granulací, nebo s figurálním štítkem (často představujícím postavu Eróta) odpovídají spíše východnímu vkusu a v západních provinciích nejsou obvyklé (*Ruseva-Slokoska 1991, 28*).

Ve všech provinciích se od 2. století objevuje také varianta s kuličkou nebo s hroznou z kuliček připájenými k obroučce (obr. 21:16), zdobené vrypy nebo omotané dalším drátem (*Riha 1990, 72*). Vyskytují se také lunulovité náušnice (obr. 21:17), u kterých je spodní část obroučky tvořena srpkovitě tvarovaným plechem (*Riha 1990, 72*), nebo perla navlečená přímo na obroučce (obr. 21:13).

4.1.3 Se závěskem

(Facsády III)

Závěsky představují po celé období císařství oblíbený dodatečný ozdobný prvek, široce rozšířený nejen u náušnic (obr. 21:9–12). Objevuje se jich velké množství druhů, následující varianty patří k obvykle uváděným v rámci záalpských provincií. Dále lze zmínit ve východní

části říše častější hroznovité závěsky, objevují se také různě tvarované články, kterými je obroučka provlečená (obr. 21:11).

Závěsky s perlou

Po celé období císařství se výše zmíněné varianty i řada dalších typů náušnic objevují často také doplněné jedním nebo více závěsky. Jeden z nejrozšířenějších druhů závěsků, obvyklý již od počátku císařství, představují barevné nebo kovové perly různého tvaru, zavěšené na delším nebo kratším drátu.

Závěsky v podobě Héraklova kyje

Jedná se o závěsky tvaru komolého kužele nebo jehlanu, s vespod navlečenou barevnou perlou (obr. 21:10, 12). Jejich velikost se pohybuje v rozmezí 3–5 cm. Představují častý typ závěsků, který zároveň plnil úlohu ochranného amuletu. V případě náušnic se tyto závěsky nemusely vždy nosit párově, jak dokládají hrobové nálezy, kde se v neporušených pohřbech nachází pouze jedna samotná náušnice s tímto závěskem (*Facsády 2009*, 68).

Kónické závěsky s perlou

Tvar těchto závěsků připomíná závěsky v podobě Héraklova kyje, v tomto případě jde ale o pozdně římskou variantu, jejíž rozměry bývají menší (16–29 mm). Jako ozdoba náušnice se objevují zavěšené užším nebo širším koncem vzhůru (obr. 21:10) a doplněné jednou, výjimečně dvěma barevnými perlami.

Závěsky se zasazeným kamenem

Závěsky tvořené kamenem ve skříňkovém zasazení se objevují i u jednoduchých obrouček, obvyklejší jsou ale jako doplnění k náušnicím, jejichž štítek tvoří rovněž zasazený kámen. V takovém případě jde obvykle o jeden výrazný závěsek, objevují se ale i drobné zasazené kameny, které mají v rámci závěsku pouze doplňkovou roli (obr. 21:14).

4.2 Náušnice s otevřenou obroučkou

V tomto případě nemá obroučka zapínání, jeden její konec se zužuje, druhý bývá obvykle zdobený. Jedná se o typ obvyklý v pozdně římském období.

4.3 Náušnice s háčkem

Háček, často esovitě prohnutý, představuje vedle uzavřené či otevřené obroučky další možnost uchycení náušnice na uchu³⁰. Tento typ náušnic se objevuje od raného císařství, obvyklé jsou ale zejména v pozdně římském období.

Na rozdíl od obrouček, které mohou tvořit náušnici samy o sobě, je háček vždy doplněn dalšími ozdobnými články. Způsob zdobení je velmi rozmanitý, často s velkou úlohou polychromie – ve velké míře se objevuje zdobení kamennými perlami nebo jejich imitacemi a jinými barevnými výplněmi, které mohou mít ve šperku dominantní roli oproti použitému kovovému základu.

Háček je u těchto náušnic připevněný k zadní straně ozdobného štítku, který tak zároveň zakrývá místo spoje. Podle podoby štítku a dalších částí (závěsky, příčné rameno) lze rozdělit náušnice do několika variant.

4.3.1 S poměrně malým štítkem

(Riha 6.5; Ruseva-Slokoska II.1; Facsády IV)

Jednu z nejjednodušších variant představují náušnice s esovitým háčkem, jehož konec je zdobený jednoduchým připájeným článkem. Ten má obvykle podobu polokoule nebo jiného tvaru zhotoveného z kovu, např. pyramidálního (s různým počtem stěn), popřípadě se zasazeným malým kamenem nebo emailovou výzdobou (obr. 22:1–3).

Náušnice s takovýmto ozdobným štítkem se objevují již v 1. století, od 2. století roste množství jejich variant. V 1. a 2. století se vyskytují náušnice se štítkem tvaru polokoule, doložené i mezi pompejskými nálezy (*Higgins 1980*, 178). Zejména v pozdně flavijské době byly rozšířeny po celé říši, v první polovině 2. století se ale objevují již pouze v menší míře (*Pfeiler 1970*, 17). Jiné varianty jsou časté zejména v pozdním císařství, kdy se objevují v hrobech v Podunají, Porýní a Slovinsku (*Riha 1990*, 72).

³⁰ Není zcela zřejmé, jakým způsobem se náušnice s esovitým háčkem nosily. Toto tvarování háčku se pro běžné provlečení proděravělým ušním lalůčkem jeví jako nepraktické. Proto se uvažuje o jejich případném použití coby záušnic (*Ruseva-Slokoska 1991*, 29) nebo o přichycení k uchu způsobem podobným dnešním klipsům, které nevyžadují proděravění uší (*Facsády 2008*, 237).

4.3.2 S připevněnou perlou bez pevného zasazení do lůžka, s páskovitým zasazením

(Popović II.1-2; Facsády V, VII)

U této varianty je v základní formě k háčku připevněná perla ve tvaru hranolu nebo válečku, bez zasazení do lůžka, pouze s páskovitým uchycením (obr. 22:4–6). Kovový pásek nebo tenčí drátek probíhá podélně kolem zadní poloviny kamene, kterým je provlečený, případně je doplněný dalším páskem nebo drátkem, probíhajícím příčně, takže oba pásy tvoří tvar kříže. Konce těchto pásků bývají zdobené malými kuličkami. Ke středu pásku je zezadu připevněný háček.

Tyto náušnice se objevují především během 3. století, počátky jejich užívání klade I. Popović (2001, 188) do raného 2. století, zatímco A. R. Facsády (2009, 81) uvádí jejich nástup až od konce 2. století. Jejich používání pokračuje do počátku 4. století.

Složitější variantou, která technologicky navázala na výše popsany základní tvar, jsou náušnice s kamenem rovněž bez pevného zasazení, tentokrát zasazeného volně do ozdobné hlavy (obr. 22:10). Ta je tvořena kovovým plíškem, který může být různě zdobený, např. rytím, prolamováním nebo granulací, popř. je hlava doplněná o další barevné prvky (takže v některých případech připomíná květ). Tyto náušnice byly rozšířeny zejména od pozdního 2. století do Gallienovy doby, sporadicky se objevují ještě do poloviny 4. století.

4.3.3 S kamenem zasazeným do lůžka

(Popović II.2; Facsády VI, IX)

V základní variantě bez závěsků tvoří štítek náušnice kámen nebo jiná barevná výplň, zasazená do lůžka, ke kterému je zezadu připájený háček. Používání barevných výplní je příznačné pro římský šperk 2. – 4. století (Popović 2001, 30).

K ústřednímu kameni mohou být připájeny další ozdobné prvky. Oblíbenou variantou bylo jejich uspořádání do tvaru květu. Toho mohlo být dosaženo připájením radiálně vybíhajících drátěných háčků, drátků s navlečenými perličkami nebo dalších menších lůžek, vyplněných např. emailem nebo skelnou pastou. První dvě uvedené možnosti lze ilustrovat na nálezech z Aquinca (obr. 22:7), příklad emailem zdobené rozety uvádí I. Popović. Dále se tyto náušnice objevují např. v depotu z Eauze (obr. 22:9), uloženém mezi lety 260 až 270, nebo mezi nálezy z Bonnu (Facsády 2009, 82). U řady těchto náušnic je ozdobná úloha zlata díky ústřednímu kameni obklopenému dalšími barevnými prvky snížena na minimum a ve výsledné podobě barevný efekt zcela převládá.

Tato varianta náušnic, připomínající květ, vešla v západních provinciích do obliby před polovinou 3. století. Pro oblast Podunají bývá uváděno obecněji 3. století, pro variantu zdobenou technikou cloisonné pak 4. století (*Popović 2001*, 189; *Facsády 2009*, 82).

Velmi častou variantu představují náušnice s kamenem zasazeným do lůžka a se závěskem (obr. 22:12). Závěsek má obvykle podobu na drátku zavěšené perly nebo dalšího lůžka s barevnou výplní. Takové náušnice se objevují od pozdního 2. století, oblíbené byly hlavně od 3. století.

Vsazený kámen může být obklopený další výzdobou v podobě kruhové rozety zdobené prolamováním, popř. doplněný několika závěsky. Tento druh náušnic se vyskytuje hlavně ve východních provinciích (*Facsády 2009*, 83).

4.3.4 S příčným ramenem a několika závěsky, popř. s další výzdobou hlavy

(*Popović II.3 – 4; Facsády VIII, X*)

Esovitý háček je zde připájen k horizontálnímu článku s několika závěsky vedle sebe (tzv. typ baretta) nebo ke štítku a příčné rameno se závěsky je připevněno k jeho spodnímu okraji (obr. 23:1–2). Místo připojení háčku zakrýval malý disk, z kterého se postupně vyvinul výraznější ozdobný článek s barevnou výplní. Jeho tvar mohl být okrouhlý, pravoúhlý nebo připomínající květ a jeho výzdoba mohla být provedena různým způsobem (s kamenem zasazeným do lůžka, s kamenem bez pevného vsazení, s kamenem obklopeným filigránovým nebo prolamovaným diskem aj.).

Zdá se, že zpočátku byly rozšířené spíše varianty se dvěma závěsky, později jsou častější náušnice se třemi závěsky (*Böhme-Schönberger 1997*, 65). Zastoupeny jsou také varianty se čtyřmi závěsky (*Facsády 2009*, Cat. 284). Závěsky zde mají nejčastěji podobu perly různého tvaru a z různého materiálu, zavěšené na různě dlouhém hladkém nebo perličkovém drátu.

Náušnice typu baretta se objevují od raného císařství do 3. století (*Pfeiler 1970*, 19), jejich obliba vrcholí ve 3. století, kdy patřily k nejobvyklejším typům náušnic (*Böhme-Schönberger 1997*, 66).

4.4 Zobrazení

Náušnice nepředstavují v záalpském provinciálním prostředí domácí prvek, proto zde jejich výskyt slouží zároveň jako ukazatel míry římského vlivu, což se odráží i na zdejších

zobrazeních. Tuto skutečnost lze ilustrovat na situaci v Galii. Zatímco v Galii Narbonensis, kde byla míra romanizace vyšší, se náušnice na náhrobních zobrazeních objevují již na začátku císařství, v severnějších oblastech tyto doklady chybí i v pozdější době (*Böhme-Schönberger 1997, 57–58*).

Náušnice patří k těm druhům šperků, které na zobrazeních nelze zřetelně identifikovat příliš často. Představují čistě ženský šperk, který je ve skutečnosti díky svému umístění v blízkosti tváře snadno postřehnutelný, nicméně na ikonografických památkách nebývá rozpoznatelný např. kvůli účesu, který zakrývá uši³¹, nebo se vzhledem ke své malé velikosti nedomáhal, v případě fotografií reliéfů je pak obvykle ukrytý ve stínu. Dalším důvodem je i to, že v mnoha případech jsou ženy zobrazené v původním lokálním oděvu, jehož součástí náušnice nebyly.

Přesto lze i u náušnic, podobně jako u ostatních druhů šperku, uvést alespoň několik zajímavých případů, na kterých jsou poměrně zřetelné detaily.

Náušnice se podařilo identifikovat celkem na přibližně padesáti zobrazeních, především reliéfních, objevují se ale také na pozdně antických stropních malbách z Trevíru (obr. 23:3; *Alföldi 2001*), kde mají podobu perlového závěsku. Jejich výskyt zahrnuje většinu zkoumaných provincií a období od 1. století až po pozdní antiku. Nejčastěji jsou zastoupené v Pannonii, a to především v Pannonii Inferior, dále v Noriku. V Germánii a Galii se mi podařilo s jistotou určit pouze po dvou a jednom případě. Tuto skutečnost ale nelze brát jako směrodatnou, už kvůli výše zmíněným obtížím při identifikaci a také jejich zmiňování v literatuře (*Böhme-Schönberger 1997, 57–58*). Vzhledem k nízkému počtu doložených příkladů uvádím také několik zajímavých případů z Dákie, protože dokumentují další typ náušnic, v nálezech doložený i z ostatních provincií.

Náušnice se na reliéfních zobrazeních nejčastěji objevují v podobě větších či menších kulatých disků, bez zřetelného reliéfního členění. Nacházejí se těsně pod ušním lalůčkem, nebo jej částečně překrývají. Pouze výjimečně jsou v literatuře uváděny náušnice s kapkovitým závěskem (obr. 24:3; *CSIR Österreich III.3, Kat. 66; lupa 591*).

Doložené jsou na zobrazení dospělých žen i dívek, obvykle jsou doplněny dalším šperkem.

³¹ Nebo pokud je nezakrývá, nelze v hrubém kameni rozlišit, jestli jde o náušnice, nebo o pramen vlasů.

Náušnice typu baretta jsou častou součástí palmýrských i malovaných egyptských portrétů. Variantu s perlami, oblíbenou v severovské době, lze vidět na medailonu s portrétem rodiny Septimia Severa z r. 199 nebo na medailonu z Brescie, datovaného do let 220–225 (*Böhme-Schönberger 1997*, 66).

Z oblastí, kterými se zabývá tato práce, lze v Noriku a Pannonii Inferior doložit variantu se třemi závěsky (obr. 24:4), v obou téměř totožnou, třebaže v každé z těchto provincií ji lze ilustrovat pouze na malém počtu příkladů³², spadajících do 3. století. Je jim společné ploché pojetí zobrazení šperku, jednotlivé části jsou pouze naznačeny mělkými liniemi. Náušnice zde zobrazené mají pravoúhlý štítek, který je v případě pannonského náhrobku³³ se zřetelně vyznačeným zasazeným kamenem, a tři závěsky. Na norickém reliéfu³⁴ má na sobě tyto náušnice žena, na pannonském matka a dcera. Ta má navíc na hlavě diadém tvořený řadou střídajících se oválných a obdélných článků se vsazenou výzdobou a s centrálním článkem nad čelem, který vzhledově odpovídá náušnicím.

Varianta se dvěma závěsky v kontrastnějším provedení než předchozí příklady se objevuje na soše ženy z dácké Sarmizegetusy, bez bližšího chronologického zařazení (obr. 24:1). Rovněž z Dákie pochází zobrazení náušnic s jedním závěskem s kulatou perlou (obr. 24:2).

³² *CSIR Ungarn VII Sopianae*, Taf. 39:28, 37:33; *lupa* 3118. Několik dalších případů uvádí A. R. Facsády (2008, 235–236).

³³ Rodinný náhrobek ze Sopiany, datovaný do 3. století nebo konkrétněji do severovského období až doby vojenského císařství. Zachycuje otce, matku a dceru (*CSIR Ungarn VII, Sopianae*, Kat. 28; *lupa* 645).

³⁴ Portrétní stéla Aurelia Secundina z norické Celeie, datovaná do období 280–300. Zobrazuje otce, matku a syna (*lupa* 3118).

5. Prsteny

Prsteny, latinsky *anuli*, patří ke šperkům oblíbeným po celé říši. Podle římské tradice pochází zvyk jejich nošení již od Prométhea, který měl železný prsten se vsazeným kouskem kavkazské skály, připomínající jeho trest (Plinius, *Natur. Hist.* XXXVII, 1). I přes dlouhou tradici byl přístup k jejich používání spíše kritický, zejména pokud jde o jejich větší počet a zlaté prsteny. U mužů byl prsten tolerován jako vyznamenání, časté je také jeho praktické využití (pečetní prsteny, prsteny-klíče). V tomto kontextu tedy nebyly prsteny primárně chápány jako šperk a negativní ohlasy vyvolávaly právě situace, kdy docházelo k porušování tohoto pravidla.

Některým typům prstenů byl přisuzován apotropaický význam. Ten je zřetelný např. u prstenů, které mají podobu hadího těla, které často nosily děti (Böhme-Schönberger 1997, 81). V některých případech lze ve výzdobě prstenů rozpoznat křesťanskou symboliku (Popović 2001, 177–179).

V římském prostředí se používaly také zasnubní nebo snubní prsteny (*anuli pronubi*). S nimi má spojitost (třebaže nelze říci, že výhradní) několik motivů. Patří mezi ně zobrazení muže a ženy držících se za ruce nebo motiv podání rukou (*dextrarum iunctio*), které mohou být doplněné nápisem „*concordia*“ nebo „*omonoia*“ (obr. 29:4–5). Prsteny s těmito motivy se objevují od konce 1. století a začátku 2. století, obvykle jsou polygonální, s obroučkou rozšiřující se směrem ke štítku se zmíněným vyobrazením, později se širokou páskovitou obroučkou a zaoblenými rameny. Tyto prsteny se používaly i během pozdního císařství, pro 4. století jsou již ale příznačnější prsteny s pravoúhlým štítkem a s motivem zobrazujícím mužskou nebo ženskou bustu, popř. obě umístěné čelem proti sobě. Jejich křesťanský charakter naznačuje nápis „*vivas in deo*“, kterým jsou busty v některých případech doplněny (Popović 2001, 174–176).

Lze rozlišit množství variant prstenů, od jednoduchých drátěných nebo nezdobených po prsteny s propracovanou výzdobou. Široká je i škála používaných materiálů. Kromě zlata a stříbra se používal často bronz nebo železo, k oblíbeným patřily ale i nekovové materiály, jako gagát nebo sklo. Výroba skleněných prstenů se objevuje teprve ve středním a pozdním císařství, od počátku 3. století, na rozdíl od skleněných perel a náramků, jejichž tradice sahala až do doby železné (Riha 1990, 48). Poté ale byly rozšířené ve všech provinciích. Vyráběly se z barevného průsvitného nebo z černého skla, napodobujícího gagát. Gagátové prsteny nastupují od přelomu 2. a 3. století (Facsády 2009, 35), časté byly hlavně v pozdním císařství.

Tvary těchto nekovových prstenů se obvykle neodlišovaly od kovových variant, zastoupeny jsou mimo jiné prsteny se štítkem, s rýhami naznačeným tordováním nebo polygonální.

Prsteny nosili muži, ženy i děti. Členění na ženské a mužské prsteny ovšem není zcela na místě, protože v rámci jednotlivých typů se objevuje široká škála velikostí a bylo je možné nosit na různých prstech³⁵.

Níže uvedené typologické rozdělení vychází s úpravami především z prací A. R. Facsády (2009) a E. Riha (1990).

5.1 Výzdoba

Nejobvyklejším způsobem výzdoby je použití kamene nebo jiného barevného materiálu v oblasti štítku. Především ve středním císařství byly v oblibě email a niello, které se používaly místo vsazeného kamene nebo jako výplň menších ploch. V některých případech je vsazení kamene pouze napodobeno – celý prsten je kovový, tvar štítku se inspiroval prsteny se zasazeným kamenem, který bývá pro větší věrohodnost naznačen rýhou. Podobně jako u ostatních materiálů může nést štítek výzdobu, nebo je ponechán nezdobený.

Další možný výzdobný prostředek představují nápisy. Obvykle se nachází v oblasti štítku, ale objevují se i na obroučce. Mohou být vyryté nebo vyvedené technikou prolamování (obr. 26:8, 27:7). Tato výzdoba se objevuje přibližně od poloviny 3. století, obvyklejší je ve 4. století. Mezi nápisy jsou zastoupena různá přání, monogramy, christogram nebo jiné křesťanské symboly, které jsou na pozdně římských prstenech poměrně časté. Nápisy bývají určeny pro přímé čtení nebo vyvedené zrcadlově, aby byl čitelný jejich otisk.

5.2 Prsteny s rozlišeným štítkem a vykládané prsteny

Do této kategorie patří především prsteny s jedním nebo více vsazenými kameny, popř. osazené jiným materiálem (zejména skleněnými imitacemi pravých minerálů). Kromě toho jsou sem zařazeny také monometalické prsteny (popř. prsteny z jiných materiálů, jako gagátové), jejichž tvar odpovídá tvarům vykládaných prstenů, jejich výzdoba je ale zjednodušená – vsazený materiál je pouze napodoben. Přitom mohou být tyto imitace pečlivě propracované, s rytými detaily naznačujícími zasazení kamene i jeho reliéfní výzdobu (např. *Facsáda 2009*, Cat. 10).

³⁵ Prsteny téhož typu objevují s průměrem v rozmezí obvykle 16–30 mm (*Böhme-Schönberger 1997*, 77), mezi nálezy z Augstu mají nejmenší prsteny průměr 13 mm (*Riha 1990*, 49).

Prsteny se zasazeným kamenem (nebo jiným materiálem) patří k nejoblíbenějším typům v průběhu celého císařství. Vzhledem k jejich využití jako pečetních prstenů se objevuje často zdobení ve formě intaglie, méně časté jsou kameje.

V obecném vývoji byly v 1. století běžné prsteny, u nichž na linii obvodu obroučky navazuje plynule štítek a vsazený kámen. Ten je začleněn do těla prstenu a jeho zakřivení sleduje tvar kovu, takže přední část prstenu je půlkruhovitě vyklenutá. Koncem 1. století dochází ke zvýšení štítku a v průběhu 2. století dále zesiluje tendence štítek zvýšit, rozšířit a zploštit, také vsazená výzdoba je nyní plochá, nikoli vyklenutá, jako tomu bylo dříve. To má za následek vystupující, často výrazná ramena. Ve 3. století se ještě zvýrazňuje odsazení mezi obroučkou prstenu a jeho štítkem. U něj bývá obroučka prstenu často šikmo zkosená dozadu. Tento vývoj zároveň znamenal, že se štítek, který původně tvořil celek s obroučkou prstenu, jejíž síla určovala také velikost štítku, začal výrazněji vyčleňovat a později se vyráběl samostatně. V případě zasazeného kamene bylo lůžko zhotovené odděleně a následně připájené k tenkému štítku. Ve 4. století dochází k úplnému oddělení obroučky a štítku – obroučka je uzavřená, po celém obvodu stejně silná i vysoká, páskového nebo tyčinkovitého průřezu (*Riha 1990*, 27). Celý štítek je vyroben samostatně, tvoří jej kámen zasazený do lůžka, který následně mohl být připevněn na libovolné místo obroučky.

5.2.1 Prsteny s hlavou nevystupující nad linii ramen

(*Riha 2.1.2, 2.1.3; Facsády I, II*)

V rámci této kategorie lze vyčlenit dvě varianty. U první z nich se (z bočního pohledu) obroučka, ramena i hlava prstenu rovnoměrně rozšiřují. Výzdoba je zasazená přímo do těla prstenu, svým tvarem více či méně navazuje na zakřivení obroučky, přičemž nad tuto linii nevyčnívá, nebo je její povrch rovný (obr. 25:1–3).

Jindy se obroučka a ramena mírně rozšiřují a jejich linie je narušena výraznější hlavou. Na rozdíl od předchozí varianty tedy není rozšíření (z bočního pohledu) rovnoměrné, ale stupňuje se v oblasti hlavy. Výzdoba je opět včleněna do těla prstenu, nad které nevystupuje (*Riha 1990*, Taf. 2:16; *Facsády 2009*, Tab. 1:2/a, b).

Prsteny tohoto typu se objevují po celé období císařství (*Teichner 2001*, 156), zejména první varianta představuje „typicky římský“ prsten 2. – 3. století (*Facsády 2009*, 36), ovšem s vývojem již od 1. století (*Riha 1990*, 30).

5.2.2 Prsteny se zdůrazněnými rameny

(Riha 2.1.5–2.1.7, 2.6; Ruseva-Slokoska VII – bez kamene; Popović 2/a, c; Facsády III)

U tohoto typu prstenů výzdoba hlavy mírně vystupuje, nejvýrazněji tvarovanou částí prstenu se ale stávají ramena. Jsou zde dobře ilustrovány změny tvarů, které probíhaly od 2. poloviny 2. století až raného 3. století, během nichž hlava prstenů začíná výrazněji vystupovat z linie obroučky. Zejména u první a třetí varianty jsou poměrně časté exempláře v monometalickém provedení, s mírně vystupujícím štítkem, který může nést výzdobu v podobě nápisu nebo zobrazení.

a) Obroučka se směrem k ramenům rozšiřuje a plynule v ně přechází, takže ramena jsou široká a zaoblená (typ Facsády III/a; obr. 25:4–5).

b) Mezi obroučkou a štítkem je odsazení, ramena mají schodovitý charakter (typ Riha 2.1.7; Facsády III/b; obr. 25:6–7).

c) Prsteny se zkosenými stranami (typ Riha 2.1.5, 2.1.6 - částečně, 2.6; Ruseva-Slokoska VII – bez kamene; Popović 2/a, c; Facsády III/c). Charakteristickým rysem těchto prstenů jsou rovně zkosená, šikmo dozadu ubíhající ramena, navazující na obroučku ve výraznějším úhlu (Riha 1990, Taf. 6:95). Prsteny tohoto tvaru mohou být mohutné i s tenkou obroučkou. Ramena jsou často zdobená, např. prostřednictvím malých volut nebo hlubokými podélnými rýhami (popř. kombinací obou; obr. 25:8; Ruseva-Slokoska 1991, Cat. 211; Popović 2001, Cat. 5), což jsou výzdobné prvky typické především pro prsteny 3. století (Popović 2001, 163). Alternativou ke vsazenému kameni je zde varianta s kovovým štítkem (obr. 25:9). Ten mohl napodobovat vsazenou výzdobu se zdobením např. ve formě nápisu, další častou variantou jsou prsteny s malým vyvýšeným kovovým štítkem, na němž se mohla nacházet dodatečná výzdoba rovněž z kovu nebo ze skla (Riha 2.6; Riha 1990, Taf. 7:116).

Prsteny se zkosenými stranami se objevují od pozdního 2. století³⁶, typické jsou zejména pro 3. století. E. Riha (1990, 34) klade hlavní období jejich výskytu konkrétněji do 1. poloviny 3. století, řada variant ale pokračovala dále až do konce tohoto století, popř. ještě do 4. století.

³⁶ K případnému dřívějším výskytu viz. blíže Facsády 2009, 37.

5.2.3 Prsteny s tenkou obroučkou a ostře odlišenou hlavou

(Riha 2.1.8–10, 2.5; Popović 6, 7; Facsády IV)

U těchto prstenů tvoří obroučka a hlava dvě nezávisle na sobě tvarované (nikoli nutně vyráběné) části. Obroučka je po celém obvodu stejně široká, drátěná nebo z tenkého pásku, s různě tvarovaným štítkem. Jedná se zejména o pozdně římské varianty.

a) Štítek je oválný, popř. kulatý, po stranách zdobený granulací nebo její imitací – z každé strany se v místě napojení na obroučku nacházejí dvě kuličky (typ Riha 2.1.8; Popović 6; Facsády IV/a; obr. 26:1–3 *Riha 1990*, Taf. 6:102; *Facsády 2009*, Tab. 1:4/a). Tento druh výzdoby, ať už se jednalo o pravou granulaci nebo o její imitaci, byl v oblibě po dlouhou dobu. Časté jsou tyto prsteny ve 3. a 4. století, ale objevují se již ve 2. století, popř. 1. století (*Teichner 2001*, 156; *Facsády 2009*, 39). Koncem 4. a počátkem 5. století se objevuje varianta, u níž je použito většího počtu kuliček, uspořádaných do tvaru připomínajícího hrozen (nebo trojúhelník). Výzdoba tohoto typu se používala dále v raně byzantském šperku (*Popović 2001*, 168).

Tento typ prstenů bývá označován jako syrský, protože vznikl pod vlivem Blízkého Východu (*Riha 1990*, 32), byl ale v oblibě ve většině římských provincií.

b) Štítek tvoří několik vsazených kamenů (typ Facsády IV/b). Obvykle se objevují dva až tři kameny různých tvarů zasazené vedle sebe, popř. ještě doplněné o zdobení granulací mezi jednotlivými vsazeními (obr. 26:4–6). Doloženy jsou také imitace vyrobené z gagátu (*Facsády 2009*, Cat. 32). V oblibě byly od pozdního 2. století (*Böhme 1997*, 79).

c) Štítek je výrazněji vyvýšený a kolem vsazeného kamene se rozšiřuje, s výzdobou na obroučce nebo v oblasti ramen (typ Facsády IV/d; obr. 26:7).

d) Do skupiny prstenů s tenkou obroučkou a ostře odlišenou hlavou lze zařadit také řadu dalších variant, které je možné najít u různých autorů pod různým označením. Patří k pozdně římským typům, objevují se zejména od 4. století. Do této skupiny prstenů lze zařadit prsteny s tenkým štítkem, na kterém je posazený kámen (typ Facsády IV/c; obr. 26:9–10). Místo něj se objevuje také malý kruhový kovový štítek, zřetelně odsazený od zploštělé obroučky (typ Riha 2.5; Popović 7), který bývá často reliéfně zdobený, např. motivem christogramu (obr. 26:11). Obroučka těchto prstenů bývá hladká nebo zdobená podobně jako u prstenů tvořených obroučkou bez rozlišeného štítku. Další skupinu představují prsteny, které jsou celé vyrobeny z jednoho materiálu, na obroučce je nižší nebo vyšší štítek kruhového nebo čtyřhranného

tvaru, tentokrát ale bez zploštění obroučky v místě jeho umístění. Tento štítek je buď včleněn do těla prstenu, nebo je od obroučky ostře odsazen (typ Popović 8; Facsády IV/e, f; obr. 27:1–2). Obdobné jsou prsteny s výplní zasazenou do lůžka připevněného k obroučce (typ Riha 2.1.9, 2.1.10; *Riha 1990*, Taf. 6:103).

5.2.4 Prsteny s ostře odlišenou hlavou a zároveň se zdůrazněnými rameny

(Facsády V)

Oproti předchozí kategorii se zde obroučka v oblasti ramen rozšiřuje nebo se na nich nachází výrazná dodatečná výzdoba, např. v podobě dodatečných lůžek pro emailovou či jinou výplň nebo příčných výčnělků. Hlava zřetelně vystupuje z linie obroučky (obr. 27:3–4).

5.2.5 Prsteny, jejichž hlava je v rovině s tělem

(Ruseva-Slokoska IX – bez kamene; Popović 4; Facsády VI)

Ramena těchto prstenů se směrem k hlavě rozšiřují, hlava je více nebo méně výrazně tvarovaná, ale příliš nevystupuje. Je buď vyklenutá tak, že sleduje linii zakřivení obroučky, nebo je zploštělá (; *Facsády 2009*, Tab. 2:6). Kromě prstenů kruhového tvaru se objevují také prsteny s polygonálně tvarovanou obroučkou, která se rovněž rozšiřuje směrem ke štítku (obr. 27:6; *Ruseva-Slokoska 1991*, Cat. 188). Štítek je často vyrobený z téhož materiálu jako tělo prstenu. Tyto prsteny se objevují již ve 2. století, častěji pak od 3. století.

5.2.6 Prsteny s několika štítky nad sebou

(Ruseva-Slokoska IV/3 – bez kamene, V/2 – s kamenem; Popović I.1)

U těchto prstenů je obvykle štítek hlubokými rýhami rozdělený nejčastěji do dvou či tří užších štítků nad sebou, takže při nošení působil dojmem, že jde o více prstenů (obr. 27:7–9). Méně často se jedná o samostatně vyrobené a následně spojené obroučky. Štítky byly jak hladké nezdobené, tak zdobené nápisy nebo zobrazeními, celokovové nebo vykládané. Tvarově je tato skupina prstenů dosti pestrá, exempláře lze přiřadit k různým ostatním tvarovým typům.

Tyto prsteny se objevují od konce 1. století a přetrvaly až do pozdního císařství. Svůj původ mají ve východním Středomoří (*Popović 2001*, 162), ale doložené jsou ve většině provincií.

5.3 Prsteny tvořené několika obroučkami

Tyto prsteny mohou být utvořené několika způsoby. Pomineme-li prsteny, jejichž jediná obroučka se několikanásobně obtáčí kolem prstu, jako tomu může být u hadích prstenů, jedná se obvykle o dvojité prsteny, objevují se ale také prsteny ze tří obrouček. Pro funerální účely

se používaly prsteny vyrobené z obrouček navzájem spojených pomocí lůžka se vsazeným kamenem (*Ruseva-Slokoska 1991*, 83; obr. 28:1). Další variantou je spojení dvou či tří samostatných obrouček prostřednictvím menšího kroužku, takže jednotlivé části zůstávají pohyblivé a bylo je tedy možné nosit na jednom nebo na několika sousedních prstech (obr. 28:2). Dále se objevují také imitace několikanásobných prstenů³⁷ – na štítku a ramenou je hlubokým rýhováním naznačeno dělení do většího počtu nad sebou ležících štítků. Ty jsou často zdobené vsazenou výzdobou nebo vyrytými nápisy (obr. 27:7–9).

5.4 Jednoduché drátěné prsteny

(Riha 2.19)

Drátěné prsteny představují na výrobu jednoduchou variantu. Tvoří je obroučka z drátu, jehož konce jsou obvykle ovinuté kolem její opačné části nebo vzájemně propletené (obr. 28:3–4). Případné zdobení, vytvářející alternativu ke štítku, sestává z různě tvarovaného drátu. Objevuje se výzdoba utvořená několika očky nebo stočením drátu do spirálovitého štítku (obr. 28:5–6). Prsteny tohoto typu přecházejí z laténské kultury do římské a zůstaly v oblibě po celé císařství.

5.5 Prsteny s výzdobou posazenou po jedné straně obroučky

(Riha 2.16)

Pro tyto prsteny je charakteristická výzdoba v podobě destičky připojené po jedné straně štítku. Samotný štítek může nést výzdobu v podobě nápisu nebo prolamování (obr. 28:7–8). Destička bývá různě zdobená, objevuje se složité prolamování, ale i jednoduchý motiv tvořený několika proděravěnými očky. V tomto případě je z celkového vzhledu patrný vliv prstenů používaných jako klíče, zejména těch určených pro zásuvné zámky. Jejich používání se klade do 2. až 3. století (*Riha 1990*, 39). Prsteny tohoto typu nejsou příliš časté, nálezy pocházejí zejména z Porýní (Augst, Trevír, Mohuč).

5.6 Prsteny-klíče

(Riha 2.17; *Ruseva-Slokoska VI* – bez kamene; *Facsády XI*)

Tyto prsteny v podstatě představují zvláštní variantu předchozího typu, tedy prstenů s výzdobou posazenou po jedné straně obroučky. Zde z obroučky na jedné straně vybíhá

³⁷ Blíže k těmto prstenům v části o prstenech s několika štítky nad sebou.

krátký klíč. Tyto klíče byly funkční. Objevují se varianty vhodné pro otočné i zásuvné zámky. V prvním případě je klíč tvořen dutým dříkem s několika zuby po jedné straně (obr. 29:2). Klíče k zásuvným zámkům tvoří osově souměrná, různě prolamovaná destička (obr. 29:1, 3). Obroučka bývá nezdobená, popř. s rytou výzdobou.

Prsteny-klíče se objevují mezi nálezy z raného i pozdního císařství. Oblast rozšíření zahrnuje Porýní a Podunají (*Riha 1990*, 39-40; *Facsády 2009*, 41).

5.7 Hadí prsteny

(*Riha 2.18*; Ruseva-Slokoska II – bez kamene)

Tyto prsteny – podobně jako náramky tohoto druhu – mají původ v etruském a helénistickém umění a v římské kultuře se objevují od 1. století př. n. l. (*Riha 1990*, 41). Obvykle se jedná o uzavřenou nebo otevřenou obroučku zakončenou hadími hlavičkami (popř. hlavou a ocasem), s různou mírou stylizace (obr. 28:9–11). Obroučka coby tělo hada může být tvořená několika obtočeními s hlavami vytočenými ven na obou stranách nebo je jednoduchá, se spojujícím článkem mezi hadími hlavičkami. Tento článek mohl představovat vsazený kámen. Otevřená obroučka je častější u spirálovitých hadích prstenů, u kterých jsou konce několikrát obtočeného prstenu pouze vytočené ven, bez přichycení.

Prsteny tohoto typu měly podobně jako např. hadí náramky i apotropaický význam, proto se často dávaly dětem (*Böhme 1997*, 81). Tento typ prstenů byl v oblibě v průběhu císařství až do 4. století.

5.8 Prsteny tvořené různě zdobenou obroučkou

(*Riha 2.20-2.29*)

Tyto prsteny zahrnují řadu variant, jejichž společným znakem je, že (až na výjimečné případy) nemají rozlišený štítek, tvoří je pouze různě zdobená obroučka. Nosily se jednotlivě i po více kusech téhož typu nebo v různých kombinacích (*Riha 1990*, 43-44). Zastoupeny jsou mimo jiné prsteny s perličkovitě členěnou obroučkou připomínající navlečené perličky³⁸, s obroučkou příčně nebo diagonálně žebrovanou³⁹, různě vroubkovanou⁴⁰, s dokola obíhající

³⁸ Mohou mít rozlišený štítek, doloženy jsou také dvojité, popř. i trojitě varianty, u kterých jsou obroučky spojeny dalším menším perličkovitě členěným kroužkem. Mohly se nosit na sousedních prstech nebo všechny navlečené na jednom prstě. Časté jsou především v raném císařství, do poloviny 3. století.

³⁹ Zde se jedná o variantu používanou v pozdně římském období.

podélnou drážkou⁴¹ nebo naopak se středovým žebrem⁴², raně císařské prsteny s lištou podél okrajů či prsteny s malými výčnělky po vnějším obvodu obroučky.

5.9 Polygonální prsteny

(Riha 2.9, 2.30; Ruseva-Slokoska III, IX – bez kamene, VI – s kamenem; Popović 9/a)

Polygonální prsteny mají obroučku na vnější straně tvarovanou do různého počtu (nejčastěji osmi) hran. Patří k velmi častým typům středního a pozdního císařství, rozšířeným ve většině provincií. Vyskytují se polygonální prsteny s tenkou obroučkou, bez rozlišeného štítku, ale také se širokou, obvykle páskovitou obroučkou (obr. 26:8). Štítek může být více či méně rozlišený, se vsazeným kamenem nebo naznačený pouze reliéfně (*Ruseva-Slokoska 1991*, Cat. 217).

5.10 Prsteny tvořené otevřenou obroučkou

(Riha 2.32; Facsády VIII)

Do této kategorie patří prsteny, jejichž obroučka není uzavřená, její konce jsou ponechané volné (obr. 28:12). Částečně sem lze řadit i samostatně pojednané hadí prsteny, protože jejich obroučka nemusí být vždy uzavřená. Podle různého zpracování volných konců lze rozlišit několik variant. V některých případech konce představují stylizovanou zvířecí, popř. hadí hlavu (Facsády VIII/a) – tyto varianty mají obdobu také mezi náramky. Jindy jsou konce jednoduché – tenké, popř. zašpičatělé, mohou se překrývat (takže prsten tvoří jeden a kus otočky).

Prsteny tohoto typu se objevují po celé císařství, zakončené zvířecími hlavičkami jsou typické zejména pro 3. – 4. století (*Facsády 2009*, 40), s tenkými konci bývají uváděny jako častější spíše v raném císařství (*Riha 1990*, 46).

5.11 Zobrazení

Informace získané prostřednictvím zobrazení jsou neúplné, podobně jako u ostatních typů šperků. Kromě stavu dochování je to zde do značné míry dáno postojem zobrazených osob,

⁴⁰ S výzdobou ve formě trojúhelníkovitých motivů. Toto zdobení se objevuje také na náramcích, především v pozdním císařství.

⁴¹ Tyto prsteny pocházejí z 1. – 2. století, pro 2. století je příznačné používání výzdoby ve formě niella v drážce prstenu.

⁴² Obroučka je tedy trojúhelníkovitého průřezu. Jedná se o typ převzatý z keltské kultury, který se udržel po celé císařství.

jejich gesty, díky kterým není ruka vidět. Poměrně často má žena položenou ruku na mužově rameni, drží nějaký předmět, popř. je částečně zakrytá další osobou.

Celkem se povedlo identifikovat prsteny na přibližně sedmdesáti zobrazeních, zahrnujících téměř všechny zkoumané provincie⁴³. Nejranější příklady pocházejí z Tiberiovy doby, nejvíce zobrazení pochází z 2. – 3. století. Jedná se výhradně o sochařské památky.

Jak již bylo naznačeno, na zobrazeních se příliš neodráží rozmanitost ve velikostech, která je doložena v nálezech. Mezi nimi lze největší prsteny rozpoznat jako zřetelně mužské. Na zobrazeních ale muži prsteny používají výhradně k prezentaci svého společenského postavení, takže se nacházejí vždy na jejich levém malíčku. Ani u žen nejsou tak časté, jak by se dalo očekávat, přesto je zde situace rozmanitější.

5.11.1 Způsob nošení

U mužů se objevuje vždy nejvýše jeden prsten, a to téměř bez výjimky⁴⁴ na levém malíčku. Na rozdíl od žen, které jsou nezdědka zachyceny tak, že jejich ruce (s potenciálními prsteny) nejsou vidět, je u mužů kladen důraz na to, aby byla ruka s prstenem zřetelně viditelná, objevují se v ustáleném gestu. Tato skutečnost měla především praktický význam, kdy přítomnost prstenu měla poukazovat na sociální status majitele a nemusela nutně odrážet konkrétní situaci. U žen bývá určitá společenská situace, jako např. manželství, zřetelněji naznačena jinými prostředky, popř. je zřetelná již ze samotného zobrazení. Příkladem jsou různé varianty noricko-pannonského kroje. Mladé dívky jsou zde zobrazeny bez šperků a pokrývky hlavy, zatímco vdané ženy se objevují s různými druhy čepců a také šperků, samotný prsten tedy není výrazovým prostředkem tak důležitým, jako je tomu u mužů.

U zobrazených žen nacházíme prsteny méně často než u mužů, situace je ovšem naopak rozmanitější. Přestože jednotlivých příkladů není mnoho, lze nalézt prsteny navlečené na kterémkoli prstě, k častějším případům patří levý malíček a prsteníček. Na rozdíl od mužů, kteří mívají nejvýše jeden prsten, mohou jich ženy nosit větší počet (obr. 29:6; *CSIR Deutschland II.6*, Kat. 1).

⁴³ Výjimkou je Galie a až na jeden případ Raetie, tedy oblasti, ke kterým jsem neměla příliš materiálu, a proto jsou zahrnuty jen okrajově.

⁴⁴ Až na několik výjimečných a ne zcela zřetelných případů, kdy se prsten zdá být navlečený na levém prsteníčku. Příkladem je náhrobní rodinný portrét z Aquinca, pocházející ovšem až z 3. století (*CSIR Ungarn IX*, Kat. 170).

Obvyklým způsobem nošení bylo navlečení prstenu až na poslední článek prstu, jako je obvyklé i dnes, díky čemuž se omezila možnost ztráty prstenu. Kromě toho jsou ale v některých případech prsteny navlečené pouze na prostřední článek prstu. Nejzřetelněji je tento způsob nošení vidět na bronzovém prstu s prstenem, který pochází z Vídně (obr. 29:7; *CSIR Österreich I.1*, Kat. 7). Tento zvyk sice není příliš praktický, ale umožňoval nositeli potenciálně navléci naráz velké množství prstenů, což nebyl v římském světě neznámý jev, jak dokládají zmínky antických autorů, třebaže jsou negativního a kritizujícího charakteru (*Higgins 1980*, 183; *Plinius, Natur. Hist.* XXXIII, 6). Zároveň se díky tomu rozšiřuje i škála velikostí prstenů, které lze očekávat – k navlečení na prostřední článek prstu dospělé osoby by mohly být vhodné i malé velikosti, v obecném měřítku označované za dětské.

5.11.2 Rozlišitelné tvary

Vysledovatelná škála tvarů prstenů na zobrazeních není příliš široká. V podstatě jediné detailnější členění lze provést z hlediska tvarování štítku. Nejčastěji se objevuje vyznačená jednoduchá obroučka, popř. nepříliš rozlišitelný štítek. Prsteny mohou být různě široké, ale skutečně tenké obroučky se nevyskytují (nebo již nejsou rozpoznatelné). Pokud je možné přesněji určit tvar štítku, lze u žen i mužů doložit především prsteny s kruhovým nebo oválným štítkem (*CSIR Österreich I.5, Scarbantia*, Kat. 9; *CSIR Ungarn VII, Sopiana*, Kat. 82; *lupa* 423, 812), v některých případech se vsazeným kamenem, který je naznačen rytím (obr. 29:8; *Barkóczy 1954*, Nr. 220). U prstenu, který je součástí prstu původně náležejícího bronzové soše z Vídně (obr. 29:7; *CSIR Österreich I.1*, Kat. 7), jsou na štítku rytím vyznačená písmena TR. Výjimečně se štítek zdá být čtvercového nebo obdélného tvaru (*CSIR Österreich II.2*, Kat. 126; *lupa* 851).

6. Náramky

Náramky, latinsky *armilla* nebo *spatialium*, bylo možné nosit na zápěstí, popř. předloktí, nebo na nadloktí. Hrobové nálezy a zobrazení shodně ukazují, že bylo poměrně obvyklé nosit současně větší množství náramků a v různých typových kombinacích, párově nebo samostatně.

Podobně jako jiné druhy šperku, také náramky mohly mít kromě ozdobné funkce i symbolický význam. Hadím náramkům byl podobně jako prstenům tohoto druhu přisuzován apotropaický význam. Během císařství od Claudia do severovské doby byly armillae udělovány jako nižší vojenské vyznamenání, podobně jako torques a faléra (Maxfield 1981, 141). Nosit je tak mohli i muži, kteří nebyli římskými občany. Podobně jako torques neměly ani armillae jako vyznamenání pevně stanovenou podobu. V. A. Maxfield (1981) uvádí přehled možných tvarů, sestavený na základě jejich zobrazení (obr. 34:1–8).

K používaným materiálům patří drahé kovy nebo bronz, ale také řada nekovových materiálů, jako sklo, gagát nebo kost. Obroučku náramku mohl tvořit různě silný drát nebo pásek, objevují se varianty masivní i vyrobené z plechu, také tvořené řetízkem a perlami. Podle způsobu zapínání lze rozlišit náramky otevřené a náramky se zapínáním. Zařazení v rámci těchto kategorií ale není vždy jednoznačné, vzhledem k případnému fragmentárnímu stavu dochování.

6.1 Náramky s uzavřenou obroučkou

Do této skupiny náramků lze zařadit náramky tvořené celistvou uzavřenou obroučkou nebo náramky, jejichž obroučka se uzavírá pomocí zapínání, které může být řešeno různými způsoby. Samotná obroučka je obvykle oválná nebo téměř kruhová.

6.1.1 S celistvou uzavřenou obroučkou

Tyto náramky tvoří přibližně kruhová uzavřená obroučka (obr. 31:2), kruhového nebo půlkruhového průřezu, bez zdobení nebo s výzdobou probíhající po celém obvodu, např. ve formě rytí napodobujícího tordování (Facsády 2009, Tab. 3:1). S většinou způsobů zapínání se lze setkat také u náhrdelníků nebo jiných druhů šperků.

6.1.2 S posuvným zakončením

(Ruseva-Slokoska I; Facsády IV)

Konce obroučky zde probíhají částečně paralelně podél sebe a jsou ovinuté kolem druhého konce obroučky (obr. 30:1). Tento druh zakončení vychází z helénistické tradice a v římském šperku byl oblíbený rovněž u náušnic, nákrčníků a prstenů. Posuvné zakončení technicky umožňovalo regulovat velikost obroučky posunutím ovinutých konců v navzájem opačném směru. Náramky s tímto způsobem zakončení jsou časté zejména od pozdního 1. do konce 3. století (*Ruseva-Slokoska 1991*, 64), objevují se ale již v augustovské době (*Facsády 2009*, 52).

6.1.3 Se zapínáním ve formě oka a háčku

(*Ruseva-Slokoska II*; *Facsády III*)

Tento způsob zapínání patří k rozšířeným druhům. Na jednom konci obroučky se nachází oko, na opačném pak háček (obr. 30:2). Toto zapínání se objevuje u různých typů obrouček – u obrouček jednoduchých drátěných, tordovaných i u složitěji utvářených, z jednoho či více spirálovitě stočených drátů (typ *Facsády V*; *Facsády 2009*, Cat. 147). Tyto náramky se objevují od konce 1. století do poloviny 4. století (*Ruseva-Slokoska 1991*, 64). Posledně jmenované náramky utvořené ze spirálovitě stočených drátů (*Facsády V*) se objevují také s jinými způsoby zapínání, jejich obroučka se směrem k okrajům zužuje, jindy jsou dráty stočené kolem pevného jádra. Existují také skleněné varianty, které vzhledem napodobují náramky ze spirálovitě stáčených drátů. Tyto náramky jsou charakteristické pro 3. a 4. století (*Facsády 2009*, 53).

6.1.4 Se zapínáním ve formě oček a čepu

(*Ruseva-Slokoska III*)

U tohoto způsobu zapínání je obroučka na obou koncích opatřena očky, jimiž se provléká kolík (obr. 30:3). Objevuje se u náramků utvořených z několika spirálovitě stočených drátů (*Ruseva-Slokoska 1991*, Cat. 144) nebo u náramků s dvoudílnou obroučkou (obr. 30:4; *Ruseva-Slokoska 1991*, Cat. 145–146; *Facsády 2009*, Cat. 133). Vyskytuje se od 1. do 3. století (*Ruseva-Slokoska 1991*, 66).

6.1.5 Náramky s dvoudílnou obroučkou

(*Ruseva-Slokoska IV*; *Facsády II*)

Obroučka těchto náramků je rozdělena do dvou různě dlouhých částí, které jsou spojené pomocí pantu a čepu a tímto způsobem utváří uzavřenou obroučku (obr. 30:4). Tyto náramky mají poměrně mohutnou obroučku, kterou u zlatých náramků tvoří tenký plech, vyplněný

pryskyřici (*Ruseva-Slokoska 1991*, 66). Oblíbeným materiálem pro výrobu dvoudílných náramků byl rovněž gagát, doplněný o kovové spoje (obr. 30:4).

6.2 Náramky s pevnou, otevřenou obroučkou

6.2.1 S drátěnou nebo tyčinkovitou, nezdobenou obroučkou

(*Ruseva-Slokoska V*; *Facsády VI*)

Obroučka je zde oválná nebo kruhová, vyrobená z různě silného drátu nebo silnější tyčinkovitá. V průřezu může mít kruhový, oválný nebo zaobleně rombový tvar. Její konce jsou tvarované několika způsoby. Zúžující se konce bývají zašpičatělé nebo kolmo seříznuté, jindy jsou konce stejně široké jako zbylá část obroučky. Další možností je zakončení různě tvarovanými články – např. knoflíkovité nebo soudkovité, s případnou rytou výzdobou (*Facsády 2009*, Cat. 173).

Tento druh jednoduchých nezdobených náramků je typický především pro pozdní císařství. Objevují se od 2. do 4. století (*Ruseva-Slokoska 1991*, 67).

6.2.2 S páskovitou obroučkou

(*Ruseva-Slokoska VI*; *Facsády VIII*)

Tyto náramky tvoří pásková obroučka z tenkého plechu, která může být různě široká a zdobená. Rytá nebo ražená výzdoba probíhá po celé její délce. Vzory jsou jednoduché geometrické, objevují se např. motivy ve tvaru písmene X nebo V, rovnoběžné žlábkování nebo kroužky, pozdní varianty mohou být nezdobené. Také některé varianty hadích náramků mají páskovou obroučku (obr. 30:5–8).

6.2.3 Hadí náramky

(*Riha 3.10*; *Ruseva-Slokoska VIII*)

Na helénistickou tradici navazují náramky, jejichž konce jsou stylizované do tvaru hadích hlav nebo představují hlavu a ocas hada. Obroučka může být plochá páskovitá (obr. 30:8), nebo kulatá tyčinkovitá (obr. 31:1). Výzdoba je schematická, stylizovaná do geometrických motivů. Mohou být tvořené jednou otočkou nebo více obtočeními kolem ruky. Tyto náramky se objevují po celé císařství, zpravidla párově. Zatímco pro rané varianty je charakteristické realističtější provedení, od středního císařství se zvyšuje míra stylizace, výzdoba se zjednodušuje. U pozdních náramků bývají hadí hlavičky pouze naznačené zvýrazněnými konci, bez konkrétnější podoby s původní předlohou. V pozdně římském období jsou hadí

náramky charakteristické především pro východní oblasti, v pannonských hrobech jsou časté od poloviny 2. století (*Riha 1994*, 56).

Kromě náramků s konci v podobě hada se objevují také náramky zakončené jinými zvířecími motivy (*Facsády 2009*, 53–54).

6.3 Náramky s obroučkou zdobenou vykládáním

(*Riha 3.22.3; Facsády IX*)

U některých náramků se obroučka uprostřed rozšiřuje do kruhového nebo oválného štítku, který je zdobený dodatečnou výzdobou. Příklady těchto náramků lze najít mezi nálezy z Pannonie, kde se objevují do 3. století (*Facsády 2009*, 54, Cat. 214–215), výzdoba tohoto druhu byla také součástí náramku z Augstu, datovaného do 1. století (obr. 31:2). Dva náramky tohoto typu pocházejí z hrobu v chorvatském Starigradu, jeden z nich je zdoben lunulou, druhý motivem kola (obr. 31:4–5).

6.4 Náramky z perel nebo pospojovaných článků

(*Facsády X, XI*)

Podobně jako v případě náhrdelníků mohly být i náramky utvořené z různých článků – navlečených barevných nebo kovových perel nebo ornamentálních kovových článků. Takový náramek snad představuje řetízek dlouhý 17,5 cm, který je součástí depotu z Backworth z 2. století. Tvoří jej řada článků s navlečenými zlatými perlami, koncový článek má podobu kola (*Martin-Kilcher 2008*, Abb. 3.9:3). Mezi nálezy z Aquinca se objevují drátěné náramky zdobené barevnými perlami, datované do 3. – 4. století (obr. 31:3–4).

6.5 Zobrazení

S náramky se lze na zobrazeních setkat u mužů i žen. Obvykle jsou navlečeny na zápěstí, na nadloktí se vzhledem k oděvu s rukávy téměř neobjevují⁴⁵. V případě mužských náramků, představujících vyznamenání, mohou být zachycené samostatně (obr. 34:9). Většinu zobrazení představují náhrobní reliéfy, náramky se objevují také na stropních malbách v Trevíru, ve formě zlatých obrouček, nošených párově na pravém a levém předloktí (Alföldi 2001, Taf. V–VI).

⁴⁵ Výjimku představují zobrazení božstev, výjimečně se být přítomné také na některých zobrazeních (obr. 32:4).

Informace o způsobu nošení náramků, získané ze zobrazení, jsou značně nekompletní, protože podobně jako u prstenů často neumožňuje umístění postav nebo jejich gesta zahlédnout obě ruce. Navíc je třeba brát v úvahu také to, že ne vždy je reliéfně naznačený pásek na zápěstí zamýšlený jako náramek. Z některých zobrazení je zřejmé, že se také mohlo jednat pouze o manžetu rukávu. Na náhrobní stéle mladé ženy z Mohuče (obr. 1:2) jsou zřetelně viditelné dlouhé úzké rukávy na zápěstí zakončené ohnutými manžetami. V řadě jiných případů ovšem není situace tak jednoznačná – náramky nebo manžety jsou pouze naznačeny mírně zesíleným páskem na zápěstích, bez jiného zřejmého ukončení dlouhých rukávů.

Mezi zobrazovanými náramky lze rozlišit různě široké nezdobené obroučky (obr. 32:4), tordované nebo ze spirálovitě stočených drátů (obr. 32:3), nejčastěji se ovšem vyskytují náramky z navlékaných perel nebo obdélně či čtvercově vyznačených článků (obr. 32:1–2; 33:1). Představují oblíbenou variantu především v Pannonii. Náramky se obvykle objevují párově (pokud to zobrazení dovolují posoudit), často také ve větším počtu. Největší množství náramků lze najít u ženy na portrétní stéle z Gorsia (obr. 33:1), která má na levé ruce čtyři náramky a na levé dva, případné zbylé zakrývají rukávy. Náramky jsou obvykle všechny podobného typu, kombinace několika druhů najednou není častá.

Na reliéfu ze Savarie (obr. 29:9) je patrné, že je náramek navlečený přes látku rukávu.

7. Spony

Spony jakožto součást oděvu nepředstavují primárně šperk, nicméně jsou výrazným doplňkem, kterého bylo možné snadno využít jako ozdobného prvku. Tato skutečnost je patrná nejen u spon zhotovených z drahých kovů, ale také ze způsobu jejich používání. Mezi nálezy i na zobrazeních se objevují spony jako součást výrazného šperku nošeného na hrudi, v kombinaci s řetízky a závěsky. Na úlohu spon jako šperku poukazuje také to, že se někdy objevují poněkud nadbytečně – jejich přítomnost není pro daný druh oděvu nutná, je jich použito spíše jako ozdobné brože⁴⁶.

7.1 Lučíkovité spony

7.1.1 Bodlákovité spony

(A 240; Feugère 16, 19, 20; Riha 4.5–7)

Charakteristickým prvkem bodlákovitých spon (obr. 35:1–8; 36:1–2) je velký disk na lučíku, podle kterého jsou také pojmenované. Obvykle má kruhový tvar, může být ale i rombický (obr. 35:5–6). Klasické varianty se vyznačují polokruhovým lučíkem s podélným žebrováním, vinutí je ukryté v trubičce, u některých pozdních variant je nahrazeno šarnýrem (*Böhme-Schönberger 2002*, 216). Lehce lichoběžníkovitá nožka je podobně jako lučík zdobena žebrováním. Zachycovač bývá zdobený prolamováním.

Bodlákovité spony se vyvinuly z jednoduchých pozdně laténských lučíkovitých spon s malým diskem na lučíku (*Böhme-Schönberger 2002*, Abb. 1:1). Jejich vznik se klade do oblasti Galie v poslední třetině 1. století př. n. l., následný vývoj je dobře sledovatelný díky množství nálezů z Galie a sousedních oblastí (*Böhme-Schönberger 2006*, 75–77), kde představují jeden z hlavních typů spon augustovsko-klaudijské doby. Používaly se zejména v 1. století, některé varianty přesahují do 2. století (*Feugère 1985*, 297; *Riha 1994*, 94).

Disk na lučíku mohl mít řadu variant. V některých případech byl vyrobený zvlášť (*Böhme-Schönberger 2002*, Abb. 1:3), jindy byl odlévaný společně se zbylou částí spony. K mladším

⁴⁶ Pro ženský oděv jsou obvyklé dvě spony na ramenou, bez nichž se oděv neobešel. Oproti tomu spona uprostřed na hrudi se objevuje pouze v některých případech. Bývá menší než spony na ramenou, někdy přichycovala vrchní oděv ke spodnímu, protože se ale neobjevuje vždy, nepředstavovala zcela nezbytnou součást oděvu. Zároveň může být doplněna o několik dalších spon. Proto jí lze alespoň v některých případech přisoudit roli ozdobné brože.

exemplářům se řadí spony se širokým žebrovaným lučíkem s diskem zdobeným vyklenutým a prolamovaným tepaným plechem, který je kruhového nebo rombického tvaru. K pozdním typům patří ploché bodlákovité spony, které postrádají vyklenutí lučíku (obr. 35:7–8). Ten je místo toho utvořen samotným kruhovým diskem s připojeným ozdobným plechem. Zatímco ranější varianty mají spirálovou konstrukci zakrytou destičkou nebo trubičkou ukrývající vinutí, u pozdních typů se objevuje šarnýrová konstrukce. Zvláštní variantou jsou spony s lučíkem v podobě lva (obr. 36:1–2).

Tyto raně císařské spony byly rozšířené v západních provinciích, především na území dnešní (zejména severní) Francie, Švýcarska a v Německu západně od Rýna, objevují se také v Británii. Oproti tomu ve východních částech říše se vyskytují spíše výjimečně (např. *Kovrig 1937, Taf. XXIX:10–11*).

Na bodlákovitých sponách lze dobře ilustrovat vývoj zvyklostí spojených s nošením spon. Ještě v pozdně laténském období neexistovaly mezi sponami typicky ženské nebo mužské druhy, okolo přelomu letopočtu se ale situace změnila. Bodlákovité spony se tedy nacházejí i v mužských hrobech, jako je tomu v případě bojovnických hrobů A a B z Goeblingen-Nospeltu v severovýchodní Galii, datovaných do období 20–10 př. n. l., ovšem neobjevují se zde párově. I při větším počtu uložených spon náleží každá jiné variantě a netvoří pár (*Böhme-Schönberger 1993, 340–343*). S počátkem 1. století se z bodlákovitých spon stává typicky ženské spínadlo, přičemž v ženských pohřbech se jejich počet obvykle pohybuje od dvou do čtyř exemplářů. Tuto skutečnost dokládají četné hrobové nálezy, zřídka také kostrové pohřby (*Keller 1984*), i zobrazení, na kterých se objevují jako součást tzv. oděvu Menimane. Příznačné je také, že většina nálezů pochází z pohřebišť nebo sídlišť, oproti tomu v prostředí vojenských táborů se objevují spíše zřídka⁴⁷. Podobný vývoj k typicky ženské sponě lze sledovat u spon s límcem, které se nezřídka nacházejí spolu s bodlákovitými sponami (*Böhme-Schönberger 2002, 217*).

⁴⁷ Bodlákovité spony se nacházejí v mužských pohřbech, a to v některých případech i párově, i v době, kdy se již v keltském prostředí západních provincií jednalo o typicky ženskou sponu, jak dokládají nálezy z pohřebišť v Miesau a Diersheimu (*Böhme-Schönberger 2002, 218–219*). V těchto případech se ale jedná o přejímání bodlákovitých spon Germány, mezi kterými se způsob používání těchto spon následně odlišoval od zvyklostí v původním kulturním prostředí.

7.1.2 Spony s límcem

(Feugère 10)

V souvislosti s bodlákovitými sponami je na místě zmínit také spony s límcem (obr. 36:3–6), které se na zobrazeních sice téměř nevyskytují⁴⁸, ovšem archeologicky se objevují v kontextech, které poukazují na oděv tohoto druhu, podobně jako bodlákovité spony.

Spony s límcem patří do skupiny spon se spirálovou konstrukcí s horní třetivou. Vinutí je kryté destičkou nebo trubičkou. Místo napojení lučíku je profilované, v některých případech s naznačením lidského obličeje (obr. 36:6). Lučík těchto spon je více nebo méně vyklenutý. Charakteristický je jeho tvar – směrem od vinutí k nožce se rozšiřuje, jeho tvarování je trojúhelníkovité až lichoběžníkovité, s více nebo méně vyklenutými či vykrojenými hranami. Za touto částí lučíku vystupuje ještě disk, který může být kruhový, půlkruhový nebo oválný. Výzdobu tvoří obvykle rýhování podél okrajů a ve středové linii, u disku pak v koncentrických kruzích. Nožka je obvykle hladká, poměrně úzká a dlouhá. Zachycovač může být plný nebo zdobený prolamováním. Mezi nálezy převažují bronzové spony, objevují se ale i železné, součást depotu z Bonnu tvořily dvě spony tohoto typu z pozlaceného stříbra.

Podoba těchto spon má předlohu v pozdně laténských sponách, které byly ovšem plechové a jejichž lučík byl tvarovaný ploše, na rozdíl od pozdějších spon s límcem, které jsou masivní a mají do různé míry vyklenutý lučík⁴⁹. V následném vývoji se vyčlenily tvarové varianty, vázané lokálně (*Böhme 1994*, 117–126). Vyskytují se především ve středním Porýní a v povodí Moselly. Počátek jejich výskytu se klade do 2. poloviny 1. století př. n. l., dále se objevují současně s bodlákovitými sponami.

7.1.3 Spony se dvěma uzlíky na lučíku

(A 236–237; Garbsch A 236 a–n, A 237 a–d; Jobst 7)

V literatuře bývají uváděny také jako noricko-pannonské spony se dvěma uzlíky na lučíku, podle hlavní oblasti rozšíření. O. Almgren (1923) vyčlenil dva základní typy, které dále rozpracoval J. Garbsch (1965), rozlišují se tak varianty A 236 a–n, A 237 a–d (obr. 38; 40).

⁴⁸ Z prostudovaného materiálu se mi sponu s límcem podařilo rozeznat jen u zobrazení Menimane (obr. 1:1).

⁴⁹ Spony podobající se sponám s límcem se objevují na reversu mincí nesoucích nápis CRICIRV (obr. 36:7), které pocházejí z belgické Galie (především z Novioduna u Soissons) z období před Caesarovým dobytím Galie (*Allen 1972*, 122–130). Na těchto zobrazeních lze vidět z profilu zachycené spony s vyklenutým lučíkem, s výrazným diskem na lučíku a s prolamovaným zachycovačem. Bližší paralely ale mohou představovat pozdně laténské spony s vysoko vyklenutým lučíkem (*Böhme 1994*, 116, Abb. 7).

Spony tohoto typu se vyznačují kyjovitou hlavicí, horním vinutím, tětíva je uchycená háčkem nebo rozšířeným háčkem, který kryje celou délku tětivy. Rovný lučík zdobí dva profilované uzlíky, umístěné ve vzájemném odstupu. Nožka je u starších typů (A 236 a–f) rámcová se stupňovitým prolomením, později s vysokým zachycovačem (A 236 g–n). Nožka u typu A 237 připomíná spony s křídélky na lučíku, objevuje se zde sítovitě prolamovaný zachycovač, u varianty A 237 d doplněný ještě o prolamované rozety. Na konci nožky se obvykle nachází knoflík.

Ve srovnání se sponami s křídélky na lučíku jsou spony se dvěma uzlíky častější na jihu obou provincií. Některé z variant se vyskytují pouze lokálně na malém území (příklady uvádí W. Jobst 1975, 45; podrobněji J. Garbsch 1965).

Spony se dvěma uzlíky na lučíku navazují svými uzlíky a formou zachycovače na pozdně laténské spony, objevují se přibližně od poslední třetiny 1. století př. n. l. do konce 2. století n. l. Jsou současné se sponami typů A 68–70, A 73 a A 238 (Jobst 1975, 45).

Tento typ spon se ukazuje jako ryze ženský, tvořil součást noricko-pannonského ženského kroje, u kterého pár těchto spon mohl spínat vrchní oděv na ramenou. Párově jsou doložené varianty A 236 c, d, e, h, k a A 237 a–d (Garbsch 1965, 77). Jednotlivými lokálními variantami tohoto kroje se podrobněji zabýval J. Garbsch (1965).

7.1.4 Spony s křídélky na lučíku

(A 238; Garbsch A 238 a–v; Jobst 8)

V literatuře bývají uváděny také jako noricko-pannonské spony s křídélky na lučíku (obr. 3; 41), podle hlavní oblasti jejich rozšíření. Na lučíku se nachází uzlík, u něhož proti sobě vybíhají dva zaoblené výčnělky připomínající křídélka, které se nahoře k sobě přibližují nebo se dotýkají. U rané formy (A 238 a) nejsou křídélka ještě příliš výrazná a jsou bez dalších výčnělků, u většiny ostatních variant jsou k nim obvykle přinýtované, méně často společně s nimi odlité výstupky – knoflíky. Tětívu horního vinutí zachycuje háček nebo rozšířený háček, zakrývající tětívu po celé délce. Nožka je zhruba lichoběžníkovitá, u některých typů až pravoúhlá, zdobená prolamováním (výjimku představují spony A 238 r). Velikosti těchto spon jsou velmi různorodé, objevují se malé spony od 4 cm až po spony velké 21 cm.

Podrobné rozčlenění spon s křídélky na lučíku provedl na základě tvarování nožky, knoflíků na křídélkách a velikosti spon J. Garbsch (1965), který rozlišil celkem 21 variant (A 238 a–v). V návaznosti uvádí W. Jobst tři obecnější typologické skupiny (Jobst 1975, 49).

Počet knoflíků na křídélkách se u jednotlivých variant liší. Mohou zcela chybět (A 238 a, částečně b, g), jsou jen naznačené (A 238 b, u, v), jindy se objevují dva (A 238 c), tři (A 238 d, e, m, r) nebo čtyři (ostatní varianty).

Prolamování nožky je stupňovité (A 238 a), v kombinaci kroužků a okének tvaru čtverce až čtyřcípých hvězd (A 238 b, g, m, n), síťovité s řadami malých dírek (A 238 c, d, v), které mohou být doplněné prolomenými rozetami (A 238 e, f), nebo se objevují kombinace těchto motivů doplněné o další tvary, jako jsou kapky, trojúhelníky aj. (A 238 h, i, k, l, o, p, q, s, t, u). Některé spony mají nožku bez prolamování, nezdobenou (A 238 r⁵⁰) nebo s raženou výzdobou (A 238 v).

Podoba těchto spon má své kořeny v pozdně laténských sponách A 65 (*Jobst 1975, 48*). Obecně se datují do 1. – 2. století, přesnější dataci stanovil pro jednotlivé varianty J. Garbsch (1965), včetně vymezení oblasti jejich rozšíření (*Garbsch 1965, 49–77*). Nejranější varianta A 238 a se objevuje v augustovské době, ve stručnosti lze uvést, že spony A 238 a, b, g, m, n, r jsou příznačné především pro jihozápadní Pannonii, varianty se síťovitým prolamováním a případnou rozetou mají těžiště rozšíření v jihozápadní, východní a severní Pannonii, pro Norikum jsou typické např. spony A 238 h, i, k, o.

Podobně jako spony se dvěma uzlíky na lučíku tvořily i spony s křídélky na lučíku součást noricko-panonského ženského kroje a spínaly na ramenou vrchní oděv bez rukávů. Párově jsou doložené varianty A 238 b–p, r, s, v (*Garbsch 1965, 77*).

Spony A 236, 237 i 238 byly často doplněné další sponou (sponami), která se nosila na hrudi jako brož, jak je patrné nejen z nálezů, ale i z dochovaných zobrazení. Doloženy jsou různé kombinace – v Noriku jsou to dvě spony A 236 a jedna A 238, v jihozápadní Pannonii tři spony A 236, jindy dvě A 236 a třetí spona jiného typu nebo naopak dvě spony jiného typu spolu s A 236. U spon s křídélky na lučíku je situace v obou provinciích srovnatelná, dvě spony A 238 doplňuje třetí spona rovněž typu A 238, spona A 236 nebo jiného typu, objevuje se také pár jiných spon společně se sponou A 238 (*Garbsch 1965, 77*).

7.1.5 Kolínkovité spony

(A 246–248; Kovrig X; Jobst 12–13)

⁵⁰ Tato varianta se ovšem objevuje pouze ve svobodné Germánii (*Garbsch 1965, 70*).

Pro kolínkovité spony (obr. 42) je charakteristické ostré ohnutí v místě přechodu lučíku a hlavice spony, připomínající nohu ohnutou v koleni. Bývají opatřené různě tvarovanou záhlavní destičkou, nejobvyklejší je její půlkruhová podoba, může být ale i obdélná, popř. trojúhelníková (*Kovrig 1937, Taf. X:95*). Nožka končí často knoflíkem. Zachycovač bývá poměrně vysoký, obvykle sleduje podélnou osu spony, pro některé varianty (Jobst 12 b, c, d) je ale typické jeho příčné umístění.

Datovat lze kolínkovité spony do období 2. poloviny 2. století – 3. století, dobou největšího rozkvětu byl především konec 2. století a 1. polovina 3. století. Objevují se od Británie přes Porýní a Podunají až po Sýrii, přitom ale některé varianty byly charakteristické pro Porýní, zatímco jiné pro noricko-pannonskou oblast.

Typologii kolínkovitých spon podrobněji rozpracovali mimo jiné Böhme (1972) nebo Jobst (1975), který vyčlenil dvě základní varianty s řadou podvariant - spony s vinutím ukrytým v trubičce (Jobst 12 a–g; Böhme 21 a–i) a spony se záhlavní destičkou (Jobst 13 a–f; Böhme 19 a–h, 20 a–g).

Pro kolínkovité spony s vinutím ukrytým v trubičce je v oblasti hornogermánsko-raetského limitu charakteristický úzký a vysoký lučík trojúhelníkovitého, pravoúhlého nebo lichoběžníkovitého průřezu, zatímco noricko-pannonské spony mají častěji lučík zaobleného půlkruhového průřezu. Nožka může nebo nemusí být zakončená knoflíkem. Jako typicky noricko-pannonské lze označit varianty Jobst 12 a, b, celkově jsou ale tyto spony častější v západních provinciích – ostatní varianty (Jobst 12 c–g) jsou charakteristické pro oblast Porýní, třebaže se v omezenější míře vyskytují i v jiných oblastech. Varianta Jobst 12 c se díky přesunům vojenských oddílů šířila na východ podél Dunaje až do Sýrie (*Jobst 1975, 61*).

U druhého typu kolínkovitých spon není vinutí ukryto v trubičce, ale je zakryté různě tvarovanou a zdobenou záhlavní destičkou. Lučík je zde půlkruhového průřezu. Záhlavní destička má pravoúhlou (Jobst 13 a, b) nebo polokruhovou (Jobst 13 c, d) podobu. Nejrozšířenější variantou je typ s polokruhovou záhlavní destičkou, lučíkem s polokruhovým průřezem, na konci nožky se nachází půlkruhové zesílení, často bez knoflíkovitého zakončení. Oblast rozšíření těchto spon zahrnuje Británii, Porýní, alpskou oblast i Podunají. Záhlavní destička je nezdobená (Jobst 13 c) nebo zdobená motivem vlčích zubů (Jobst 13 d). Mezi dalšími výzdobnými motivy se objevují vlnovky nebo jiné jednoduché ornamenty z vlčích zubů, cimbuří nebo očka. Zvláštní variantu představují spony se záhlavní destičkou, které

mají zároveň i vinutí ukryté v trubičce (Jobst 13 f). Tyto spony se objevují především v Pannonii, z Porýní nejsou známy (Jobst 1975, 67).

Kromě jednoduchých jsou doložené také zdvojené kolínkovité spony, u nichž z jedné záhlavní destičky vybíhají dva lučíky (obr. 42:5–6). Tato varianta se objevuje především v Pannonii, u spon s polokruhovou i pravoúhlou záhlavní destičkou a s lučíkem půlkruhového i čtyřhranného průřezu.

7.1.6 Kotvovité spony

(Kovrig IX)

Pro tento typ spon je charakteristická hlavice s rohy po stranách obloukovitě zahnutými dozadu, takže tvar spony připomíná kotvu, popř. stylizovaného delfína (obr. 43:5–6; 44:3–4, 6). Vinutí⁵¹ je zakryto záhlavní destičkou, po stranách mohou být připevněné řetízky. Přejít lučíku v nožku je zvýrazněný uzlíkem, popř. doplněný dalšími ozdobnými prvky, nožka je obvykle ukončená knoflíkem, v některých případech v podobě masky.

Nálezy pocházejí z velké části z depotů, s čímž souvisí také poměrně častý výskyt stříbrných spon. Jako oblast původu se pravděpodobně jeví povodí řeky Driny nebo jihovýchodní Pannonie, patrná je jejich souvislost s keltským a ilyrským provinciálním obyvatelstvem (Cociș 2006, 397). Oblast rozšíření kotvovitých spon zahrnuje především Pannonii, Dalmatii, Moesii a Dákii, v Itálii a Noriku se objevují sporadicky a pouze v pohraniční oblasti s Dalmatií a Pannonií. Ojedinelé nálezy pocházejí také ze západních provincií a barbarika, kde jsou doloženy zejména z oblastí v okolí Pannonie a Dákie. Ne všechny varianty jsou rozšířeny po celém území (Cociș 2006, 397). Kotvovité spony pocházejí zejména z 2. století a 1. poloviny 3. století, některé varianty se objevují již před koncem 1. století (Cociș 2006, 231–232).

7.1.7 Pannonské trubkovité spony

(A 85–86; Kovrig VIII; Jobst 6 a–b; Riha 3.4)

Jedná se o dvoudílné či jednodílné spony s dlouhým vinutím, různě tvarovaným uzlíkem na lučíku a vysokým pravoúhlým nebo lichoběžníkovitým zachycovačem. Jejich nejcharakterističtější prvkem je hlavice, podle jejího tvaru byly tyto spony pojmenované.

⁵¹ Méně časté jsou šarnýrové kotvovité spony.

Bývá zdobena perličkovým drátem nebo jeho rytou imitací, objevuje se také niello. Nožka je zakončená knoflíkem, nebo rovně seříznutá (obr. 43:1–4).

Jedná se o typicky podunajský typ spon, s těžištěm rozšíření v Pannonii, který se mimo Norikum a Pannonii objevuje pouze výjimečně (*Jobst 1975*, 42; *Riha 1994*, Taf. 8:1996).

Podobně jako u výrazně členěných spon (obr. 37) se vyčleňují dvě základní typologické skupiny – spony s přídržnou destičkou⁵² a bez přídržné destičky. Každá z těchto variant navazuje na jinou tradici, typ s přídržnou destičkou má místní kořeny ve sponách A 69–70, zatímco řešení bez přídržné destičky bylo ovlivněno výrazně členěnými sponami s trubkovitou hlavicí, pocházejících ze severozápadní Evropy (*Jobst 1975*, 42).

Trubkovité spony se obecně datují do 2. století (*Kovrig 1937*, 119; *Jobst 1975*, 43–44), popř. do počátku 3. století (*Ruseva-Slokoska 1991*, Cat. 135).

7.1.8 Spony s cibulovitými knoflíky

(*Jobst 26*; *Riha 6.5*)

Spony s cibulovitými knoflíky (obr. 45) vycházejí z ramínek spon, vyznačují se polokruhovitě vyklenutým lučíkem s příčným ramenem u hlavice spony, každé ze tří takto vzniklých ramen je zakončeno knoflíkem, který je často cibulovitého tvaru. Lučík je zpravidla lichoběžníkovitého průřezu, cibulovité knoflíky jsou často fasetované. Nožka je ostře oddělená, navazuje na lučík téměř v pravém úhlu, obvykle je zdobena vroubkováním nebo raženou výzdobou. Jedná se o spony se šarnýrovou konstrukcí. Mezi používanými materiály se objevuje bronz, stříbro nebo zlato.

Spony s cibulovitými knoflíky představují typicky mužské vojenské spony spjaté s vojenským prostředím, které se objevují ve všech provinciích. Tuto situaci dokládají i četná zobrazení. Jedná se o pozdně císařské spony, doložené v období přibližně 280 – 450 (*Jobst 1975*, 92). Jejich jednotlivé varianty mohou být díky propracované typologii poměrně přesně datovány (*Pröttel 1988*).

Dělení do variant lze provést na základě řady faktorů jako je podoba a výzdoba lučíku nebo výzdoba nožky, poměr velikosti nožky a lučíku nebo podoba cibulovitých knoflíků.

⁵² Přídržná destička se objevuje u dvoudílných spon pod hlavicí, prochází jí osa vinutí a spojuje tak dvě samostatné části spony.

Zajímavou variantu představují tzv. císařské spony. Tato spínadla mají po stranách lučíku nápis – jméno císaře. Většina exemplářů této nepříliš početné skupiny pochází z Itálie, umožňují ovšem zpřesnění datace celé typologické varianty, které náležejí. Zastoupeny jsou mezi nimi pouze spony do Konstantinovy doby, později se neobjevují, takže představují typ Pröttel 1–2 (*Pröttel 1988*).

7.2 Zobrazení lučíkovitých spon

7.2.1 Bodlákovité spony, spony s límcem

Bodlákovité spony se vyskytují na zobrazeních pouze výjimečně, v souvislosti s oděvem typu Menimane. Ojediněle lze na tomto oděvu rozeznat také spínadla připomínající spíše spony s límcem, jako je tomu v případě reliéfu samotné Menimane z tiberijsko-klaudijského období (obr. 1:1), u níž lze tomuto typu pravděpodobně přiřadit sponu spínající na hrudi vrchní a spodní oděv, případně sponu na levém rameni (která se zde nachází na levém nadloktí, protože snad bylo určitou módou nechat látku z ramene sklouznout). Další památkou zachycující bodlákovité spony je náhrobní stěla ze Selzen, datovaná do klaudijského období (*CSIR Deutschland II.6*, Kat. 3; *lupa 16486*). Dokladů oděvu typu Menimane je více, ale bodlákovité spony na nich nejsou rozlišitelné.

7.2.2 Spony se dvěma uzlíky na lučíku, spony s křídélky na lučíku

Tyto typy spon tvoří charakteristickou součást noricko-pannonského dívčího a ženského kroje 1. a 2. století. U mladých dívek se v Noriku i Pannonii v průběhu 1. století objevují spony s křídélky na lučíku, u žen mohou vrchní oděv na ramenou spínat spony s křídélky na lučíku nebo se dvěma uzlíky na lučíku a bývají doplněné sponou (případně sponami) na hrudi. Tato spona může náležet ke sponám se dvěma uzlíky na lučíku, kolínkovitým (tyto se objevují také po dvou nad sebou), destičkovitým (které mohou tvořit součást náhrudního šperku nebo být připnuté samostatně), J. Garbsch (1965, 12) uvádí rovněž výrazně členěné spony. Přitom spony se dvěma uzlíky na lučíku jsou příznačnější pro norickou oblast, zejména na zobrazeních žen ve 2. století⁵³, zatímco spony s křídélky na lučíku se v tomto pozdějším období objevují v severovýchodní Pannonii (*Garbsch 1965*, 23). Podrobně se touto problematikou zabýval J. Garbsch (1965), který se mimo jiné zabýval souvislostí jednotlivých druhů lokálních pokrývek hlavy a s nimi spojenými lokálními variantami oděvu s různými variantami těchto typů spon.

⁵³ Mladé dívky se zde v tomto období objevují v oděvu, který již spony na ramenou nepoužívá (typ Garbsch M2).

Podobně jako v ostatních případech, i zde se kvalita jednotlivých zobrazení značně liší. Zatímco u méně povedených zobrazení nelze spony se dvěma uzlíky na lučíku rozeznat⁵⁴, spony s křídélky na lučíku bývají dostatečně zřetelně vyznačené i na schematických reliéfech (*lupa* 13632). Zobrazení odrážejí značnou variabilitu velikostí spon s křídélky na lučíku, která se objevuje i mezi archeologickými nálezy. Na stéle z 2. poloviny 1. století lze u ženy jménem Umma (obr. 50:1; *CSIR Österreich I.3*, Kat. 283; *lupa* 45) vidět malé spony s křídélky, společně s kožešinovým kloboukem. Těmto sponám lze nejlépe přiřadit variantu A 238 h nebo A 238 p. Takto malé spony tohoto typu jsou na zobrazeních spíše vzácné. Charakterističtější variantu představují velké spony, nejrozměrnější varianty sahají zobrazeným ženám až k uším (obr. 51), jindy jsou umístěné na těle o něco níže (obr. 52:1; 53:3). Ze spon střední velikosti nabízí příklad portrétní stéla Veriugy (obr. 13:7).

Jako příklad zobrazení spon se dvěma uzlíky na lučíku lze uvést rodinný náhrobní reliéf ze Savarie (obr. 29:9), z norické oblasti patří ke kvalitnějším zobrazením reliéf manželského páru z okolí Flavie Solvy (obr. 50:2). Na něm jsou spony se dvěma uzlíky, které spínají vrchní oděv na ramenou, doplněné dvěma nad sebou umístěnými kolínkovitými sponami (z nichž vrchní je hůře dochovaná).

Opakovaně se na zobrazeních objevují spony s křídélky na lučíku zdobené dodatečně zavěšeným kruhem, jehož velikost přibližně odpovídá velikosti náramku. Tyto kruhy se vyskytují párově, u obou spon na ramenou, ale také pouze u jedné⁵⁵. Že zde jde o obvodový kruh a nikoli plný disk je patrné mimo jiné na reliéfu z Intercisy (obr. 17:3), kde je řasení látky patrné i uvnitř těchto kruhů.

V některých případech jsou tyto kruhy zobrazené jako od spony oddělené, takže lze předpokládat jejich zavěšení za očko ve formě závěsku. Na stéle z Ulcisie Castry se ale zdají spíše navlečené na jehle spony (obr. 51), což může být i případ portrétní stély Bilatusy z Pannonie Superior z 2. poloviny 1. století, kde se kruhy objevují u spon jiného typu.

Tyto kruhy se vyskytují také u jiných typů spon, mimo jiné u obdélných spon. Objevují se na zobrazeních v Pannonii Superior a Inferior od 1. století do antoninského období.

⁵⁴ Pokud nejsou rozpoznatelné charakteristické dva uzlíky na lučíku, nelze rozhodnout, jestli se nejedná o jiný typ spon, např. výrazně členěné spony.

⁵⁵ V některých případech nelze kvůli stavu dochování nebo gestům postav rozhodnout, o kterou z těchto dvou možností se jedná.

7.2.3 Kolínkovité spony

Kolínkovité spony nejsou na zobrazeních rozpoznatelné tak často jako spony s křídélky nebo dvěma uzlíky na lučíku, přesto na zobrazení v porovnání s ostatními typy spon patří spíše k obvyklejším druhům spon. Jejich výskyt lze zařadit do období od flavijské doby do 1. poloviny 3. století a nejčastěji se objevují v oblasti Norika a Pannonie, kde je na zobrazeních rozpoznatelný především u žen. V ženském oděvu se zde objevují jako spony umístěné na hrudi, jednotlivě, často ale také po dvou nad sebou (obr. 29:9; *lupa* 1487). Díky tomuto umístění jsou na zobrazeních zachycené z profilu, takže bývá dobře rozeznatelná ohnutá linie lučíku a nožky těchto spon. Oproti tomu u mužů spínají plášť na pravém rameni, takže na reliéfech jsou zobrazené spíše z čelního pohledu, který ne vždy umožňuje spolehlivější určení spony (*Barkóczy* 1954, Nr. 18; *lupa* 3513).

7.2.4 Kotvovité spony

Kotvovité spony se na zobrazeních neobjevují často. Přestože archeologicky jsou doloženy zejména z Pannonie, Dalmatie, Moesie a Dákie, jejich zobrazení jsou omezena na území Dalmatie, s jednou výjimkou v jižní Dákii (*Cociș* 2006, 398) a několika v Pannonii Superior⁵⁶. Z nálezů (především v případě stříbrných spon) i náhrobních monumentů se zobrazením kotvovitých spon se zdá, že je nosily hlavně ženy, některé bronzové typy ale nosili také muži (*Cociș* 2006, 398).

Na zobrazeních (obr. 44:1–2, 5) se objevují ženy se dvěma kotvovitými sponami na ramenou, ze kterých obvykle visí několik krátkých řetízků se závěsky, v některých případech jsou zachycené na ramenou i samostatně, bez tohoto doplnění⁵⁷. Zvláštní variantu zachycuje zobrazení z města Zenica v Bosně a Hercegovině (obr. 44:1). Na něm vedou řetízky od spon na ramenou k pásu ovázanému kolem těla, k němu jsou zřejmě přichyceny pomocí zobrazených kruhových destiček. Uprostřed je náhrobek poškozený, ale je možné, že se zde snad původně nacházela další spona se závěsky. Na náhrobní stéle Marca Cocceia Superiana (obr. 50:4) lze vidět podobné řešení, od dvou kotvovitých spon na ramenou vedou řetízky k opasku, kruhové destičky zde ale nejsou patrné. Tento typ by mohly dokládat nálezy řetízků zakončených podobnými kulatými proděravěnými destičkami, jako v případě depotu z rumunského Târgu-Jiu, uloženého kolem poloviny 3. století (obr. 44:3). Nálezy kotvovitých spon s řetízky nebo se závěsky jsou známy i z jiných lokalit. Je jim společné očko k zavěšení

⁵⁶ Portrétní stéla Marca Cocceia Superiana z chorvatského města Lobor (*lupa* 3110) a Valenta a Melanie (*lupa* 8816) z Andautonie v Pannonii Superior (rovněž v dnešním Chorvatsku).

⁵⁷ Např. u ženy na stéle z Andautonie v Pannonii Superior (obr. 52:2).

řetízku, umístěné po straně hlavice spony, tento druh představuje variantu Cociş c1b1a1 (Cociş 2006, 394).

7.2.5 Pannonské trubkovité spony

Spona připomínající trubkovitou sponu se objevuje na reliéfu z Flavie Solvy z 1. poloviny 2. století (obr. 53:1), kde se nachází na hrudi ženy, jejíž oděv spínají na ramenou spony s křídélky na lučíku. Jako trubkovitou lze snad označit také sponu zobrazenou na náhrobní stéle manželského páru z Pannonie Inferior, datované do trajánského období (*lupa* 735). Zde spíná plášť muže na hrudi neobvykle tvarovaná spona. Její hlavice připomíná trubkovité spony, vyznačený je také uzlík na lučíku a krátká nožka. Z hlavice vybíhá půlkruhový obrysový útvar, který je snad možné považovat za půlkruhové vyvedení vinutí. Tento prvek lze u trubkovitých spon ojediněle doložit mezi archeologickými nálezy (obr. 43:3). Datování zobrazení i jeho pannonský původ umožňují určení spony jako trubkovité, nicméně jiný doklad zobrazení spon tohoto typu se mi nepodařilo nalézt. Navíc by se zde jednalo o zachycení nepříliš obvyklé varianty.

7.2.6 Spony s cibulovitými knoflíky

Spony s cibulovitými knoflíky patří v pozdní antice k často zobrazovaným mužským sponám, spínajícím plášť na pravém rameni. Podobně jako dřívější spony jsou umístěné hlavici směřující dolů. Současně s nimi v menší míře během 3. století pokračují v tomto kontextu destičkovité spony, na některých reliéfech zachycujících více mužů lze vidět kombinaci obou těchto typů spon (obr. 53:4; *CSIR Ungarn VII, Sopiana*, Kat. 33; *lupa* 650). Spona s cibulovitými knoflíky je zachycená samostatně na norickém reliéfu, na kterém jsou zobrazeny různé další předměty, hudební nástroje, zbraně a zvířata (obr. 53:2).

7.3 Destičkovité spony

(Exner III; Böhme 41–49; Jobst 27–34; Riha 7)

Destičkovité spony (obr. 46–48) tvoří rozsáhlou skupinu spon, zahrnující velké množství tvarových variant. Mohou být opatřeny šarnýrovou nebo spirálovou konstrukcí a podélně nebo příčně umístěným zachycovačem. Destička má obvykle podobu geometrických tvarů, časté jsou např. kruhové, růžicovité nebo rombické formy, jindy se podoba inspiruje různými předměty nebo zvířaty.

Jedná se o spony, které používali muži i ženy, některé varianty ale byly upřednostňovány jedním z pohlaví. Na jejich používání v ženském oděvu poukazují párově nacházené spony

v hrobových nálezech. Časté jsou ve vojenských táborech i v civilním prostředí. Některým tvarům, zejména těm, které představují předměty nebo zvířata, bývá přisuzován symbolický nebo apotropaický význam (*Exner 1941*, 68; *Böhme 1972*, 41; *Jobst 1975*, 110).

Tyto spony lze rozdělit do skupin podle tvaru nebo na základě použité techniky výzdoby.

7.3.1 Destičkovité spony s emailovou výzdobou

(*Böhme 41*; *Jobst 27*)

Použití emailu (obr. 46:1–3) představuje oblíbený výzdobný prvek nejen u destičkovitých spon, objevuje se i u lučikovitých spon. Těžiště jejich rozšíření se nachází v severogalsko-belgické oblasti a v Porýní, zejména v okolí limitu. Odtud se šířily do ostatních provincií (*Böhme 1972*, 38). Objevují se ve 2. století, zejména v jeho 2. polovině, částečně ještě v 1. polovině 3. století. A. Böhme (1972) se o nich zmiňuje jako o převážně ženských sponách⁵⁸.

Jejich základem je zpravidla kruhová, oválná nebo šestiúhelníková destička doplněná dalšími ozdobnými prvky, takže často vzniká rozeta. Zastoupena je ale i řada dalších tvarů, např. peltovitých, zvířecích nebo tutulovitých. K mladším variantám patří rombické spony se šachovnicovým vzorem, datované do poloviny 3. století. Spíše v oblasti středního Dunaje jsou častější figurální emailové spony, kde se objevuje např. zobrazení srny a stromu nebo dravce⁵⁹.

7.3.2 Destičkovité spony s výzdobou z tepaného plechu

(*Böhme 44*)

Tento druh výzdoby (obr. 46:4–6) je častý v germánsko-raetské oblasti a v Británii ve 2. polovině 2. století a 1. polovině 3. století (*Böhme 1972*, 42–43). Jedná se převážně o výzdobu používanou v ženském šperku. Je charakteristickou součástí tutulovitých spon, tato technika se ale používala u většiny druhů destičkovitých spon.

⁵⁸ Nicméně o čistě ženské spony se nejedná, jak poukazuje W. Jobst (1975, 107). Vzhledem ke koncentraci těchto spon v oblasti limitu lze uvažovat o jejich používání coby vojenských spon nebo se mohlo jednat o spony používané v místním oděvu původního obyvatelstva, také s ohledem na skutečnost, že jako součást jiných místních oděvů, jako noricko-pannonského kroje 1. – 2. století, se objevují pouze zřídka.

⁵⁹ Nejedná se o zvířecí spony, které jsou přímo tvarované do podoby zvířete. Zde jsou zvířata zobrazena na nezávisle tvarovaném štítku.

7.3.3 Destičkovité spony s raženou výzdobou, popř. se vsazeným kamenem

(Böhme 45)

U těchto spon (obr. 46:7–9) se ve středu objevuje barevná výzdoba v podobě vsazeného kamene nebo skleněné výplně. Patří spíše k mladším typům, objevují se pravděpodobně až s počátkem 3. století (Böhme 1972, 43).

7.3.4 Destičkovité spony zdobené prolamováním

(Böhme 46; Jobst 31)

Tyto spony mohou být ploché kruhové s různými prolamovanými motivy, často mají ale podobu plastického trubkovitého vzoru (obr. 46:10–12), obvykle ve formě tří vířivě se stáčejících trumpet, v němž se projevuje tradice keltského umění (Böhme 1972, 44). Trubkovitý vzor se objevuje ve 2. polovině 2. století a počátkem 3. století, v malé míře jsou tyto spony doloženy ještě v pozdním 3. století. Charakteristické jsou především pro podunajské a rýnské provincie.

7.3.5 Destičkovité spony ve tvaru předmětů

(Böhme 42; Jobst 28)

Široce rozšířené byly destičkovité spony ve formě různých předmětů (obr. 47:1–4). Příkladem jsou spony ve tvaru podrážky boty, sekry nebo dvojité sekry, kola, amfory nebo lodě. A. Böhme (1972) klade jejich používání do 2. a částečně 3. století, W. Jobst (1975, 111) zmiňuje jejich výskyt již v 1. století.

7.3.6 Zvířecí spony

(Böhme 43; Jobst 29)

Tyto spony (obr. 47:5–8) mohou mít mimo jiné podobu ptáka (orel, holubice), koně, psa, zajíce, ryby, lva nebo vířivě umístěných tří zvířecích motivů (např. delfínů nebo zvířecích hlav). Je možné je blíže datovat na základě způsobu výzdoby. Během 1. a 2. století se objevují varianty zdobené emaillem, pro pozdější období je příznačnější plastické zdobení – spony s raženou výzdobou datuje A. Böhme (1972, 43) do 2. století a 1. poloviny 3. století, W. Jobst (1975, 111) je klade spíše do 3. – 4. století. Zdobení tepaným plechem se vyskytuje spíše až od 3. století.

7.3.7 Tutulovité spony

(A 234; Jobst 30)

Charakteristickým rysem těchto spon je kuželovitě tvarovaná aplikace zhotovená z plechu a připevněná k podkladové destičce spony. Na jejím vrcholu bývá malý zdobený štítek. Často se objevuje emailová výzdoba.

Oblastí původu tutulovitých spon je severogalsko-belgická oblast (*Jobst 1975*, 115). Vyskytují se od 2. poloviny 2. století, ale na přelomu 3. a 4. století se téměř vůbec nevyskytují. V polovině 4. století se pak v severogalské a belgické oblasti objevují bohatě zdobené varianty (obr. 47:9). U nich je vrchní část vysokého ozdobného kužele vyráběna odděleně od spodní části, jejímž středem prochází jako osa a je připevněná k podkladové destičce spony. Obě části bývají zdobené, mimo jiné pro pozdní antiku charakteristickým niellem nebo vykládáním stříbrem. Tyto tutulovité spony pocházejí většinou z bohatých ženských hrobů severní Galie, kde se nacházejí párově i jednotlivě. Nezřídka se zde jedná o stříbrné spony. V Podunají nejsou příliš obvyklé a objevují se i ve vojenském kontextu (*Jobst 1975*, 116).

7.3.8 Peltovité spony

(Böhme 47; Jobst 32)

Peltovité destičkovité spony (obr. 48:1–3) se vyznačují polokruhovým volutovitě prolamovaným štítkem v místě hlavice spony a často úzkou rovnou hráněnou nožkou s krátkou příčkou na konci. Mají spirálovitou konstrukci a příčně umístěný zachycovač. Takto tvarované spony pocházejí především z Germánie z prostředí vojenských táborů (*Böhme 1972*, 44), proto se pravděpodobně jednalo převážně o mužské spony. Doložené jsou ovšem i z civilního osídlení (*Jobst 1975*, 121).

Zatímco výše popsaná varianta peltovitých spon je charakteristická pro oblast hornogermánsko-raetského limitu, v noricko-pannonském prostoru je obvyklá forma spon, jejíž tvar je polokruhovitý s ledvinovitým prolamováním nebo listovitý (*Jobst 1975*, 121).

Jako způsob výzdoby se kromě prolamování objevuje také email. Peltovité spony lze datovat do konce 2. století a 1. poloviny 3. století.

7.3.9 Spony ve tvaru písmene

(Böhme 48; Jobst 33)

Doloženy jsou spony ve tvaru jednoho písmene (např. M, P, S; obr. 48:4–6), ale také ve formě slova (*Böhme 1972, 44*). Datují se do 2. století, popř. ještě do 3. století. Nejčastěji jsou doložené ze severních a západních provincií, nálezy pocházejí ale i z Podunají (*Jobst 1975, 122*).

7.3.10 Spony ve tvaru hákového kříže

(Böhme 49; Jobst 34)

Spony tohoto typu (obr. 48:7–9) jsou známy v celé římsko-provinciální oblasti, časté jsou v oblasti hornogermánsko-raetského limitu a také v Pannonii. Jejich nálezy pocházejí zejména z vojenských táborů a strážních věží, proto se nejspíše jednalo o vojenské spony (*Böhme 1972, 45*). Používaly se především koncem 2. a začátkem 3. století.

7.4 Zobrazení destičkovitých spon

Destičkovité spony patří k běžně zobrazovaným druhům spon. V této souvislosti jde především o typicky mužský typ spon, který standardně spíná plášť na pravém rameni.

Destičkovité spony se ovšem poměrně často objevují také u žen. Netvořily ustálenou součást lokálních typů oděvu, jako tomu bylo např. v případě noricko-pannonského kroje u spon s křídélky na lučíku nebo se dvěma uzlíky na lučíku, popř. v oděvu typu Menimane u bodlákovitých spon. Mohly ale tvořit jejich doplňující součást. V souvislosti s oděvem typu Menimane na to poukazuje výbava ženského pohřbu z Rohrbachu z 1. století (Kr. St. Ingbert). Její součástí bylo kromě jiného také šest spon – čtyři bodlákovité a dvě menší destičkovité (*Böhme 1985, 441–444, Abb. 18*). Na zobrazeních jsou destičkovité spony doložitelné u žen ve formě dodatečné spony umístěné na hrudi, spínající spodní a vrchní oděv nebo výstřih oděvu, nebo jako součást zvláštního druhu šperku nošeného na hrudi⁶⁰. Pouze výjimečně se objevují také jako spínadlo vrchního oděvu, jako u ženy na stéle z Andautonie v Pannonii Superior (obr. 52:2), kde je kruhová destičkovitá spona umístěna přibližně ve výšce pasu.

Tvarová škála zobrazovaných destičkovitých spon není příliš pestrá. Ke standardním variantám patří kruhové spony, často nezdobené, jindy s reliéfní výzdobou. Ta má obvykle podobu vyznačeného okraje, takže vzniká dojem, že je spona zdobená jiným materiálem,

⁶⁰ V německé literatuře označovaného termínem „Brustschmuck“.

barevným vykládáním. K nejkvalitnějším zachycením patří busta Tita Claudia Victora z Aquinca (obr. 54:1), datovaná do poslední třetiny 2. století. Zde je na kruhové sponě patrná hlava v přilbě.

Kromě kruhových destičkovitých spon se objevují také peltovité nebo lunulovité, tyto varianty představují ale na zobrazeních pouze ženské spony. Na portrétní stéle Comminie Valagenty ze severovského období (obr. 54:2) je patrná peltovitá spona připnutá na hrudi. Mladá žena z Mohuče (obr. 1:2) z pozdně tiberijského období má na sobě oděv typu Menimane s větším počtem spon, ve většině z nichž lze rozpoznat destičkovité spony. Dvě peltovité nebo lunulovité spony (obr. 54:1–3, 12) se nacházejí na ramenou, další dvě, poněkud menší, spínají oděv na hrudi. Zde je doplňuje ještě další prvek ve tvaru křížku (obr. 54:10–11), který by mohl představovat destičkovitou sponu ve tvaru kříže (rombickou), plášť spíná na levém rameni lučikovitá spona⁶¹.

Destičkovité spony tvoří často součást výrazného náhrudního šperku (obr. 16:1), alternativu k nim v této souvislosti představují kotvovité spony. Tento druh šperku je obvyklý především v noricko-panonské oblasti, kde byly obecně u žen v oblibě i jiné šperky zdobící hrud' – dlouhé náhrdelníky, spony připnuté na hrudi nebo závěsky zavěšené na řetízku vedoucím od spon sepnutých na ramenou (obr. 56:3). V oblibě byl podobný šperk především během 1. a 2. století, objevuje se ale ještě počátkem 3. století, v severovské době.

Při využití destičkovitých spon tvoří náhrudní šperk obvykle tři (v některých případech dvě) kruhové, popř. peltovité nebo lunulovité destičkovité spony, spojené řetízkem a často doplněné několika závěsky. Spony mohou být připnuté v jedné rovině, jindy je prostřední umístěná o něco výše, může být také větší.

7.4.1 Spony s řetízky

Již výše byly zmíněné případy, ve kterých jsou u žen spony na ramenou nebo hrudi doplněné různě dlouhými řetízky. Tento zvyk představuje v provinciálním prostředí původní

⁶¹ V souvislosti s oděvem typu Menimane se objevují dvě destičkovité spony v ženském pohřbu z Rohrbachu, jehož součástí byla destičkovitá spona kruhová a ve tvaru prolamovaného kříže (*Böhme 1985*, Abb. 18). Přestože se ale destičkovité spony objevovaly již v tomto raném období, šlo o méně obvyklý typ spon. Je proto poněkud překvapivé, že se na tomto reliéfu vyskytují v tak hojném počtu, také s ohledem na to, že zobrazená žena je oblečená v původním místním oděvu typu Menimane, pro který jsou charakteristické především bodlákovité spony a spony s límcem. Zachycení tohoto oděvu zde nicméně není příliš kvalitně provedené, nezdá se, že by spony na ramenou spínaly vrchní oděv, jak je obvyklé, místo toho jsou nezvykle připnuté s vodorovně umístěnou nožkou. Zobrazení se od tradičního oděvu typu Menimane odchyluje také tím, že žena má na sobě kromě obvyklého šperku (náhrdelník s výrazným diskem) také náušnice a prsten, což jsou prvky přejaté z římské kultury.

předřímský prvek a dokládají jej archeologické i ikonografické prameny. Dochované archeologické nálezy pocházejí z 1. a 2. století, popř. z počátku 3. století, což odpovídá situaci mezi zobrazeními.

Na zobrazeních se objevují řetízky u spon v několika souvislostech. Mohou sloužit k zavěšení závěsků – tehdy vychází zpravidla dva nebo tři kratší řetízky z hlavice nebo spodní části spony. Tento způsob zdobení je obvyklý v noricko-pannonské oblasti u náhrudního šperku složeného z několika spon, méně často se vyskytuje u spon na ramenu – zde se závěsky objevují u kotkovitých spon (obr. 44:2, 5), blíže neurčených lučikovitých spon (obr. 54:3) nebo u obdélných spon (obr. 55:1–2). Obvykle se objevují kulaté závěsky, v některých případech spíše kapkovité nebo listovité nebo tvaru žaludu (obr. 14:1). Většinu zobrazení se sponami se závěsky lze datovat do 2. století, popř. v menší míře ještě do severovského období.

Další možností je využití řetízků ke spojení spon tvořících náhrudní šperk, o kterém byla řeč již v souvislosti se zobrazeními destičkovitých spon. U kotkovitých spon se objevuje rovněž již zmíněná varianta, u níž je řetízek vedoucí od spony na rameni připevněný k pásu nebo opasku (obr. 44:1).

Sochařské památky z Porýní ani Británie spony s řetízky nezobrazují, přesto z této oblasti (především z Británie) pocházejí nálezy spon, které mají hlavici opatřenou očkem, které mohlo sloužit k uchycení řetízku. Anglické trubkovité spony s tímto očkem se objevují mezi nálezy z depotu z Backworth z 2. století (*Böhme-Schönberger 1997*, Abb. 53), další příklad z 1. poloviny 2. století nabízí Colonia Ulpia Traiana (obr. 49:2). Mezi nálezy se objevují i přímo spony s řetízky. Z Porýní pochází z nizozemského Nijmegen (*Wild 1968*, 207). Další nálezy pocházejí např. z depotu z rumunského Târgu-Jiu, uloženého kolem poloviny 3. století (obr. 44:3) nebo z přelomu 2. a 3. století z bulharské lokality Ratiaria (obr. 44:6), kde se objevují řetízky u kotkovitých spon. Oproti předchozím případům, ve kterých se očko nachází uprostřed hlavice spony, jsou zde připevněné po straně vinutí. Do tiberijsko-klaudijského období se datuje pektorál z Magdalensbergu, jehož součástí jsou dvě destičkovité spony galského původu (netvořící pár), sedm šarnýrových obloukových spon a množství řetízků (obr. 49:1).

Délka řetízku vedoucích od spon (pokud ji lze stanovit) je poměrně variabilní⁶². V některých případech nejsou řetízky dostatečně dlouhé, aby umožňovaly pohodlné připnutí spon na ramenou. Jejich délka by naznačovala spíše použití pro závěsky nebo k doplnění dodatečných spon na hrudi, což je zvyk dobře ilustrovaný také na ikonografických památkách.

7.4.2 Obdélné spony

Na několika pannonských náhrobních reliéfech se objevují neobvyklé velké obdélné až lichoběžníkovité spony. Spínají ženský vrchní oděv na ramenou, podobně jako obvyklé spony s křídélky nebo dvěma uzlíky na lučíku. Ve dvou případech pocházejících z Intercisy se také na zobrazení objevují společně (obr. 56:3 - 4) – na obou má žena vpravo na sobě spony s křídélky na lučíku, zatímco žena sedící vlevo má obdélné spony.

Na základě zobrazení lze rozlišit dvě varianty těchto spon. U první varianty, která není častá, mají spony tvar obdélníku, jehož delší strany jsou prohnuté dovnitř, jejich výzdoba je naznačena obvodovou linií a ústředním rýhovaným páskem (obr. 56:2; *Barkóczy 1982/83*, Taf. 24:30). Obvyklejší varianta těchto spon má podobu obdélníku, který se často směrem ke středu zužuje nebo naopak rozšiřuje, uprostřed se nachází výzdoba v podobě disku, který je často výrazný, ale může být i drobnější (obr. 56:1, 3; *Barkóczy 1954*, Nr. 173).

Tyto spony doplňuje zpravidla další šperk, obvyklé jsou lunuly zavěšené na dlouhém řetízku (které se v jiných oblastech příliš neobjevují), destičkovitá spona na hrudi, popř. náhrdelník se třemi výraznými disky. Samotné spony se objevují bez závěsků, jindy se třemi listovitými (popř. srdčitými) závěsky, jaké se objevují také u kotvovitých spon (obr. 55:1–2). V jednom případě je zdobí zavěšené kruhy (obr. 56:3), jinak obvyklé spíše pro spony s křídélky na lučíku.

Objevují-li se zobrazení se sponami tohoto druhu v literatuře, bývají tato spínadla pouze zmíněna jako obdélné spony nebo se pozornost zaměřuje zcela jiným směrem (*Barkóczy 1954, 1982/83*). Mezi archeologickými nálezy zkoumaných provincií se tyto spony neobjevují. Zobrazení, která je zachycují, pocházejí až na jednu výjimku⁶³ z okolí Aquinca a Intersisy. V této oblasti lze od doby markomanských válek prokázat silný orientální vliv, související

⁶² Stanwix 12,4 cm; Patek (1942, Taf. IX 9) 15 cm; Nijmegen 21 cm (*Wild 1968*, 208); Ratiaria 25,7 cm (*Ruseva-Skokoska 1991*, Cat. 135).

⁶³ Portrétní stěla Tita Aurelia Avita s manželkou z chorvatské lokality Osijek (antická Mursa, Pannonia Inferior; obr. 56:1).

s příchodem kohorty I milliaria Hemesenorum (*Barkóczy 1982/83; Agócs 2013*). Spony tohoto druhu mohou být jedním z projevů tohoto vlivu a poukazovat na orientální původ zobrazených rodin, popř. kameníků vytvářejících tato zobrazení.

8. Závěr

V rámci této práce jsem se pokusila nastínit přehled typů a variant provinciálního šperku s přihlédnutím k jeho výskytu na ikonografických památkách. Vzhledem k tomu, že dochovaná zobrazení neposkytují příliš detailů, nebylo možné na nich rozpoznat různé nuance, které dokládají archeologické nálezy. Na základě zobrazení bylo možné identifikovat spíše pouze výraznější tvarové obměny. Přesto se povedlo identifikovat řadu variant v rámci jednotlivých typů šperku. Jako nejzajímavější se v této souvislosti ukazují náhrdelníky a spony. Ve většině případů je možné k těmto variantám doložit paralely mezi archeologickými nálezy.

Práce byla uvedena kapitolou o provinciálním oděvu. Toto uvedení následně posloužilo ke spojení určitých druhů šperku s jednotlivými variantami lokálních typů oděvu. Příkladem je oděv typu Menimane, jehož výraznou součástí tvoří specifický šperk – především ozdobný disk. Oděv tohoto druhu lze doložit také prostřednictvím nálezů (výskyt potřebného počtu spon, charakteristická přítomnost bodlákovitých spon, popř. spon s límcem, které jsou vidět i na zobrazeních). V noricko-pannonské oblasti představuje podobně specifický druh oděvu kroj, kterým se podrobně zabýval již J. Garbsch (1965, 1985). Mezi šperkem jsou zde v oblibě různé druhy ozdob hrudi, kterých lze na zobrazeních doložit několik variant – dlouhé náhrdelníky s výraznými závěsky, řetízky, které se zdají spojovat spony na ramenou a na kterých se nacházejí závěsky. Se sponami souvisí také další varianty, které představují spony se závěsky, s kruhy nebo spony tvořící součást náhrudního šperku. Podobné i další druhy šperku se podařilo doložit také mezi nálezy.

Výjimku představují zejména obdélné spony. Tato spínadla se objevují na zobrazeních až na jednu výjimku v oblasti Aquinca a Intercisy. Přestože památky, na nichž jsou tyto spony zachycené, byly již většinou zpracované, pozornost badatelů se obracela jiným směrem. Tato spínadla, která se na první pohled odlišují od ostatních obvykle zobrazovaných typů, jsou pouze zmíněna jako obdélné spony či spony, nebo ponechána zcela bez povšimnutí. V dané oblasti se projevoval silný orientální vliv, který je patrný i na památkách s obdélnými sponami. Paralely mezi archeologickými nálezy se mi zatím nepodařilo nalézt, poslední kapitola této práce proto zůstává otevřená.

Jako součást této diplomové práce vznikl také katalog častějších druhů zobrazovaných šperků, ve kterém jsou zaznamenány shromážděné doklady zobrazení šperku na provinciálních

sochařských památkách. K jeho vytvoření bylo využito jak dostupných svazků *CSIR*, tak i internetové databáze *lupa*, která představuje v jistém ohledu internetovou verzi *CSIR*.

9. Seznam použité literatury

9.1 Antické prameny

Plinius, *Natur. Hist.* = C. Plinius Secundus: *The Natural History*. Anglický překlad J. Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London 1855.

9.2 Literatura

Agócs, N. 2013: People in Intercisa from the Eastern Parts of the Roman Empire. Dostupné online:

<http://www.academia.edu/4526076/People_in_Intercisa_from_the_Eastern_Part_of_the_Roman_Empire_-_Catalog> (navštíveno 30/7/2014).

Alföldi, M. R. 2001: Helena nobilissima femina. Zur Deutung der Trierer Deckengemälde. In: Alföldi, M. R. (ed.), *Gloria Romanorum*. Schriften zur Spätantike. Zum 75. Geburtstag der Verfasserin am 6. Juni 2001, 111-125.

Allen, D. F. 1972: The Fibula of CRICIRV. *Germania* 50, 122–132.

Almgren, O. 1923: Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen. Leipzig.

Barkóczi, L. – Erdélyi, G. – Ferenczy, E. – Fülep, F. – Nemeskéri, J. – Alföldi, M. R. – Sági, K. 1954: Intercisa I. (Dunapentele-Sztálinváros). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Budapest.

Barkóczi, L. 1982/83: Die südöstlichen und orientalischen Beziehungen der Darstellungen auf den ostpannonischen Grabstelen. Mitteilungen des archäologischen Instituts der ungarischen Akademie der Wissenschaften (Band 12/13), 123–151.

Boelicke, U. 2002: Die Fibeln aus dem Areal der Colonia Ulpia Traiana. Mainz.

Böhme, A. 1972: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 29, 5–112.

Böhme, A. 1985: Tracht und Bestattungssitten in den germanischen Provinzen und der Belgica. Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II (Band 12-3), 423–455.

Böhme-Schönberger, A. – Schilp, T. 2006: Neue Beobachtungen zur Herstellungsweise römischer Distelfibeln. Archäologisches Korrespondenzblatt 36, 75–82.

Böhme-Schönberger, A. 1993: Die reichen Gräber von Goeblingen-Nospelt als Zeichen der Romanisierung der einheimischen Bevölkerung. In: M. Struck (ed.): Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte, Mainz, 337–344.

Böhme-Schönberger, A. 1994: Die Kragenfibel – eine treverische Fibelform?. In: Dobiat, C. (ed.): Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16. Marburg, 111–126.

Böhme-Schönberger, A. 1997: Kleidung und Schmuck. In Rom und den Provinzen. Stuttgart.

Böhme-Schönberger, A. 2002: Die Distelfibel und die Germanen. In: Kuzmová, K. – Pieta, K. – Rajtár, J. (ed.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag, 215–224.

Bojević, D. 1983: Rimske fibule Singidunuma. Beograd.

Borhy, L. 2011: Everyday-Life on the Pannonian Limes: Houses and Their Inner Decoration in Roman Brigetio (Komárom/Szönu, Hungary). Histria Antiqua 20, 34-62.

Cociş, S. 2006: Anchor Shaped Brooches: Typology, Chronology, Diffusion Area, Style, Workshops. Dacia 50, 389–421.

Croom A. T. 2000: Roman Clothing and Fashion. Stroud(Tempus).

CSIR Deutschland I.1: Wagner, F. 1973: Raetia (Bayern südlich des Limes) und Noricum (Chiemseegebiet). Bonn.

CSIR Deutschland II.1: Künzl, E. 1975: Alzey und Umgebung. Bonn.

CSIR Deutschland II.3: Bauchhenß, G. 1984: Denkmäler des Iuppiterkultes aus Mainz und Umgebung, Mainz.

CSIR Deutschland II.4: Frenz, H.G. 1992: Denkmäler römischen Götterkultes aus Mainz und Umgebung. Bonn.

CSIR Deutschland II.5: Boppert, W. 1992: Militärische Grabdenkmäler aus Mainz und Umgebung. Bonn.

CSIR Deutschland II.6: Boppert, W. 1992: Zivile Grabsteine aus Mainz und Umgebung, Bonn.

CSIR Deutschland II.7: Frenz, H.G. 1992: Bauplastik und Porträts aus Mainz und Umgebung, Mainz.

CSIR Deutschland II.9: Boppert, W. 2001: Römische Steindenkmäler aus dem Landkreis Bad Kreuznach. Bonn.

CSIR Deutschland II.10: Boppert, W. 1998: Römische Steindenkmäler aus Worms und Umgebung. Mainz.

CSIR Deutschland II.12: Mattern, M. 2001: Römische Steindenkmäler vom Taunus- und Wetteraulimes mit Hinterland zwischen Heftrich und Grosskrotzenburg. Mainz.

CSIR Deutschland III.1: Bauchhenß, G. 1978: Bonn und Umgebung. Militärische Grabdenkmäler. Bonn.

CSIR Deutschland III.2: Bauchhenß, G. 1979: Bonn und Umgebung. Zivile Grabdenkmäler, Bonn.

CSIR Österreich I.1: Neumann, A. 1967: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Vindobona. Wien.

CSIR Österreich I.2: Krüger, M.-L. 1967: Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Carnuntum. Wien.

CSIR Österreich I.3: Krüger, M. L. 1970: Die Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum, 1. Die figürlichen Reliefs. Wien.

CSIR Österreich I.4: Krüger, M.-L. 1972: Die Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum, 2. Die dekorativen Reliefs, militärische Ausrüstungsgegenstände, tierische oder vegetabile Ornamente. Wien.

CSIR Österreich I.5: Krüger, M.-L. 1974: Die Reliefs der Stadtgebiete von Scarbantia und Savaria. Wien.

CSIR Österreich I.6: Ubl, H. 1979: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Aelium Cetium. Wien.

CSIR Österreich II.2: Piccottini, G. 1972: Die Rundmedaillons und Nischenporträts des Stadtgebietes von Virunum. Wien.

CSIR Österreich II.3: Piccottini, G. 1977: Die Dienerinnen- und Dienerreliefs des Stadtgebietes von Virunum. Wien.

CSIR Österreich III.1: Heger, N. 1975: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Iuvavum. Wien.

CSIR Österreich III.2: Eckhart, L. 1976: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Lauriacum. Wien.

CSIR Österreich III.3: Eckhart, L. 1981: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Ovilava. Wien.

CSIR Ungarn II: Farkas, Z. – Gabler, D. 1994: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum – Arrabona. Budapest.

CSIR Ungarn VII: Burger, A. S. 1991: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum. Budapest).

CSIR Ungarn VIII: Ertel, Ch. – Palágyi, S. – Redő, F. 1999: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Salla und Mogetiana sowie des Balaton-(Plattensee-)Oberlandes in den Komitaten Zala und Veszprém. Budapest.

Demetz, S. 1999: Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern. Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 4. Rahden/Westf.

Deppert-Lippitz, B. 1985: Goldschmuck der Römerzeit in Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Bonn.

Facsády, A. R. 2008: Earrings on Stone Monuments from Pannonia. Thiasos, 229–242. Dostupné online:

<http://www.academia.edu/1632001/Earrings_on_stone_monuments_from_Pannonia> (navštíveno 30/7/2014).

Facsády, A. R. 2009: Aquincumi ékszerek. Jewellery in Aquincum. Budapest.

Feugère, M. 1985: Les fibules en Gaule Méridionale de la Conquête à la fin du Ve Siècle après J.-C. Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément 12. Paris.

- Garbsch, J. 1965:* Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München.
- Garbsch, J. 1985:* Die norisch-pannonische Tracht. Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II (Band 12-3), 546–577.
- Gebühr, M. 1976:* Der Trachtschmuck der älteren römischen Kaiserzeit im Gebiet zwischen unterer Elbe und Oder und auf den westlichen dänischen Inseln. Brandenburg, Mecklenburg, Fünen, Langeland, Lolland. Neumünster.
- Gugl, Ch. 1995:* Die römischen Fibeln aus Virunum. Klagenfurt.
- Henning, W. 1972:* Die spätantike Hermengalerie von Welschbillig. Untersuchung zur Kunsttradition im 4. Jahrhundert n. Chr. und zur Allgemeinen Bedeutung des Antiken Hermenmals. Berlin.
- Higgins, R. 1980:* Greek and Roman Jewellery. London.
- Jobst, W. 1975:* Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Linz.
- Keller, E. 1984:* Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber von Heimstetten bei München und die verwandten Funde aus Südbayern. München.
- Kenner, H. 1985:* Die Römischen Wandmalereien des Magdalensberges. Klagenfurt.
- Kovrig, I. 1937:* A császárkori fibulák főformái pannoniában. Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. Dissertationes Pannonicae II,4. Budapest.
- Martin-Kilcher, M. – Martin-Kilcher, S. 1992:* Schmuck und Tracht zur Römerzeit. Augst.
- Martin-Kilcher, S. 1993:* Römische Grabfunde als Quelle zur Trachtgeschichte im zirkumalpinen Raum. In: M. Struck (ed.): Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte, Mainz, 181–203.
- Martin-Kilcher, S. 2008:* Der Römische Goldschmuck aus Lunnern (ZH). Ein Hortfund des 3. Jahrhunderts und seine Geschichte. Zürich.
- Maxfield V. A. 1981:* The Military Decorations of the Roman Army. London.
- Mrázek, I. 2000:* Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska. Brno.

Orsolya, C. 2005: Római kori ékszerek és viseleti tárgyak a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Gyűjteményéből. Römerzeitliche Schmuck- und Trachtgegenstände des Museums "Laczkó Dezső" von Veszprém. Veszprém.

Patek, E. 1942: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien. Dissertationes Pannonicae II,1. Budapest.

Pfeiler, B. 1970: Römischer Goldschmuck des ersten und zweiten Jahrhunderts n. Chr. nach datierten Funden. Mainz.

Popović, I. 2001: Late Roman and Early Byzantine Gold Jewelry in National Museum in Belgrade. Belgrade.

Riha, E. 1990: Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst. Augst.

Riha, E. 1994: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975. Augst.

Rose, M. 2006: The Trier Ceiling: Power and Status on Display in Late Antiquity. Greece and Rome 53, 92-109.

Ruseva-Slokoska, L. 1991: Roman Jewellery. A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia.

Sedlmayer, H. 2009: Die Fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948-2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts. Klagenfurt.

Schlabow, K. 1976: Textilfunde der Eisenzeit in Norddeutschland. Neumünster.

Schmid, S. 2010: Die römischen Fibeln aus Wien. Wien.

Teichner, F. 2011: Die Gräberfelder von Intercisa II. Die Altfunde der Museumssammlungen in Berlin, Mainz und Wien. Berlin.

Wild, J. P. 1968: Clothing in the North-West Provinces of the Roman Empire. Bonner Jahrbuch 168, 166–240.

Wild, J. P. 1985: The Clothing of Britannia, Gallia Belgica and Germania Inferior. Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II (Band 12-3), 362–423.

10. Seznam zkratek

10.1 Zkratky použité v textu

Abb. – Abbildung

Cat. – Catalogue

CSIR – Corpus Signorum Imperii Romani

Kat. – Katalog

lupa – F. und O. Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern)

Natur. Hist. – Naturalis Historia

Pl. – Plate

Taf. – Tafel

10.2 Zkratky použité v seznamu vyobrazení

Ang. – Anglie

br. – bronz

čtv. – čtvrtina

d. – délka

em. – email

Fr. – Francie

Ch. – Chorvatsko

ka. – kámen

Maď. – Maďarsko

mos. – mosaz

n. – neuvedeno

pol. – polovina

pr. – průměr

Rak. – Rakousko

skl. – sklo

Sr. – Srbsko

st. – století

stř. – stříbro

š. – šířka

Šv. – Švýcarsko

zav. – závěsek

zl. – zlato

žel. – železo

11. Obrazová příloha